

Fig. 1. Kirken set fra nordøst. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The church seen from the north east.*

THURØ KIRKE

SUNDS HERRED

Kirken er opført 1639-40 af Ellen Marsvin til Ellensborg (Holckenhavn), enke efter Knud Rud, som erstatning for et ældre $\dagger$ kapel (s. 2438). Den blev indviet 26. april 1640.¹ Kirken betegnes Helligtrefoldighedskirken.²

Thurø hørte senest fra 1421 under Odenses biskop.³ Ved reformationen kom øen under kronen, der 1625 mageskiftede den med Ellen Marsvin (1572-1649). Efter hendes død blev øen og dermed kirken handlet gentagne gange. 1674 kom den til statholder i Norge Ulrik Frederik Gyldenløve (1638-1704), der 1702 solgte den til Carl Ahlefeldt til Langeland (1670-1722). 1723 blev Thurø solgt til etatsråd Erik Skeel til Bjørnemose ($\dagger$ 1729), under hvilken gård den forblev

til 1805. 1810 kom den til etatsråd Peter Johansen de Neergaard til Gunderslevholm, der samme år solgte den til fæsterne (*selveje*).⁴

Anneksforhold. Efter reformationen indgik Thurø i Svendborg Skt. Nikolaj Sogn (jf. s. 77),⁵ men 1624 blev beboerne lagt til Bregninge Kirke på Tåsinge, som fremover skulle regnes for deres rette sognekirke.⁶ Anneksforholdet gjaldt endnu 1634,⁷ men ophørte senest 1640, da Thurø atter blev anneks til Skt. Nikolaj.⁸ *Patronatsretten* lå herefter hos ejeren af Thurø, mens *kaldsretten*, der altså fulgte Skt. Nikolaj, lå hos kongen (jf. s. 77). Øen betjentes af præsten ved Skt. Nikolaj til 1860, hvor den blev udskilt som et selvstændigt sogn.⁹

Gudstjenesteforhold m.m. 1640 lovede sognepræsten ved Skt. Nikolaj, Laurids Nielsen Hellevad, at holde gudstjeneste i kirken hver anden søndag om sommeren og hver fjerde søndag om vinteren samt komme til dåb, begravelse og sygebesøg, når han blev bedt. Den tiende, beboerne på Thurø hidtil havde givet til kirken i Svendborg, skulle fremover ydes til den nye kirke og oppebæres af Ellen Marsvin.¹⁰

Til Thurø er knyttet et *sagn*, som beretter, at da der på en ø skulle bygges en kirke, drev der så mange muslinger i land, at kirken blev bygget af dem.¹¹

Et andet *sagn* fortæller, at Ellen Marsvin engang drømte, at hun brændte i helvede og derfor besluttede at bygge en kirke på Thurø, hvor det ældre *†*kapel havde stået. Imidlertid blev byggematerialerne taget af et højvande og ført omkring øens nordvestlige hjørne hen til dens nordside, hvor de drev i land ved foden af en høj. Derfor blev kirken bygget der.¹²

Kirken ligger på øens nordside på en bakke med udsigt over Skårupøre Sund mellem Thurø og Fyn. Den er placeret i det nordvestlige hjørne af den gamle landsby (jf. fig. 4), som i anden halvdel af 1900-tallet efterhånden er blevet betragteligt udvidet mod øst og sydvest. Kirken har afløst et *†*kapel (s. 2438), som skal have ligget på Drejsodde nordvestligt på øen.

Kirkegårdens form følger Kirkestræde mod vest og syd, og mod nordøst følger den rette linjer, som

resultat af fem udvidelser primært mod nord og øst; udvidelserne blev anlagt som terrasser på den stejle bakke (fig. 5). Den formentlig oprindelige, kvadratiske form (jf. fig. 4) blev 1884 udvidet mod syd med den gamle gymnastik- og skoleplads.¹³ Allerede 1892 trængte arealet igen til udvidelse, og året efter blev et jordstykke nord og øst for kirkegården indhegnet (jf. ndf.).¹⁴ 1913 ønskedes endnu en udvidelse,⁷ og o. 1919 var den mellemste terrasse mod nord blevet indhegnet (jf. ndf.), men ikke planeret.¹⁵ Kirkegården blev 1935 atter forøget mod nord og det nyindvundne område smukt anlagt (jf. fig. 3).¹⁶ 1949 blev det aftalt med ejeren af de omkringliggende matrikler, at de skulle friholdes for byggeri og 'udsigtsødelæggende' vækster.¹⁷ 1955 blev kirkegården endelig udvidet mod øst med tre terrasser til sin nuværende form.¹⁸ Nedenfor kirkebakken mod nord var 'præstelandingen': en bådebro, hvor præsten fra Svendborg lagde til, når han var på Thurø (jf. s. 2363).¹⁹

Kirkegårdens hegn. Kirkegården er indhegnet mod syd, vest og øst af et kampestensdige, hvorpå er plantet forskellige buske; mod vest er derudover et nyere trådhegn.²⁰ Terrasserne mod øst fra 1955 er kranset af avnbøgehække, og mod nord er navrhække.

Fig. 2. Kapel (s. 2365), opført 1895, set fra nordøst. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Chapel, built in 1895, seen from the north east.

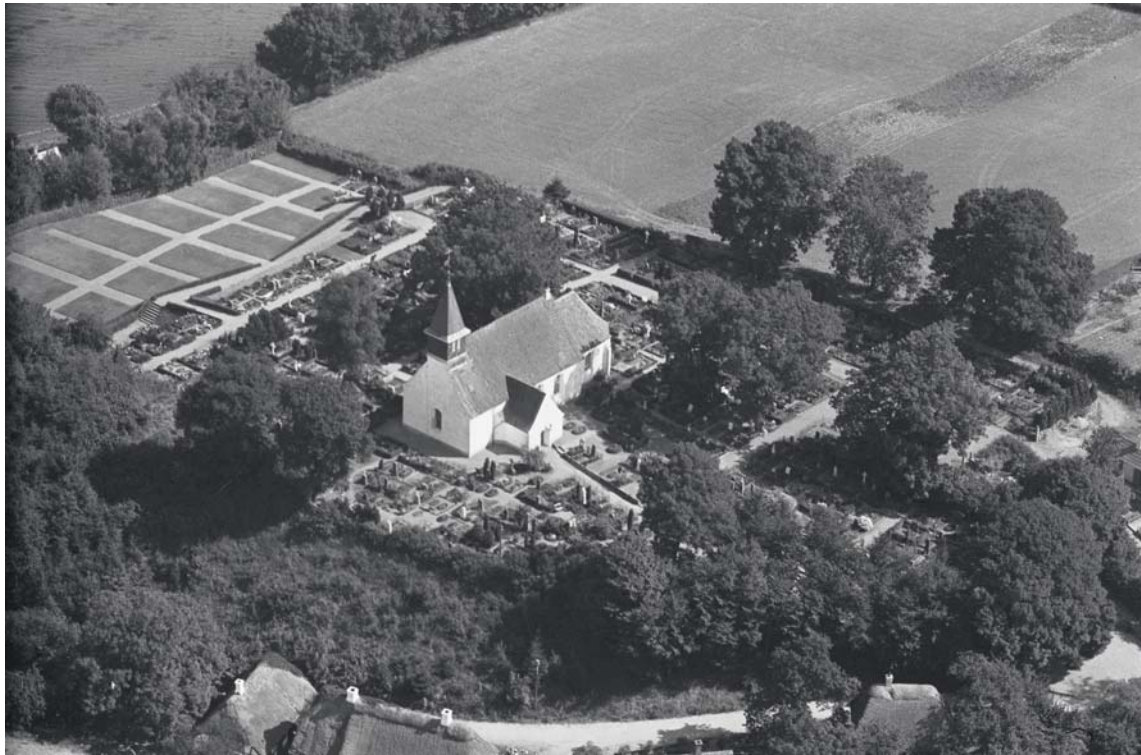

Fig. 3. Luftfoto af kirken og kirkegården set fra sydvest. Foto Sylvest Jensen Luftfoto 1939. I KB. – *Aerial photo of the church and churchyard seen from the south west.*

†*Hegn*. 1813 var 'ringmuren' flere steder forfalden, men to år senere var den blevet sat i stand.²¹ Kirkegårdsudvidelsen 1893 blev indhegnet med stendiger,²² og 1927 blev kirkegårdsudvidelsen fra o. 1919 ligeledes indhegnet af et stengærde.¹⁷ 1944, 1975 og 1987 er digerne blevet repareret.¹⁶

Indgange. Kirkegården har fem indgange, henholdsvis hovedindgangen sydligst, en i det sydøstre hjørne, en mod nord, og to fra graverhuset mod sydøst. Hovedindgangen består af en køreport og en ganglåde med tre kraftige træfløje på granitpiller muligvis opsat i begyndelsen af 1980'erne.²³ Mod sydøst er en 1800-tals smedejernsport med spinkle låger på cementpiller, øverst afsluttet af cementkugler. En lille smedjernslåde mod øst hænger på diget ved graverhuset, og fra samme sted er der adgang til den østligste del af kirkegården ved en smedejernskøreport og -ganglåde på jernstolper. Mod nord er en kraftig træganglåde som hovedindgangens; den hænger på metalstolper fra 2002.¹⁴

†*Indgange*. De gamle kirkegårdsporte var falddefærdige 1865; de var ikke udskiftet 1866, men ville blive det snarest.²⁴ 1884 blev den sydlige indgang flyttet til det nye stykke kirkegård,¹³ og ved udvidelsen 1893 blev den igen flyttet længere mod syd; der blev opsat en ny port med to jernfløje på egestolper.²⁵ En nordre indkørsel nævnes 1941,²⁶ og i det østlige hegn blev der sat to 'sten' med jernkæde imellem.¹⁶ 1954 blev der lavet en ekstra jernlåde, som blev placeret mod øst.²⁷ En ny egetræslåde blev opsat 1963.²⁷

En †*brønd* blev gravet på kirkegården 1917.¹⁷ 1928 blev den kirkens ejendom og skulle gøres brugbar.¹⁴

Bygninger på og ved kirkegården. Sydøst for kirken står et grundmuret *kapel* (fig. 2), opført 1895 ved gavebrev fra gårdejer Rasmus Jørgen Rasmussen og hustru Johanne Jensen.²⁸ Et betonfundament bærer murene af røde teglsten i normalformat lagt i krydsskifte. Langmurenes fremspringende gesims, som griber om gavlhjørnerne, udgøres

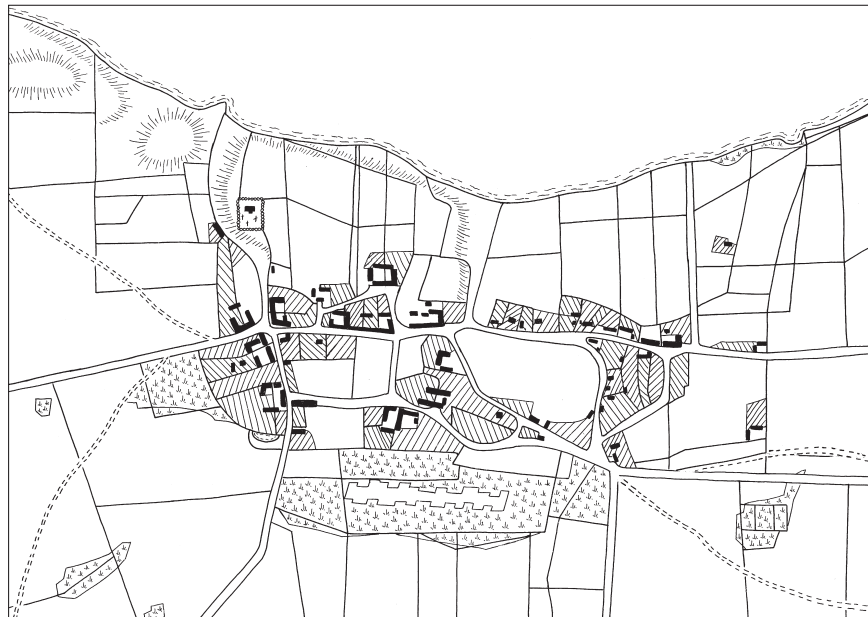

Fig. 4. Matrikelkort. 1:10.000. Målt af Christian Nouvel 1791. Tegnet af Freerk Oldenburger 2019. – *Cadastral map.*

af de øverste fem skifter. Mod nord er en spidsbuet dør omgivet af et fremspringende prydskitte af bindere og en savsnitsfrise. På hver side af døren er en lille blænding med spærstik, hvori er en marmorflise med indskrifter i fordybet, forgyldt antikva henholdsvis tv. og th. for døren: »Skænket af Gaardejer Rasmus Jørgen Rasmussen og Hustru Johanne Jensen« og »Opført 1895«. Mod øst og vest er der i hver langmur to fladbuede støbejernsvinduer. Kappellets indre har skakternet gulv af gule og grå kvadratiske fliser, og det dækkes af et tagformet, brunmalet træloft med udskårne krydsbånd. Taget er belagt med skifer. Bygningen blev istandsat 1974, hvor sydgavlen sandsynligvis er ommuret.¹⁴ Syd for kapellet er en *materialeplads*.

Graverhuset, opført 1989 sydøst for kirkegården,²⁹ er en grundmuret, gulkalket bygning med halvvalmet, rødt tegltag. Ved siden af bygningen er endnu en *materialeplads*.

Nordvest for kirken er en *redskabs- og toiletbygning*.³⁰ Toiletbygningen, som er den ældste del fra 1960, er grundmuret og havde oprindeligt fladt tag. Redskabsbygningen er tilføjet 1991 og er af sortmalet træ; begge bygninger er nu dækket af et fælles, rødt tegltag.

†*Bygninger på og ved kirkegården*. En †*mødding-plads* afskærmet med et sortmalet plankeværk var på kirkegården 1892-93.¹⁴ Kirkens †*kulhus* blev 1913 flyttet ind på kirkegården; det fandtes endnu 1928.²⁷ Et †*redskabskur* blev flyttet ud på kirkebakken 1930; det blev formentlig fjernet 1932.³¹ Et †*skur* omtales 1939, istandsat 1942.¹⁴ 1930 nævnes et †*nødtøftshus*, som stod nordvest for kirken; det var i dårlig stand 1957 og blev med al sandsynlighed revet ned ved opførelsen af den nuværende toiletbygning 1960.³²

Beplantning m.m. Kirkegårdens inddeling i terrasser ned mod sundet danner flere rum med forskellige niveauer. Terrassernes kanter er enten stensatte eller græsklædte, og de er forbundet med gruslagte stier og chaussestenstrapper. Flere store træer er plantet både på og omkring kirkegården, bl.a. står der et markant lindetræ i kirkegårdens sydligste hjørne.

†*Beplantning m.m.* Kirkegården blev planeret og beplantet 1826 og blev efterfølgende forskønnet årligt.³³ Langs gangen til kirken fra syd stod ved udvidelsen 1884 en række graner. Kirkegårdens stier blev på samme tidspunkt gruslagt.¹³ Op gennem 1900-tallet omtales kirkegården ofte

som vel vedligeholdt.¹⁴ 1923 blev der plantet flere graner langs vejen mod vest.¹⁷ Den nye udvidelse var dårligt vedligeholdt 1926 og ikke taget i brug, men var i bedre stand 1929.¹⁴ 1930 blev kirkegården kortlagt og reguleret.³⁴ 1935 var kir-

kegårdsudvidelsen blevet beplantet og anlagt med trapper, og året efter blev digerne beplantet med birk, hængepil, navr og roser.¹⁷ En urneafdeling blev anlagt i den nyeste udvidelse 1969.¹⁷ Et stort asketræ på kirkegården blev fældet 1973.¹⁷

Fig. 5. Kirkebakken set fra nord, o. 1895. Foto Thorwald Schleimann. I Svendborg Byhistoriske Arkiv. – *The church hill seen from the north, c. 1895.*

Fig. 6. Kirken set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2019. — *The church seen from the south.*

BYGNING

Kirken er opført som et langhus med våbenhus mod syd. O. 1755 fik den en mindre $\dagger$ tagrytter mod vest, som 1870 blev erstattet af den nuværende tagrytter. Kirken er blevet istandsat flere gange bl.a. 1697, 1830, hvor den fik nye vinduer, 1852, hvor et $\dagger$ gipsloft blev sat op, 1896 og 1905, hvor et kor blev tilføjet mod øst og et fyrrum mod nord. 1940 blev tagrytteren dækket af kobber. Senest er kirkens indre istandsat 1996–97. Kirken er orienteret solret.

Grundplan. Den oprindelige kirke bestod af et rektangulært langhus med et kvadratisk våbenhus mod syd (fig. 8).

Materiale og teknik. Langhuset er bygget af kamp i de nederste 1,7–2,1 m af facaderne;³⁵ på nord-siden ligger kampestenene i regelmæssige skifter (jf. fig. 107).³⁶ Derover er gule teglsten i munkestensformat lagt i en blanding af blok- og krydsskifte. Våbenhusets mure er primært af kamp, men har gesimser af tegl. Langmurene på både lang- og våbenhus har under de falsede gesimser en tand-

snitsfrise, som enkelte steder mangler 'tænder'. Bagmurene er både i langhuset og våbenhuset af kampesten.

Døre. I våbenhusets sydgavl er kirkens oprindeligt eneste indgang, som er ombygget 1905 (jf. ndf.). Det kurvehanksbuede stik er bevaret, men vangerne var smigede (jf. fig. 9c). Mellem våbenhuset og skibet er en dør med rette vanger og kurvehanksstik. I skibets bagmur har den haft en anslagsfals på begge sider af åbningen, men den inderste del af vangerne på begge sider er hugget af, da døren blev gjort bredere 1905 (s. 2378).

$\dagger$ *Vinduer.* Kirken har ikke bevaret oprindelige vinduer. Mod vest var indtil 1896 et 'lavt, bredt' $\dagger$ vindue, som formentlig var oprindeligt.³⁷ Da kirken er kraftigt kalket, er det ikke muligt at afgøre, om dele af de nuværende vinduer kan være oprindelige (s. 2373).

Indre. Langhuset havde ingen bygningsmæssig adskillelse mellem kor og skib, og inventaret markerede derfor kirkens funktionelle inddeling (jf.

Fig. 7. Kirken set fra nordøst. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The church seen from the north east.*

fig. 24). Langhuset, som i dag er skib, er overdækket af det formentlig oprindelige, flade træloft med 24 bjælker; dets farve og dekoration er fra 1896

(s. 2376). I våbenhusets nordvesthjørne er en teglstenstrappe igennem skibets sydmur til et pulpitur i vestenden (s. fig. 13, s. 2427),³⁸ på grund af trap-

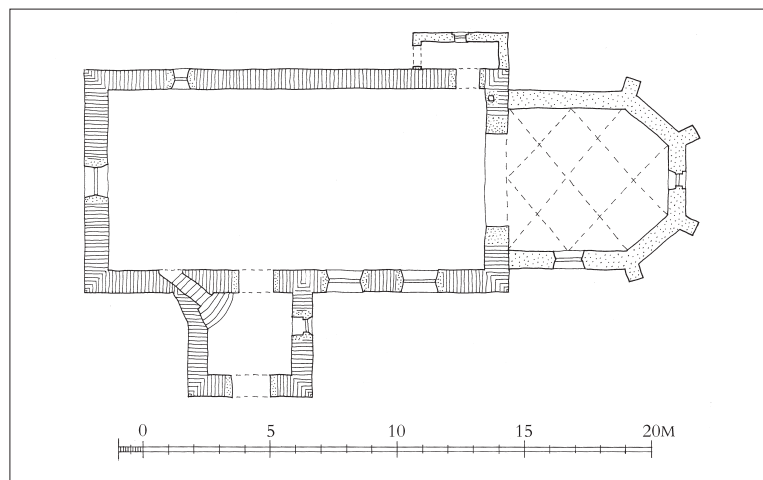

Fig. 8. Grundplan. 1:300. Målt af Kristoffer Varming 1905, suppleret og tegnet af Pia K. Lindholt 2019. Signaturforklaring s. 9. – *Ground plan. Key on p. 17.*

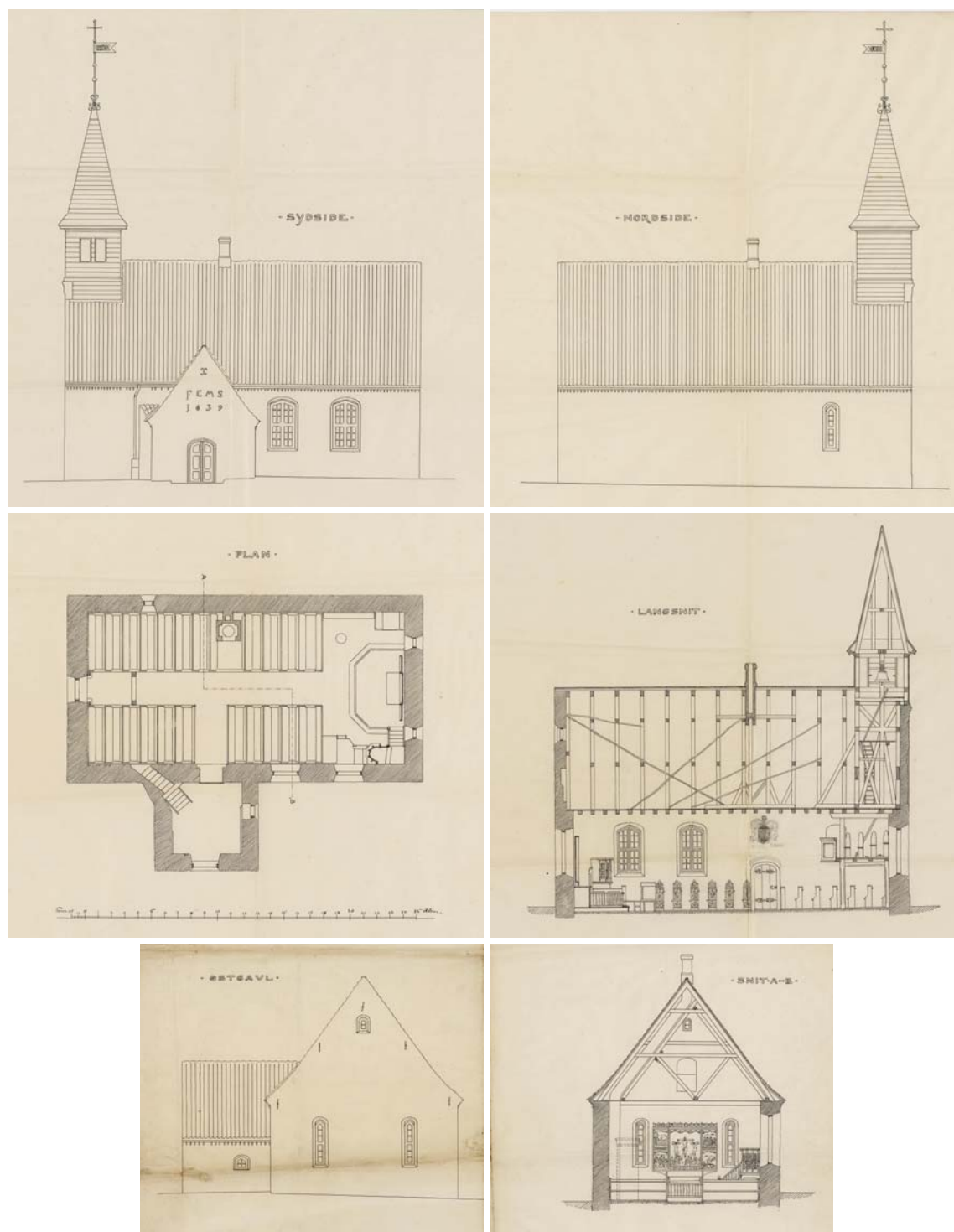

Fig. 9a-f. Opmålinger af kirken inden restaureringen 1905. 1:300. a. Opstalt af sydfacade. b. Opstalt af nordfacade. c. Grundplan. d. Længdesnit set mod syd. e. Opstalt af østfacade. f. Tværnsnit set mod øst. Målt og tegnet af Kristoffer Varming 1905. I RAO. – Scale drawings of the church before the restoration in 1905. a. Elevation of south facade. b. Elevation of north facade. c. Ground plan. d. Longitudinal section looking south. e. Elevation of east facade. f. Cross-section looking east.

pens forløb gennem murværket er muren fortykket i det vestre hjørne mellem de to bygningsdele. Trappens nederste trin er udskiftet flere gange (s. 2373 og 2380), men var sandsynligvis oprindeligt murede.¹⁴ Trappeløbets overdækning har form af et stigende, kurvehanksbuet tøndehvælv, hvis konstruktion ikke er synlig. Åbningen ind til pulpituret er ligeledes kurvehanksformet.³⁹ Våbenhuset er dækket af et nyere, hvidt og fladt træloft.

Taggavle. Den østlige taggavl er muret af gule teglsten i munkestensformat lagt i blokskifte. En kurvehanksformet (†)spareblænding på indersiden blev gennembrudt 1905 (s. 2377), så den giver adgang til korets loft (jf. fig. 9f). Øverst i trekanten er en kurvehanksformet, falset glug (jf. fig. 9e).⁴⁰ Den vestlige gavltrekant er ombygget flere gange (s. 2375 og 2380), og den oprindelige †gavltrekant blev fjernet 1891 (s. 2375). En tyn-

Fig. 10. Kirken set fra vest (s. 2380). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The church seen from the west.*

dere gavltrekan (s. 2382) har erstattet våbenhusets oprindelige trekant, af hvilken der mod øst er bevaret en rest på fire skifter med 14 røde og gule teglsten (jf. fig. 110).⁴¹ Jernankre med bogstaverne »F E M S« for Fru Ellen Marsvin og opførelsesåret »1639« må være blevet flyttet fra den oprindelige $\dagger$ gavltrekan til den nuværende.

Senere tilføjelser og istandsættelser. 1697 blev kirken istandsat af Ulrik Frederik Gyldenløve. Omfanget af reparationerne kendes ikke, da de kun er omtalt i en nu forsvundet indskrift på kirkens nordmur (s. 2385).⁴²

Kirkens tilstand blev undersøgt ved en opgørelse af Bjørnemose Gods 1723.⁴³ Der blev fundet revner i de tre gavltrekanter og i sydturen mod øst; disse blev repareret. Taget var tæt, og kun enkelte tagsten var blæst ned. Loftet var

gammelt, men ikke forfaldent. Syv ruder var itu.

En mindre $\dagger$ tagrytter blev opsat på vestenden 'få år inden' 1755 af kirkeejeren Erik Christian Sehested til Bjørnemose og Thurø.⁴⁴ Den var i dårlig stand og blev nedtaget 1869 (s. 2374).⁴⁵ Den er kun gengivet på en tegning fra 1866 (jf. fig. 20), hvor den har omtrent kvadratisk plan og er placeret diagonalt over tagryggen. Dens konstruktion er uvis, men den havde rundbuede åbninger på alle fire sider. $\dagger$ Tagrytteren var dækket af et spirformet tag belagt med spån, øverst var en $\dagger$ vindfløj (s. 2383). Muligvis har denne $\dagger$ tagrytter erstattet en ældre, måske oprindelig $\dagger$ tagrytter, omtalt som »kirketårnet« og nævnt 1723.⁴⁶

Kirken kan 1785 have gennemgået en istandsættelse ved Christian Ahlefeldt til Langeland, da der formentlig indtil 1870 (s. 2374) var op-

Fig. 11. Våbenhuset set fra syd (s. 2371). Foto Pia K. Lindholt 2019. – Porch seen from the south.

sat bogstaverne »C GV A« og årstallet »1785« på vestgavlen.⁴⁷

Ved overgangen til selveje 1810 blev det pålagt øens beboere at vedligeholde kirken.⁴⁸ Året efter var loftet over pulpituret rådnet på grund af vand, der var løbet fra den utætte $\dagger$ tagrytter (jf. ovf.).⁴⁹ Derudover trængte murene til reparationer, bl.a. skulle ydermurene graves fri for jord for at forebygge fugt. Der ønskedes nye vinduer 'i koret og ved prædikestolen' (jf. s. 2381).²¹

'Meget passende', nye *vinduer* blev indsat 1830 i stedet for de gamle $\dagger$ vinduer, som 1825 omtales som små og mørke.⁵⁰ De nye må være de nuværende to vinduer mod syd og et i nord samt to $\dagger$ vinduer i østgavlen; Engelstoft omtaler 1859 vinduerne mod syd som nye.⁵¹ De store vinduer i sydmuren er dobbeltsmigede med bred lysning og kurvehanksstik (jf. fig. 6). Vinduet i nordmuren er højt og slankt (fig. 22), men har ellers samme form som de to mod syd. $\dagger$ Vinduerne i østgavlen var magen til nordmurens (jf. fig. 24);

de blev fjernet ved tilbygningen af det nye kor 1905 (s. 2377).

Muligvis i 1840'erne var et $\dagger$ *spøjtehus* af bindingsværk blevet sat op ad våbenhusets vestside, hvis tag var ført ud over den lette bygning. Det blev fjernet 1862.³⁷

Kirkens bjælkeloft blev 1852 dækket af et fladt, hvidt $\dagger$ *gipsloft* (jf. fig. 24); det blev nedtaget 1896 (s. 2376). Loftet havde en profileret stuk langs væggene og tre cirkulære rosetter over midtergangen, hvori kirkeskibene og en lysekrone var ophængt (s. 2429).³⁷

I begyndelsen af 1860'erne blev våbenhuset sat i stand. Et vindue mod øst blev indsat 1862;¹⁴ det har smigede vanger i facaden og rette i bagmuren, og som de øvrige åbninger har det kurvehanksbuet stik. Våbenhusdøren ønskedes 1862 forstørret, men det blev formentlig først udført 1905 (s. 2377). Pulpiturtrappens nederste, murede $\dagger$ trappetrin, som kan have været de oprindelige, blev fjernet 1864 og erstattet af en $\dagger$ *trætrappe*

Fig. 12. Våbenhusets indre set mod nord (s. 2369, jf. fig. 13). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Interior of porch (cf. fig. 13) looking north.*

med gelænder (jf. fig. 9c).²⁴ Gipsloftet i langhuset blev istandsat 1868¹⁴ og to år senere ligeledes våbenhusets loft.⁷

Kirken fik 1870 en tomret *tagrytter* (jf. fig. 21),¹⁴ som erstattede den ældre (s. 2372).⁵² Rytteren hviler på pulpiturets fire kraftige søjler (s. 2427) og en

trækonstruktion på loftet; den består af otte stolper, som hviler på fodremme og er støttet af bjælker og skråstivere (fig. 9d og 14). Tagrytterens facader, indre og tag var oprindeligt dækket af skifer og bly.¹⁷ Mod øst, syd og formentlig vest var rektangulære glamhuller (jf. fig. 21). Selve tagets spirkonstruk-

Fig. 13. Opgangen til pulpituret fra våbenhuset (s. 2369). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Ascent to gallery from porch.*

tion består af fire kraftige gratspær suppleret med stikspær og hanebånd (jf. fig. 9d). Tagrytteren blev istandsat og ombygget 1940 (s. 2380).

Kirken trængte i 1880'erne til at blive repareret både ude og inde,²² og tagrytterens østlige side var forfalden 1887.¹⁴ 1891 var kirkens oprinde-

lige vestgavl forfalden, og den skulle ombygges eller forskalles og forankres i kampestensmuren. Året efter var den blevet repareret, men det blev ved syn konstateret, at lignende, mindre reparationer kunne udføres hvert år, indtil den blev mere omfattende ombygget.²² 1893 var 'udsættelsen af

Fig. 14. Tagrytterens konstruktion set mod nordvest (s. 2374). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Construction of ridge turret looking north west.

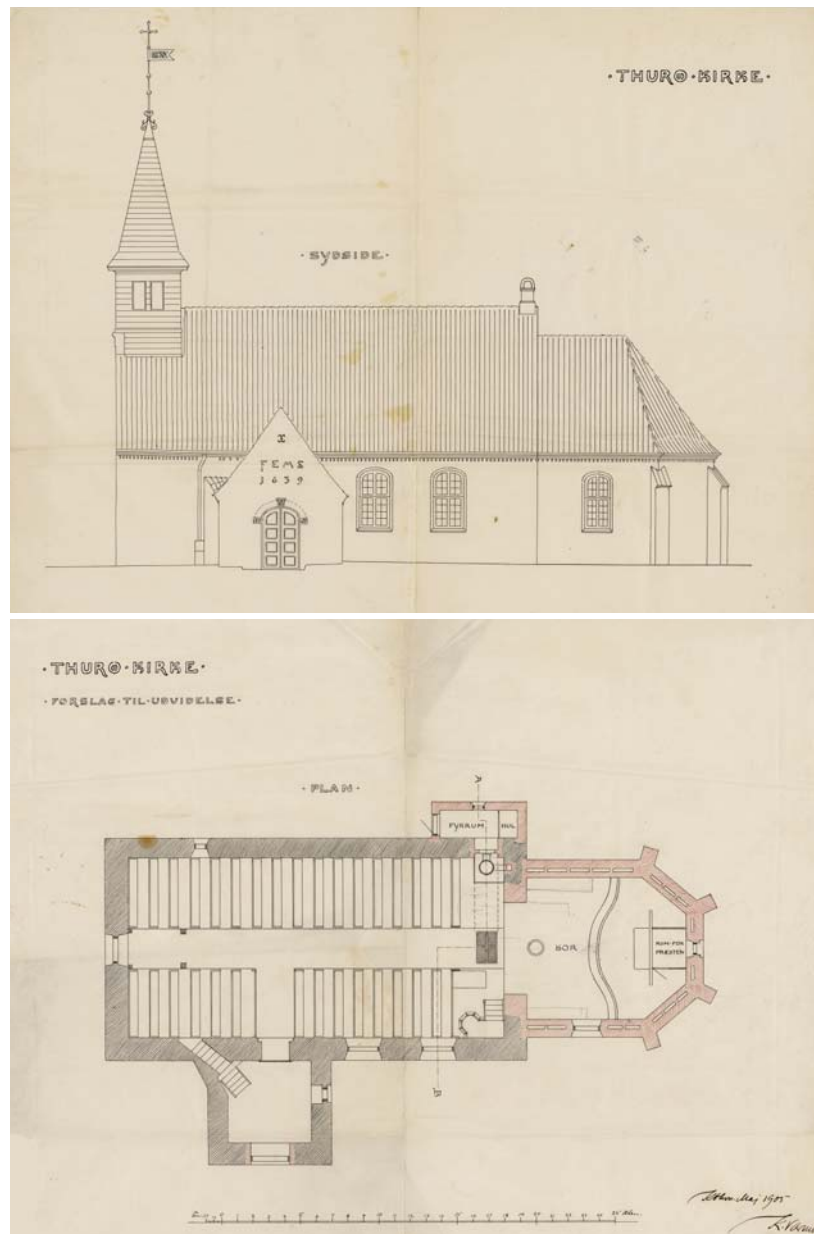

Fig. 15a-b. Forslag til ombygning af kirken 1905. 1:300. a. Opstalt af sydfacade. b. Grundplan. Målt og tegnet af Kristoffer Varming 1905. I RAO. – *Proposal for a rebuilding of the church, 1905. a. Elevation of south facade. b. Ground plan.*

kirkegavlen afhjulpen’;¹⁴ det er sandsynligvis på dette tidspunkt, at den nuværende gavltrekant er sat op.⁵³ Den er muret af gule teglsten i normalformat lagt i krydsskifte. I facaden har den haft et stort blændingsfelt med formentlig syv stigende, rundbuede højblændinger (jf. fig. 10 og 18a),

som inden 1940 er blevet udfyldt og erstattet af et smallere blændingsfelt (jf. s. 2380). I bagmuren er fem murede aflastningscirkler (fig. 19).

Istandsættelse 1896. Kirken blev istandsat, hvorved gipsloftet blev taget ned og det oprindelige bjælkeloft fremdraget. Kirken blev dekoreret af

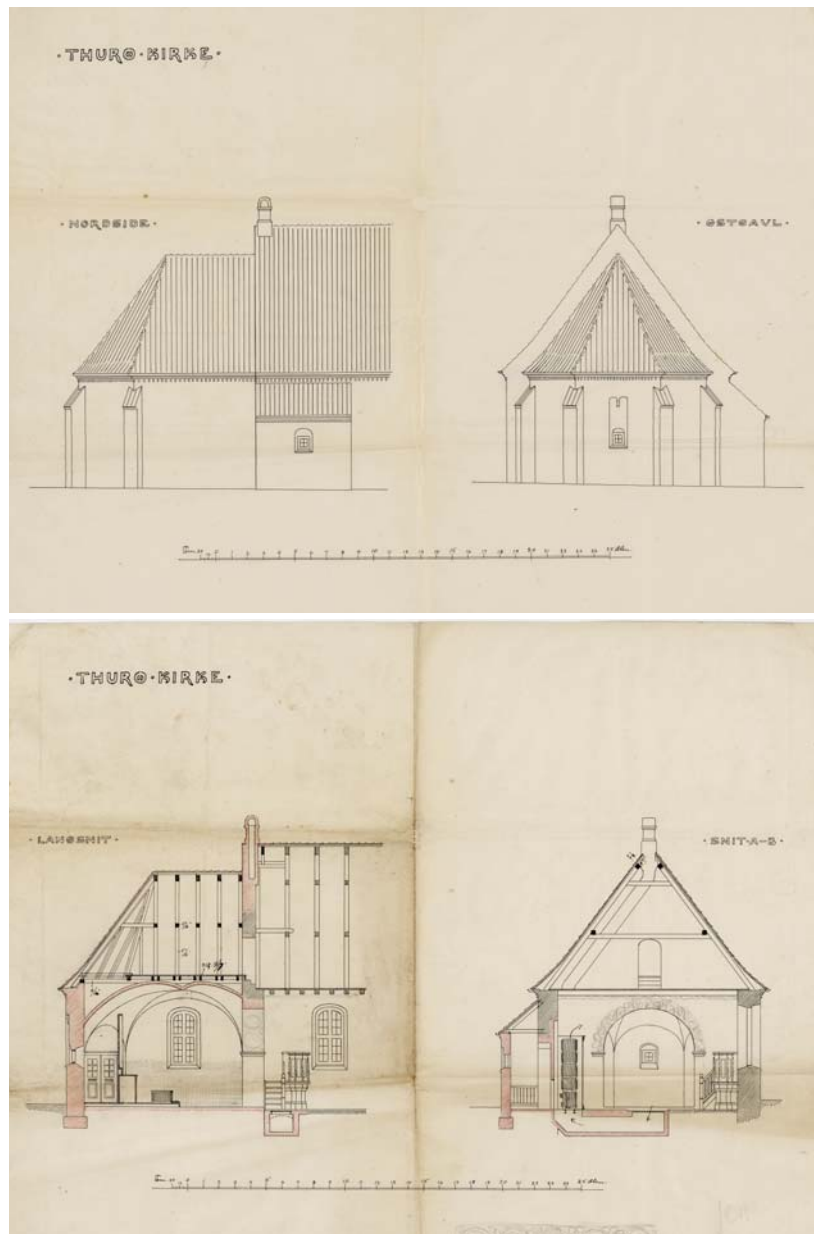

Fig. 15c-d. Forslag til ombygning af kirken 1905. 1:300. c. Opstalter af korets nord- og østfacade. d. Længdesnit af koret set mod syd og tværsnit af skibet set mod øst. Målt og tegnet af Kristoffer Varming 1905. I RAO. – *Proposal for a rebuilding of the church, 1905. c. Elevations of north and east facades of chancel. d. Longitudinal section of chancel looking south and cross-section of nave looking east.*

maler H. F. Svendsen og H. P. Rahbek (jf. s. 2384), og loftet blev malet mørkebrunt og dekoreret med friser af lysebrune trekanter langs bjælkerne. Vinduet mod vest fik sin nuværende form med

smigede vanger og kurvehanksstik. Inventaret blev også istandsat (s. 2387).¹³

Restaurering og istandsættelse 1905. Kirken blev istandsat og forlænget med et nyt kor mod øst (fig.

Fig. 16. Korets hvælv set mod øst (s. 2378). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Vault of chancel looking east.*

7 og 15), tegnet af arkitekt Kristoffer Varming, Hellerup.⁵⁴ Derved blev langhuset til skib, og kirken fik en mere traditionel plan med kor og bredere skib. Koret er rektangulært med polygonal afslutning, hvis fire hjørner støttes af kvadratiske stræbepiller (jf. fig. 7). Tilbygningen er opført på betonfundamenter med hulumre af gule teglsten i normalformat lagt i krydsskifte. Under de faldede gesimser er en tandsnitsfrise som på skibet.

Mod øst er et lille, retkantet vindue i et rundbuet spejl placeret i en dobbelt, rundbuet højblænding med falsket hængestav (jf. fig. 7). I bagmuren er vinduet smiget og har kurvehanksstik. Mod syd er et stort vindue med kurvehanksstik magen til skibets søndre vinduer (s. 2373).

Mellem koret og skibet blev der brudt og muret en rundbuet korbue med halvandenstensstik og profilerede, murede kragbånd (fig. 108). Koret er dækket af et flerdelt grathvælv med vederlag i murene (fig. 16 og 15d).⁵⁵ I de flade kapper er teglstenene lagt vinkelret på graterne. Igennem den

østlige gavltrekant blev der brudt en kurvehanksbuet åbning gennem en ældre (†)spareblænding (s. 2371), så der blev adgang fra skibets til korets loft. Koret er dækket af et valmet tag belagt med røde vingetegl, og stræbepillerne er afdækket med bly.

Ved restaureringen blev der også opført et rektangulært *fyrtrum* på skibets nordside (jf. fig. 7 og 15c). Det er bygget i samme materialer og teknik som koret. Mod vest har rummet en retkantet dør, og mod nord er der et lille, retkantet vindue i et rundbuet spejl. Mellem skibet og fyrtrummet blev der brudt en åbning til et nyt *†varmeapparat* i skibets nordøsthjørne (s. 2383).⁵⁶ Rummet har fladt, hvidt gipsloft. Tilbygningen er dækket af et halvt tag belagt med røde vingetegl.

Ud over tilføjelsen af de to tilbygninger blev der også foretaget mindre ændringer i den gamle kirkebygning. Hoveddøren i våbenhusets sydgavl blev udvidet, ved at smigene blev hugget af, og i det bevarede stik blev der indsat en slutsten og to vederlagssten af sandsten (jf. fig. 11); slutstenen

er dekoreret med et anker og reb. Døren mellem kor og skib blev også udvidet, ved at falsen blev afhugget (jf. s. 2368),³⁰ og vinduernes rammer blev udskiftet (s. 2381). De to $\uparrow$ vinduer mod øst blev fjernet ved opførelsen af koret og gennem-brydningen af den nye korbue.

Op igennem 1900-tallet omtales kirken ofte som vel vedligeholdt. Der blev foretaget løbende, mindre reparationer, bl.a. blev det indre repareret 1915 og 1922.¹⁴ Vestgavlen blev istandsat 1924.¹⁴ 1928 blev en blyplade på tagrytteren fornyet, og dens vestside blev repareret 1937.¹⁴ 1939 blev der

Fig. 17. Tagrytterens istandsættelse 1940 (s. 2380). I Thuro lokalhistoriske Arkiv. – *Repair of the ridge turret, 1940.*

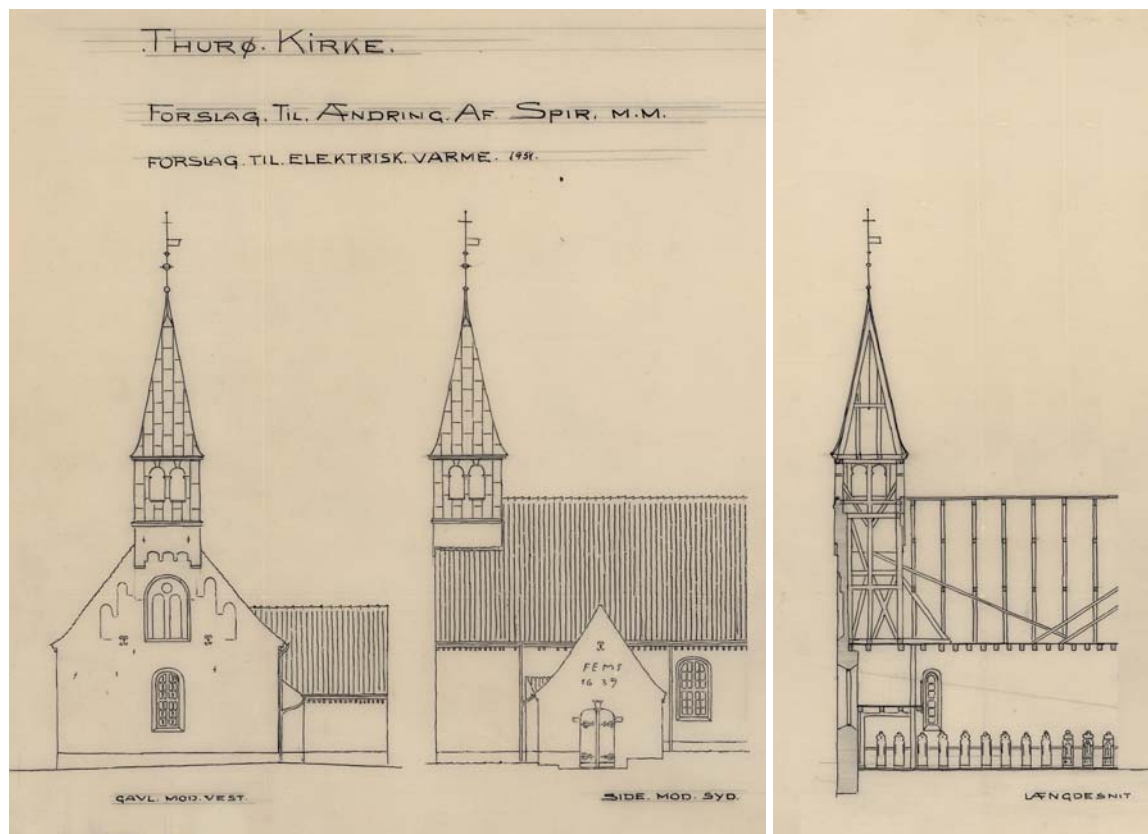

Fig. 18a-b. Forslag til tagrytterens ombygning 1940. 1:300. a. Opstalter af vest- og sydfacade (udsnit). b. Længdesnit set mod nord (udsnit). Målt og tegnet af Frits Ditlev Jørgensen 1939. I Danmarks Kunstmuseum. – *Proposal for rebuilding of ridge turret, 1940. a. Elevations of west and south facade. b. Longitudinal section looking north.*

lavet en række tilfredsstillende istandsættelsesarbejder på både kirken og kapellet.¹⁷

Tagrytterens istandsættelse m.m. 1940. Ved 300-året for kirkens opførelse ønskede menighedsrådet at restaurere kirkens tagrytter. Tagrytterens ydre blev beklædt med kobber doneret af direktør Niels Andersen, Odense, og ved tegninger af arkitekt Frits Ditlev Jørgensen, Svendborg (fig. 18).¹⁷ Konstruktionen blev forstærket med støttestænger af armeret beton (jf. fig. 14), og på gavlen mod vest blev der lavet en udkraget understøtning af tagrytteren (jf. fig. 10); den ødelagte en del af vestgavlens $\dagger$ blændingsdekoration, hvorved et rundbuet, falset blændingsfelt kan have erstattet højblændingerne. I feltet er to rundbuede højblændinger og en cirkelblænding (jf. fig. 10 og 18a). Glasmullernes form blev ændret til rundbuer. $\dagger$ Trætrappen op til pulpituret blev erstattet

af den nuværende af munkesten.³⁰ Fire år senere blev gulvet under klokken også forstærket med armeret beton, og de indre sider blev beklædt med zink.¹⁶

Kirkens ydre trængte til at blive istandsat 1972; blyet på stræbepillerne blev tætnet samme år, og en fladbuet dør blev indsat mellem skibet og fyrrummet kort efter, hvorved den gamle $\dagger$ kakkelovn sandsynligvis blev fjernet (s. 2383).⁵⁷ Seks år senere blev murværket ved vinduerne repareret.¹⁴

Våbenhuset blev istandsat 1986, hvor gulvet blev omlagt (jf. s. 2381), og en ny rørovn blev opsat ved østmuren (jf. s. 2383). To gravsten blev fastgjort til væggene (s. 2433).³⁰

1990 blev tagrytterens kobberbeklædning renoveret, og den indre beklædning af tagpap og zink blev erstattet med kobber; forskelligt råddent tømmer blev også udskiftet.³⁰

Indvendig istandsættelse 1996-97. Væggene i hele kirken og hvælvet i koret blev rensat, og de malede dekorationer istandsat (s. 2384). Gulvene blev omlagt (jf. ndf.), og varmepanelerne i koret blev udskiftet (s. 2382).⁵⁷

Gulve. I koret er kvadratiske, gule teglstensfliser fra 1905, og bag alterskranken er trægulv også fra 1905, hvorpå ligger et kortæppe (s. 2388). Mellem kor og skib er et lavt granittrin. I skibets midtergang er kvadratiske gule og grå teglfliser lagt i diagonalt skakternsmønster (jf. fig. 85), og under stolestaderne er gule teglsten i normalformat lagt på fladen, omlagt 1996-97.⁵⁸ I våbenhuset er et gulv fra 1986 af gule teglsten i normalformat lagt på fladen.¹⁴ Pulpiturets fire piller hviler på tre granitkvadre i gulvet.⁵⁹

†*Gulve.* 1822 skulle løse sten i †degnestolens gulv omlægges (s. 2423),²¹ og 1838 blev gulvet i midtergangen rettet op, da det var sunket.⁶⁰ 1905 blev der lagt trægulv under stolestaderne og øst for alterskranken (jf. ovf.).³⁴ 1927 blev nogle fliser

i koret fornyet,¹⁴ og 1938 blev gulvet i midtergangen igen rettet op.¹⁶

Vinduer. Syv af kirkens otte vinduer har trærammer fra 1905, mens det ottende – glasmosaikken mod nord (s. 2384) – har træramme fra 1992. Vinduerne mod syd, vest og nord er kurvehanksformede, mens de to små vinduer i kor og fyrrum er rundbuede.

†*Vinduer.* Kirkens seks vinduer omtales 1803 som høje, lyse og klare; de manglede få ruder.²¹ De blyindfattede vinduer var dog i dårlig stand 1807. Fire år senere ønskedes nye vinduer i koret og ved prædikestolen, men om det var åbningerne eller kun rammerne, der skulle skiftes, er uvist.⁶¹ Modstridende kaldtes vinduerne ‘små og mørke’ 1825, men de var dog brugbare; 1829 trængte kirken til nye vinduer.⁶⁰ 1830 fik kirken nye vinduesåbninger (jf. s. 2373), hvorved rammerne også må være skiftet.⁶⁰ Et jernvindue ønskedes 1884 indsat i østgavlen.¹⁴ Indtil 1905 havde vinduerne karme med spærstik i de kurve-

Fig. 19. Aflastningscirkler i vestgavlen (s. 2376). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Relieving circles in the west gable.*

Fig. 20. Prospekt af kirken set fra syd. Tegnet af J. F. Richardt 1866. I NM. – View of the church seen from the south, 1866.

hanksformede åbninger (jf. fig. 21); de blev ændret, så de passede til vinduesåbningerne.

Taggavle. Våbenhusets gavltrekanter er ikke den oprindelige, som der kun er en lille rest bevaret af (s. 2371). Den stående trekant, der må være fra nyere tid, er muret af røde og gule normalsten i et ujævnt løberskifte (fig. 110). De ældre jernankre (s. 2371) er flyttet til den nye gavltrekanter.

Tagværker. Alle tagværkerne er af fyr; skibets og våbenhusets kan være det oprindelige fra 1639–40. Korets er fra opførelsen 1905, og spirets er formentlig fra 1870. Skibet har 12 spærfag med to hanebånd per fag, der er bladet på vestsiden (jf. fig. 9d). De er nummereret med romertal i nord-siden fra øst mod vest. Loftets bjælker fungerer muligvis som bindbjælker.⁶² Våbenhuset har fire spærfag med et hanebånd på hvert fag; tømmeret er tappet sammen.

Koret har fem spærfag med to bindbjælker og et indtappet hanebånd per fag (jf. fig. 15d).⁶³ De er nummereret med romertal i syd fra vest mod

øst. Den polygonale afslutning har fire hoved-spær, der er rejst i radiært stillede bindbjælker og suppleret med seks stikspær.

Tagrytterens spirkonstruktion er antagelig fra dens opførelse 1870 (jf. s. 2375).⁶⁴

Klokkestolen fra 1990 består af to stolper, hvorpå hviler to bjælker, som klokken's bom hænger i (s. 2431).⁶⁵ En ældre *†klokkestol* blev repareret 1982.³⁰

Tagbeklædning. Kirken er, på nær spiret, dækket af røde vingetegl fra 2004.¹⁴ I korets tag mod nord og skibets tag mod syd er to ældre, genanvendte støbejernsvinduer.⁶⁶ Spiret er dækket af kobberplader fra 1940 (s. 2380).

†Tagbeklædning. Kirken havde tegltag 1805.²¹ I slutningen af 1880'erne blev taget omlagt.¹⁴ Indtil 1940 var spirets tag dækket af skifer (jf. s. 2374).³⁰ Kirken trængte til nyt tegltag 1993, men formentlig blev det først realiseret 2004 (jf. ovf.).¹⁴

Opvarmning. I koret er der el-pladeradiatorer, formentlig fra 1996–97, langs væggene. Under

bænkene i skibet, formentlig fra 1950 (jf. ndf.), og i våbenhuset, fra 1986, er der varmerør.³⁰

†*Opvarmning.* Indtil ombygningen 1905 stod kirkens *kakkelovn* midt for langhusets nordre mur (jf. fig. 24); 1895 blev dens *skorstensstol* fastgjort.¹⁴ Kakkelovnen var ubrugelig 1900, og året efter blev den sat op igen efter en større reparation.¹⁴ Ved restaureringen 1905 blev en ovn opsat i skibets nordøstlige hjørne bag en mur og med forbindelse til det nyopførte fyrrum (jf. fig. 15); dens skorsten blev ført til kip.⁶⁷ En ny ovn blev anskaffet 1924, da den gamle var ubrugelig.¹⁴ 1936 blev der ført rør til en ny *kalorifer* gennem den nordlige del af kirkegården.¹⁷ 1950 skænkede enkefru Erika Simonsen kirken penge til et elektrisk *varmeapparat*, som blev opsat et par år senere, hvorved den gamle kalorifer og rørovnene langs korets og skibets vægge samt i våbenhuset blev fjernet.⁶⁸ Nye *rørovn*e blev også opsat under bænkerne (jf. ovf.) og ved korets vægge.³⁰ Skorstenen

på taget blev fjernet 2004 ved oplægningen af det nye tag.⁶⁹ Kirken fik *elektrisk lys* 1909.¹³

†*Vindfløj.* På tagrytterens spir er en forgyldt, faneformet vindfløj med årstallet »1870« gennembrudt (jf. fig. 1). Den er fastgjort til en fløjstang af jern med tre forgyldte kobberkugler afsluttet med et kors. 1929 skulle fløjen repareres, da den var meget slidt. Den bar præg af forgyldning, hvorfor den blev nyforgylt.³¹ 1984 skulle den efterses og repareres.¹⁴

†*Vindfløj.* På tagrytteren fra midten af 1700-tallet (s. 2372) var muligvis også en faneformet vindfløj (jf. fig. 20). 1862 var der blevet anskaffet en vindfløj af messing med årstallet »1862«.¹⁴

†*Fortov.* I 1920'erne blev der lagt et nyt fortov med en bredde på 30 tommer.³⁴ Det blev dog fjernet allerede 1929 til fordel for tagrender og dræn.³⁴

Kirken er hvidkalket med sorttjæret sokkelmarkering.

Fig. 21. Kirken set fra syd, o. 1900. I Thurø lokalhistoriske Arkiv. – *The church seen from the south, c. 1900.*

Fig. 22. Glasmosaik, 1992, tegnet af Sven Havsteen-Mikkelsen (s. 2384). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Glass mosaic, 1992, designed by Sven Havsteen-Mikkelsen.

GLASMALERIER

Glasmosaik (fig. 22), 1992, tegnet af maler Sven Havsteen-Mikkelsen, Ærø, og udført af glarmester Erik Bojesen; skænket til kirken af Sofie Clemmensen, Thuro.⁷⁰ Motivet, med udgangspunkt i salmen *Du som går ud fra den levende Gud* (*Den Danske Salmebog* nr. 291), er udført i røde, orange og gule nuancer, illuderende tunger af ild, en henvisning til salmens andet vers ('Tunger af ild og dog prædiken mild') og som en illustration af glæde og lys.⁷¹ Indsat i nordvinduet i kirkens vestende.

KALKMALERIER

Kalkmalerierne er udført henholdsvis 1896 af dekorationsmaler H. F. Svendsen, København, og 1905 og 1909 af maler Jens Møller-Jensen, København, sidstnævnte i skønvirkeinspireret stil.

1) 1896, udført af dekorationsmaler H. F. Svendsen, København.⁷² Udsmykningen, der blev udført, kort efter at gipsloftet var taget ned og det oprindelige bjælkeloft bragt frem (s. 2376), er holdt i rødt og grønt med sort konturering på hvid bund. I felterne mellem loftsbjælkerne er akantusblade eller parvise rosetter, og derunder løber på begge langvægge et bånd med skaktern (jf. fig. 85 og 89). Inderst i vinduessmigene i skibet ses forskelligt udformede borter med tovsno-ning, blade og båndsl yng (jf. fig. 22 og 64).

2) 1905, udført af maler Jens Møller-Jensen, København, i det nyopførte kor samt over indgangsdøren.⁷³ Farveholdningen svarer til nr. 1; nogle af malerierne har desuden detaljer i forgyldt stuk. Vinduessmigen i korets sydvæg har inderst en smal bort af bladværk og båndsl yng, svarende til den ældre dekoration i skibets vinduer (jf. ovf.).³⁴ I korhvelvets issepunkt er en roset (jf. fig. 16). Korbuen kantes på begge sider af tovsno-ning i rødt, sort og hvidt hvorover en grøn bladranke, der mod skibet er suppleret med blå frugter og rosetter i forgyldt stuk (jf. fig. 25 og 85). Endelig ses over døren i skibets sydvæg en indskrift med versaler med sort kontur på grøn bund: »Gaa bort med fred«; mellem ordene er rosetter af forgyldt stuk (jf. fig. 82).

3) (Jf. fig. 85), 1909, ligeledes udført af maler Jens Møller-Jensen og bekostet af skibssteder P. Bom.¹³ I korbuens underside er fem rektangulære, profile-rede felter, 66×47 cm, adskilt af småkors med pyramidebasser mellem korsarmene, anbragt tre og tre. Motiverne er udført i klare farver på blå bund og med detaljer i forgyldt stuk. I det øverste eller midterste felt er et Kristusmonogram, indsat i en bladkrans, hvorfra udgår flammer eller blomster. I de fire øvrige felter er halvfigursportrætter af musicerende engle med strengeinstrumenter (fig. 23 og 111).⁷⁴ Nederst i hver side er et skriftsted med sorte versaler, i nord: »Lover Herren thi han er god D(avids) S(almer) 135:3« (Sl. 135,3), i syd: »Lover Gud i hans helligdom D(avids) S(almer) 150« (Sl.

150,1). Det nederste billede i nordsiden er signeret i nederste højre hjørne: »J. M-J 1909«.

4) 1996, signeret »Tut 1996«. Vinduessmigen i korets østvæg er udfyldt af rankeslyng med vinløv og drueklaser, malet med rød og grøn farve mellem røde rammelinjer. I nordsiden er signatur med rød farve. Udsmykningen er en kopi af den trankedekoration omkring vinduerne, der blev afdækket 1996 (†nr. 2 ndf.).

†*Kalkmalerier*. I forbindelse med indvendig kalkning 1996 afdækkedes kalkmalerier i skibet fra to perioder. Malerierne var i dårlig stand og blev overkalket igen.⁷⁵

1) Antagelig 1697 (jf. †indskrift ndf.), malet på et tyndt kalklag på et pudslag, der antagelig stammer fra istandsættelsen 1697 (s. 2572). I skibets sydøsthjørne var et *draperi* med en baldakin ovenover, malet med rød, gul og brunlig farve, formentlig en udsmykning omkring prædikestolen. På syd- og nordvæggen fandtes rækker af *englehoveder*. Vingernes overkant begyndte ca. 30 cm under loftet, og vingspidserne endte ca. 107 cm under loftet. Til denne udsmykning hørte vistnok også en †*indskrift* på skibets nordvæg. Indskriften, der var malet med sort fraktur og indrammet af tynde, sorte grene, som foroven og forneden var bundet sammen med røde bånd, var ulæselig, men ordlyden kendes fra en ældre afskrift: »Aar 1697 haver den høiædle Herre Hans Excellence Statholder og General i Norge Ulrich Frederik Gyl-denløve, Greve til Laurvigen udi Norge og Herre til Thurø, ladet denne Kirke reparere paa sin egen Bekostning; Gud være derfor hans Løn evindeligt! og derved sin Tjener Morten Christensen Viborg, som den Tid havde været Degn her til Kirken i 42 Aar«. ⁷⁶ Et antagelig kalkmalet våbenskjold på sydvæggen over døren til våbenhuset (jf. fig. 9d) kan være udført samtidig; det viste i så fald Gyl-denløves våben.⁷⁷ Udsmykningen må være overkalket engang i 1700-tallet.

2) Udateret ornamental dekoration, malet på det andet kalklag på pudslaget fra 1697 (jf. nr. 1); dvs. antagelig en gang i 1700-tallet. Dekorationen bestod af et 42 cm bredt bånd øverst på alle fire vægge op mod loftsbjælkerne (jf. fig. 112). Båndet afgrænsedes foroven af en rød streg, forneden af en rød og en grøn streg hvorunder en bort af

Fig. 23. Kalkmalerier i korbuen, 1909, udført af Jens Møller-Jensen (s. 2384). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Wall paintings in the chancel arch, 1909, by Jens Møller-Jensen.*

små, nedadvendte og sorte trekanten. Mellem de røde streger var kantstillede, røde firkanter med kors, roset eller rudemønster; i mellemrummene mellem firkanterne var gulgrå trekanten med mørkegrå spidser og røde ottekanter. Båndet blev skjult bag gipsloftet 1852, men genfreddraget ved dettes nedtagelse 1896, hvorefter det blev overkalket. Omkring vinduerne var en rød kantstreg og under dem en bort af nedadvendte trekanten, og i vinduessmigen og omkring indgangsdøren var rankeslyngsdekoration i rødt og grønt mellem røde kantstreger. Udsmykningen må være overkalket 1852.

3) Formentlig anden halvdel af 1800-tallet, et Kristusmonogram, suppleret med bogstaverne alfa og omega, malet med mørk farve foroven på nordvæggen, omtrent over for indgangsdøren (jf. fig. 24). Monogrammet var omgivet af en cirkulær ramme af stuk.

Fig. 24. Indre set mod øst, før 1892. Foto N. M. Hansen, Svendborg. I Thurø lokalhistoriske Arkiv. – *Interior looking east, before 1892.*

INVENTAR

Oversigt. Kirken har flere middelalderlige inventarstykker, som tidligere må have tilhørt andre kirker. Det gælder altertavlen fra o. 1500 og det lidt yngre korbuekrucifiks fra o. 1525–30, som begge blev overført fra Gråbrødre Klosterkirke i Svendborg i forbindelse med dennes nedbrydning 1828. Endvidere prædikestolen fra o. 1525–30, hvis proveniens før opsætningen på Thurø ikke kendes. Både korbuekrucifikset og prædikestolen er tilskrevet Claus Bergs værksted i Odense. Nævnes må også kirkens første *altertavle fra o. 1490, tilskrevet Bernt Notke fra Lübeck. Den trefløjede tavle havde knæleportrætter af Christian I og dronning Dorothea på fløjene, som dog kun er yderst fragmentarisk bevaret i dag. Den findes siden 1830 i Nationalmuseet ligesom en *predella af nederlandsk oprindelse fra o. 1515, hvorpå den var anbragt, da den stod i kirken.

Dåbsfadet er et Nürnbergerarbejde fra 1500-tallet, mens alterstagerne er fra o. 1600; også disse genstande kan tidligere være anvendt i andre kirker. Altersættet er skænket af Ellen Marsvin ved kirkens indvielse 1640; det er udført af Klaus Christensen, Odense. De ældste stolestadegavle samt en pengeblok og en dørfløj er for-

mentlig ligeledes nyudført til kirken o. 1640. Fra 1600-tallet stammer desuden oblatæskan, der er udført 1678 af Johan Falentin Schwartz, Odense.

Mens 1700-tallet ikke er repræsenteret blandt inventaret, findes enkelte genstande fra 1800-tallet, således to pengebøsser fra o. 1862, klokken, der er omstøbt 1871, og et sygesæt fra 1877. En salmenummertavle fra o. 1850 og en døbefont fra o. 1865 opbevares i henholdsvis konfirmandhuset og kapellet.

Lysekronerne er barokkopier anskaffet 1890–1940. Det ældste kirkeskib, »Philip«, blev ophængt 1901; det er skænket af befragtningsassistent R. W. Rasmussen. Fra restaureringen 1905 og årene umiddelbart efter stammer alterskranken, døbefonten, stolestaderne, pulpiturets brystning og salmenummertavlerne; alt i skønvirkestil efter tegning af maler, arkitekt og kunsthåndværker Jens Møller-Jensen, døbefonten dog muligvis undtaget. Alterkanden fra 1913 er udført af S. & M. Benzen, København, og skænket af sognepræst Valdemar Lauritz Schram og hustru Anna. Fra 1900-tallets første halvdel stammer endvidere syvstagen og dørfløjene i hovedindgangen. Alterbordet er fra 1940, og samme år skænkede grosserer Camilla Perssen dåbskanden, der er udført af C. F. Heise, København.

Fig. 25. Indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Interior looking east.*

Kirkeskibet »Ruth« er givet 1960 af skibsreder A. E. Sørensen, der også har skænket kirkens orgel, bygget af Marcussen & Søn, Aabenraa, og opsat 1965. Samme år tilkom kortæppet, der er syet efter mønster af Ernestine Nyrop, og præsterækketavlen, der er tegnet og skåret af Emil Hansen, Ryslinge. Fra nyeste tid stammer fire messehagler, udført 2008-19 af Grethe Sørensen, Vamdrup.

Farvesætning. Korbuekrucifikset og prædikestolen har polykrom staffering, mens altertavlens relieffer siden 1970'erne står i afrenset eg; staffering og forgyldning udføres 2019. Stolestadegavlne og skønvirkeinventaret står i bejdset træ med detaljer i mørk rød, grøn og guld. Den ældre staffering har uden tvivl ligeledes omfattet brogede farver og forgyldning. 1853 anvendtes hvidgrå farve på inventaret; formentlig o. 1870 blev stolestaderne egetræsmalet. 1896 udførtes endnu en egetræsmaling ved dekorationsmaler H. F. Svendsen, København, og Hans Peter Rahbek, Ringsted, mens de middelalderlige inventarstykker blev afrenset og nymalet efter oprindelige farvespor.

Ellen Marsvin lod den nyopførte kirke udstyre med prægtigt inventar, der i vidt omfang oprindeligt havde tilhørt andre kirker, heraf flere stykker af middelalderlig

oprindelse. Det gjaldt *altertavlen fra o. 1490, en *predella fra o. 1515 og formentlig også prædikestolen fra o. 1525-30. Også dåbsfadet, der er et 1500-talsarbejde, og alterstagerne fra o. 1600 blev hentet andetsteds fra. For ingen af disse stykker kan proveniensen bestemmes med sikkerhed. Derimod blev stolestaderne og antagelig også præste- og degnestolene sandsynligvis nyudført til kirken o. 1640, og det samme gælder en døbefont af træ, dørfløjene og pulpituret. Endelig bekostede Ellen Marsvin udførelsen af et altersæt og en klokke til kirken, begge dele prydet med hendes navnetræk. Det rektangulære kirkerums *indretning* med alteret ved østvæggen, flankeret af præste- og degnestolene, prædikestolen i sydøsthjørnet over sidstnævnte, to rækker stolestader og et vestpulpitur (jf. fig. 9c-d), synes grundlæggende uforandret frem til tilbygningen af koret 1905.

Kirkens tekstiler blev fornyet i 1700-tallet ved gaver fra kirkeejerne. 1828 blev den oprindelige altertavle erstattet af den nuværende, som blev overført fra den nedrivningsdømte klosterkirke i Svendborg sammen med korbuekrucifikset. O. 1865 anskaffedes en døbefont af sten, o. 1870 blev stolestaderne fornyet, dog med genanvendelse af de gamle gavle, og 1871 blev klokken omstøbt.

Fig. 26. *Altartavle nr. 1, o. 1490, med lukkede fløje (s. 2389). I NM.
Foto John Lee 2019. – *Altarpiece no. 1, c. 1490, with wings closed.

Den nuværende indretning er etableret 1905–09 efter opførelsen af koret (s. 2377), hvor middelalder- og barokinventaret blev suppleret med nyt inventar i skønvirkestil, udført efter tegning af Jens Møller-Jensen. Senere arbejder og restaureringer har primært været af konserverende art.

Alterbord (jf. fig. 25), 1940, udført af snedkermester J. Hansen,⁶⁸ af eg, 160×81 cm, 98 cm højt, med for- og sidepaneler med små, kvadratiske og profilerede fyldinger og skabe i bagsiden. Under bordpladen er en tandsnitsfrise. Bordet er malet lysegråt, fyldingsrammerne er bejdsede med sorte og violette profiler og tandsnittet forgyldt.

†*Alterborde*. 1) 1640, sandsynligvis kasseret, da alteret 1905 blev flyttet mod øst. 2) Sandsynligvis udførtes et nyt alterbord 1905; det blev 1939 beskrevet som værende af 'sammentømrede brædder'.¹⁷

†*Alterklæder*. 1) Begyndelsen af 1700-tallet, omtalt 1723, af grønt silkemor (silkestof) kantet med guldgalonier og med kirkeejers Carl Ahlefeldts navn broderet på.⁴³ 2) Omtalt 1723, et 'forhæng' af

grønt lærred.⁴³ 3) 1755, skænket af kirkeejers Erik Christian Sehested, af brunt gyldenstykke (stof med indvævede guld- eller sølvtråde), kantet med sølvgalonier. Muligvis var klædet desuden prydet med tre kors af sølvkniplinger (jf. †alterdug nr. 1, †messehagel nr. 3).⁷⁸ 4) (jf. fig. 24), 1800-tallet, af rødt fløj, kantet med guldgalonier. 5) 1892, af karmoisinrødt silkefløj med et kors af ægte guldgalonier.²² 6) 1935, skænket af en anonym.¹⁷

†*Alterduge*. 1) 1755, skænket af Erik Christian Sehested, af fint drejl (lærred), kantet med kniplinger (jf. †alterklæde nr. 3, †messehagel nr. 3).⁷⁹ 2) 1905, skænket af købmand R. Jørgensens hustru, i hedebo-syning.⁸⁰

Kortæppe, o. 1965, efter mønster tegnet af maler Ernestine Nyrop.¹⁷ Korsstingsbroderi med hvide tulipaner og gyldne stjerner på blå bund. Midt for alteret et Kristussymbol, suppleret med alfa og omega, udført i gylden farve.

†*Kortæpper*. 1) 1892, skænket af unge kvinder på Thurø, 'smukt'.²² 2) 1905, skænket af kvinder, broderet.¹³ 3) O. 1937, ikke nærmere karakteriseret.¹⁷

Fig. 27. ★Altartavle nr. 1, o. 1490, med åbne fløje (s. 2389). I NM. Foto John Lee 2019. – ★Altarpiece no. 1, c. 1490, with wings open.

Knæleskammel, o. 1950, af træ, hvilende på fire sortmalede ben og polstret med brunt skind, fastgjort med messingsøm.

En †*knæleskammel* ønskedes 1892 betrukket med karmoisinrødt fløjl.²²

Altartavler m.v. ★1) (Fig. 26–35, 113–116 og 122–123), o. 1490,⁸¹ en trefløjet altartavle (triptych) med midtskab og hængslede sidefløje, tilskrevet Bernt Notke og uden tvivl stiftet af Christian I's dronning Dorothea efter kongens død 1481. Tavlen hviler på en predella, der er sammenbygget med alterskabet. Midtskabet er tredelt og har i det centrale felt en i Danmark usædvanlig Pietà-fremstilling, hvor den stående Jomfru Maria fremviser Kristi stående, afsjælede legeme. I siderummene er engle med marterredskaber. Sidefløjene har (†)altermalerier på begge sider, der i dag kun er yderst fragmentarisk bevaret: på indersiderne knæleportrætter af Christian I og dronning Dorothea med henholdsvis Skt. Bartholomæus og Skt. Johannes som forbedere (nr. 1–2) og på ydersiderne Skt. Sebastian

og Skt. Jørgen (nr. 3–4). Oprindeligt var altartavlens midtskab antagelig kronet af et forhøjet parti over det centrale felt, måske et †topskab, ligesom predellaen har været længere (jf. ndf.).

Altartavlen blev detaljeret beskrevet 1755 i en præsteindberetning af Nicolai Reiersen og 1830 af Christian Jürgensen Thomsen ved tavlens indlemmelse i Nationalmuseet, da flere enkeltheder kunne ses.⁸²

Midtskabet fremstår i dag med en hovedsagelig sekundær staffering, udført ved en gennemgribende istandsættelse o. 1880,⁸³ mens fløjenes malerifragmenter er oprindelige. Tavlen er senest restaureret 1963 af N. J. Termansen.⁸⁴

Materialer, mål og konstruktion. Altartavlen er udført af eg med senere tilføjelser på skabet og postamentet af eg og fyr. Den måler 130×234 cm, heraf måler midtskabet 105×117×21 cm, predellaen 25×118×21 cm og de hængslede, bevægelige fløje 97,5×58,5 cm. Til samling af skabet er i den oprindelige konstruktion benyttet sinker, indfældning med sikring af dyvler, enkelte jern-

Fig. 28. Pietà. Detalje af *altertavle nr. 1 (s. 2390). Foto John Lee 2019. – Pietà. Detail of *altarpiece no. 1.

som og not.⁸⁵ Sidefløjene er fastgjort til midtskabet med hængsler.

Midtskabet (fig. 28) er delt i tre omtrent lige brede rum ved to skillevægge (jf. ndf.). Alle tre rum har fodskamler med rankeslyng, langs siderummenes yder- og overkanter er profilerede karme, og over dem er dobbelte stavværksbaldakiner med kølbuer og korsblomster.⁸⁶ Baggrunden er glat, dog er der bag Maria og Kristus sekundært (o. 1880) indridset en glorie i form af et halvcirkelslag, hvorfra udgår stråler. Her fandtes tidligere en $\dagger$ indskrift (jf. ndf.). Skabets bagbeklædning består af lodrette brædder.

Predellaen, hvis oprindelige længde ikke kan bestemmes,⁸⁷ har på forsiden en pålagt plade med

plattysk reliefindskrift med minuskler og romber som skilletegn: »ih(esu)s kr(istu)s marien sone vor barme di u(n)ser« (Jesus Kristus, Marias Søn, forbarm dig over os).

Fløjene er fyldingslåger med glat ramme med hulkantsprofil og ($\dagger$)altermalerier i felterne (jf. ndf.).

Midtskabet og predellaen står med en række sekundære tilføjelser, der synes udført i to tempi. De ældste, af eg, omfatter midtskabets kronesims, der består af et rektantet, gennemløbende bræt, som samtidig danner loft over det centrale felt hvorover en karnisprofileret dæklade. Endvidere et påsømmet bræt under predellaens nederste plade, der danner underlag for den forreste,

kelede fodliste. De yngre tilføjelser, af fyr, omfatter bl.a. en påsat, skråfaset liste på alterskabets nederste, vandrette karm, de kelede fodlister på predellaens kortsider samt fodskamlernes hyl-der.⁸⁸ På snitværket findes kun enkelte udbedringer.⁸⁹ Endelig er undersiden af baldakinernes og midtrummets flade lofter dekoreret med små sekstakkede stjerner af gips, der i hvert fald over sidstnævnte må være sekundære.⁹⁰

Alterfigurer. I midtskabets centrale felt står Jomfru Maria med sin døde søn (fig. 31). Maria bærer hovedlin og lang kappe med vide ærmer over en brokadekjole. To lange hårlokker falder ud under hovedklædet og ned over venstre skulder og arm. På den ene, synlige fod har hun en spids sko. For-

an sig fremviser hun den stående, døde Kristus, kun iklædt et smalt lændeklæde med nedhængende snip ved venstre lår. Hans hoved og overkrop falder mod højre, idet hans mor med højre hånd støtter hans overkrop og med venstre holder om hans venstre underarm. Øjne og mund er lukkede, en hårlok er faldet frem foran højre skulder, og det tvedelte skæg er tæt og krøllet. På hovedet har han en snoet vidjekrone med kraftige torne. Højre arm hænger slapt ned, benene er let bøjede, og fodsålerne hviler på underlaget. Sidevunden er tydelig ligesom naglegabene i hænder og fødder. Fremstillingen flankeres af to knælende engle med lidelsesinstrumenter, begge vist i trekvartprofil med højt løftede vinger (der

Fig. 29–30. Grædende engle med brystspænder med Christian I's og dronning Dorotheas våbenskjolde. Detaljer af *altertavle nr. 1 (s. 2391). Foto John Lee 2019. – *Weeping angels wearing brooches with the coats of arms of Christian I and Queen Dorothea. Details of *altarpiece no. 1.*

vises kun én vinge på hver engel) (fig. 29–30). De er klædt i liturgisk dragt med alba, brokadekjortel og -korkåbe, der holdes sammen med et stort spænde; endvidere skulderslag af brokade med nedhængende kvast. Den venstre engel holder med højre hånd om stammen på et stort T-kors, som den støtter mod skulderen, mens den fatter om tågnaglerne med venstre hånd.⁹¹ Den højre engel holder med højre hånd om en marterpæl, idet den i den venstre har båret en tåsvøbe.⁹² Oven i de fire figurers hoveder er isat runde tappe, måske som lukke for *relikviagemmer*.⁹³

De to skillevægge er hver udsmykket med en lille profetfigur, der står på en profileret konsol under en stavværksbaldakin med fialer (jf. fig. 28). Figurenes identitet fremgik tidligere af malede tåndskrifter på de skriftbånd, der omslynger dem (jf. ndf.). Tv. står antagelig Zefanias. Han har ørelangt hår og kort fuldskæg og er klædt i en lang, folderig kjortel med spidse støvler, venstre hånd er løftet med fremadvendt håndflade, og han holder højre hånd foran kroppen. Th. står Jeremias, ligeledes skægget og med spids hue med opsmækket skygge på hovedet. Han er klædt i en knælang kofte med knapper foran og bælte i livet over en lang kjortel. Over skuldrene har han et pelsslag og på fødderne spidse støvler. Med venstre hånd fatter han om en lille bæltetaske, mens højre hånd er løftet, ligeledes med fremadvendt håndflade.

Staffering. Altertavlen midtskab og predella fremstår overvejende med sekundær kridering og staffering fra o. 1880, idet den oprindelige kridtgrund og bemaling er gået tabt, bortset fra på enkelte mindre områder (jf. ndf.).⁹⁴

Alterskabets nuværende, sekundære staffering omfatter sorte, brune og lysegrå profiler på det vandrette rammeværk, mens skabets lodrette sider er røde og baggrunden forgyldt.⁹⁵ Stavværksbaldakinerne og fodskamlernes gitre er forgyldt mod rød og blå bund, og undersiden af lofterne er blå med gyldne stjerner. Figurerne har lys karnation og brunt hår, klæderne er gyldne og kapperne foret med blå. Fra Marias og englenes øjne løber reliefdannede tårer (oprindelige), udført i gullig voks- eller harpiksmasse (jf. fig. 29–31). Marias hovedlin er hvidt med lodret afstribet gravering og forgyldt kant,

og hendes kjole er udsmykket med graveret brokademønster af småkviste med spidse treklovere. Kristi tornekrone er mørkebrun, lændeklædet forgyldt, og fra tornekronen og vunderne løber røde bloddråber. Englenes vinger er gyldne med changerende, grøn-gylden overkant, og deres kjortler og kåber har rigt graveret brokademønster med stiliserede liljer (kjortlerne) og småkviste med blade og blomster (kåberne).⁹⁶ Fortil er kåberne kantet af bånd med skæggede, kjortelklædte skikkelser, antagelig apostle eller helgener,⁹⁷ indsat i nichearkitektur.⁹⁸ Alt er malet med sort streg, og foroven i båndet på kåbernes venstre kant er desuden et Jesusmonogram med sorte minuskler: »ihs«. På kapperens brystspænder har den venstre engel Christian I's våbenskjold,⁹⁹ den højre dronning Dorotheas. Predellaen er sort med forgyldt indskrift mod blå bund; fodlistens profiler er brune og lysegrå med en rød stribe.

De bevarede partier med oprindelig kridtgrund og helt eller delvist overmalet, oprindelig staffering forekommer især på Maria og Kristus samt på de flankerende englefigurer.¹⁰⁰ På Kristus findes oprindelig farve på ansigtet med øjne, øjenbryn og bloddråber samt på håndflader og fødder; endvidere forskellige steder på kroppen. På Maria gælder det forreste del af ansigtet med øjne og mund (ikke næse), mens hendes hovedlin har rester af graverede trambulérstik under den sekundære afstribning. Også hendes kjole med brokademønster (fig. 113) er oprindelig bortset fra en mindre udbedring forneden i højre side. På englene har dele af ansigtet og hænderne oprindelig farve, og på den venstre engels hår findes rester af guld under den nuværende farve. Ligeledes er små partier af brokadedragterne (fig. 114–115) og de malede kantbånd oprindelige, og det samme gælder sandsynligvis brystspændernes våbenskjolde (fig. 122–123). På bagsiden af vingerne er rester af oprindelig kridtgrund med cinnobersfarve.¹⁰¹ Hvælvene på undersiden af skillevæggenes baldakiner er hvide med cinnobersfarvede ribber,

Fig. 31. Maria med den døde Kristus (s. 2391). Detalje af *altertavle nr. 1. Foto John Lee 2019. – *The Virgin Mary with the dead Christ. Detail of *altarpiece no. 1.*

Fig. 32-33. 32. Christian I med Skt. Bartholomæus. (†)Altermaleri nr. 1 på *altertavle nr. 1 (s. 2394). 33. Dronning Dorothea med Skt. Johannes. (†)Altermaleri nr. 2 på *altertavle nr. 1 (s. 2395). Foto John Lee 2019. – 32. *Christian I with St. Bartholomew*. (†)Altarpainting no. 1 on *altarpiece no. 1. 33. *Queen Dorothea with St. John*. (†)Altarpainting no. 2 on *altarpiece no. 1.

hvorfra udgår enkle småblade i samme farve.¹⁰² Fløjenes rammer har rester af forgyldning på indersiden og af rød farve på ydersiden.

†*Indskrifter på midtskabet*. Svarende til sidefløjene (jf. ndf.) fandtes indskrifter, til dels forklarende tekster, ved eller på figurerne. Af præsteindberetningen 1755 fremgår, at der omkring Mariafigurens hoved har været nogle forgyldte bogstaver; de var dog ulæselige på grund af ælde.¹⁰³ Ved tavlens indlemmelse i Nationalmuseet 1830 kunne Christian Jürgensen Thomsen endnu læse en minuskelindskrift på den højre profetfigurs skriftbånd: »Jheremias«, og på den venstre figurs bånd kunne han tyde tre bogstaver, muligvis »Zop...« (Zefanias?).¹⁰⁴

(†)*Altermalerier*. På begge sider af sidefløjene er oprindelige, nu stærkt fragmenterede malerier på kridtgrund. Malerierne er som nævnt ovf. beskrevet med flere detaljer 1755 og 1828-30. Et indtryk af kongeparrets fremtræden fås i øvrigt gennem en række senere portrætter, der synes at have anvendt Thurøtavlen som forlæg, jf. ndf. Som det vil fremgå, er flere elementer, der var af afgørende betydning for de afbildede personers korrekte identifikation, gået tabt siden beskrivelserne 1755 og 1828-30: Det gælder de kongelige personers hoveder, dronningens våbenskjold og helgenernes attributter.

1) (Fig. 32). På venstre fløjs inderside var et knæleportræt af Christian I. Fra hans mund ud-

Fig. 34–35. 34. Skt. Sebastian. (†)Altermaleri nr. 3 på *altertavle nr. 1 (s. 2396). 35. Skt. Jørgen. (†)Altermaleri nr. 4 på *altertavle nr. 1 (s. 2396). Foto John Lee 2019. – 34. St. Sebastian. (†)Altarpainting no. 3 on *altarpiece no. 1. 35. St. George. (†)Altarpainting no. 4 on *altarpiece no. 1.

gik et skriftbånd med latinsk (†)indskrift: »Misere mei Do(mine)« (Forbarm dig over mig, Herre). Th. for kongen var hans kronede våbenskjold, og bag ham den stående Skt. Bartholomæus med kniven i højre hånd. Om helgenens hoved var en glorie med (†)indskrift med minuskler: »Sanctus Bartolomeus« (Skt. Bartholomæus).

De bevarede fragmenter omfatter to stykker af kongens brokadekåbe med mønster i mørke og gyldne farver,¹⁰⁵ to stumper af skriftbåndet, der er hvidt med sorte minuskler, og en del af våbenskjoldet, der er malet i heraldiske farver. Endvidere det meste af Bartholomæusfigurens ansigt og hoved med mørkt, krøllet hår og skæg, den forgylde glorie med indskrift og mindre partier

af klædedragten, hvortil er anvendt grønt, hvidt og forgyltning. I venstre side ses et stykke af et flisegulv, der har dannet baggrund på maleriets nederste del, bestående af sekskantede, hvide fliser med blågrønne kors hvorimellem trekantede, røde og grå fliser. Foroven og i venstre side er rester af forgyltning med fine, tætte trambulérstik som bund for et rigt udformet, cisereret brokademønster med rosetter og bladornamentik (fig. 116),¹⁰⁶ der har dannet baggrund på maleriets øvre del.

2) (Fig. 33). På højre fløjs inderside var et knæleportræt af dronning Dorothea. Dronningen var klædt i enkedragt med enkelin, et hvidt hovedlin, der dækkede underansigtet og var hæftet op i

venstre side med en nedhængende snip. Fra hendes mund udgik et skriftbånd med latinsk (†)indskrift: »o mater dei memor (memento) mei« (oh, Guds moder, husk mig). Tv. for dronningen var hendes kronede våbenskjold og bag hende den stående Skt. Johannes med højre hånd udstrakt til velsignelse og en gylden kalk i venstre; om hans hoved var en glorie med (†)indskrift med minuskler: »(Sanctus) Johannes« (Skt. Johannes).

De bevarede fragmenter omfatter det meste af dronningens overkrop og arme med samlede hænder, klædt i lys brokadekjole med granatæblemønster og hvide kanter ved ærmerne og i halsen, og over hende to stumper af skriftbåndet, gyldenbrunt med mørk skrift. Desuden det meste af Johannes' røde kappe med grønt kantbånd ved ærmet og en posebog ved bæltet, hans højre hånd og et stykke af den forgyldte glorie med indskrift. I hver side ses små partier af flisegulv og derover forgyldte, mønstrede partier, svarende til nr. 1.

3) (Fig. 34). På venstre fløjs yderside var en fremstilling af Skt. Sebastian stående i et hvælvet rum og bundet til et træ.

De bevarede fragmenter viser en del af helgenfigurens spinkle, nøgne krop, gennemboret af talrige pile, og hans ene håndled, der er bundet med et smalt reb. Han har rødlig karnation og fra pilene, der er sorte, udgår røde blodspor. Endvidere dele af den overhvalvede bygning med et vindue i venstre side og en stump af træet, malet i grå og brune farver; øverst i vinduet ses lidt blå himmel.

4) (Fig. 35). På højre fløjs yderside var Skt. Jørgen gengivet stående i et hvælvet rum. Han var klædt i harnisk og holdt en fane i hånden, mens han trådte på en drage.

De bevarede fragmenter omfatter små partier af helgenfigurens rødlige harnisk og sværd samt hans ene hånd, der griber om fanen; denne er hvid med blå kors. Forneden ses en dragepote med spidse klør. Endvidere dele af den gråhvide bygning med et vindue i venstre side, hvor der foroven ses lidt blå himmel, og i højre side et stykke af et vindue med en blyindfattet rude.¹⁰⁷

Mester og ikonografi. Altertavlen er tilskrevet maler og billedskærer Bernt Notke (o. 1430/40–1509), der 1467 havde værksted i Lübeck.¹⁰⁸ Tilskrivningen bygger på stilistiske kriterier, idet

Thurøtavlen har fællestræk med de arkivalsk sikrede Notke-altertavler i Århus Domkirke fra 1479 (*DK Århus* 489) og i Helligåndskirken i Tallin fra 1483.¹⁰⁹ Sandsynligvis har Thurøtavlen oprindeligt haft et forhøjet midterrum eller et ttopskab ligesom disse, og der er overensstemmelser mellem bl.a. dragternes graverede brokademønstre i Århus og på Thurø. Således er trekløvermønsteret på Marias kjole på Thurøtavlen næsten identisk med mønsteret på Marias kjole i Århus-tavlens gengivelse af Marias himmelkroning, og de små malede treblade på hvælvene under Thurøtavlen skillevægges baldakiner findes tilsvarende under baldakinerne over de små helgenfigurer på Århus-tavlen.¹¹⁰

Thurøtavlen Pietà-fremstilling med den stående, grædende Maria, der fremviser sin stående, døde søn, er som nævnt usædvanlig i Danmark og forekommer også kun sparsomt internationalt i anden halvdel af 1300-tallet og op gennem 1400-tallet.¹¹¹ Sædvanligvis vil en Pietà-fremstilling gengive Maria siddende med den døde Kristus liggende hen over skødet, jf. f.eks. maleriet på skulpturen af *Kristi grav fra Kerteminde (1500-tallets første fjerdedel, *DK Odense* 1960), mens Pietà-fremstillingen på Thurøtavlen også har fællestræk med motivet Nådestol, der viser Gudfader siddende eller stående med sin døde søns legeme foran sig, jf. f.eks. *altertavlen fra Helligåndskirken i Faaborg (s. 685).

Tavlens udprægede eukaristiske motiv taler ind i senmiddelalderens stigende optagethed af Kristi nærvær i messen, ikke mindst i nadveren.¹¹² Marias fremvisning af Kristi døde legeme spejler elevationen, og man kan desuden overveje, om tavlen særlige ikonografi med fremhævelsen af Marias rolle i Passionen er udtryk for et specifikt ønske fra stifterens (dvs. dronningens) side. Samtidig tjente motivet til at vække den andagts-søgendes medfølelse og anskueliggøre omfanget af både Marias og Kristi lidelse og dens betydningen for den personlige frelse,¹¹³ og tavlen som helhed skulle ydermere minde om den afdøde ægtemand og konge.¹¹⁴ Tavlen er således på en gang et andagts- og erindringsbillede, der mindede om Marias og Kristi offer og inspirerede til forbøn for den døde konge.

I 1700-tallet mente man, at de knælende, kongelige personer på fløjenes malerier var kong Hans og dronning Christine.¹¹⁵ Christian Jürgensen Thomsen identificerede 1828 ud fra de bevarede våbenskjolde kongeparret korrekt som Christian I og Dorothea,¹¹⁶ ligesom han påpegede, at malerierne havde dannet forlæg for flere kendte portrætter af disse. Ydermere kunne han fastslå, at to malerier fra midten af 1600-tallet, der mentes at vise kong Hans og dronning Christine, ligeledes var kopieret efter Thurøtavlen og altså viste Christian I og dronning Dorothea.¹¹⁷

Bestiller og proveniens. Altertavlen er sandsynligvis bestilt af dronning Dorothea efter Christian I's død 1481, idet hun på fløjmalерiet optræder i enkedragt.¹¹⁸ Ud fra dens beskedne størrelse at dømme har den formentlig oprindeligt været anvendt i et mindre kapel eller tjent som *sidealtertavle*.¹¹⁹ Dens proveniens før ankomsten til Thurø er uvis.

Det er imidlertid indiskutabelt, at tavlen er en kongelig privatstiftelse som led i en sjælegave, stiftet af dronning Dorothea til minde om sin afdøde ægtemand. Således må den oprindeligt have været opstillet i en kirke eller et kapel, hvortil dronningen havde forbindelse.¹²⁰ Det er i nyere forskning foreslået, at den oprindeligt stod i Helligtrekongers Kapel i Roskilde Domkirke, Christian I og dronning Dorotheas begravelseskapel. Her stiftede Dorothea i november 1487 et alter, viet til jomfru Maria og evangelisten Johannes og betegnet 'Alle kristne sjæles alter' (*DK KbhAmt* 1633), og tavlen kunne muligvis være udført til dette. Ydermere er det foreslået, at den er identisk med den 'gyldne tavle' ('*tabula aurea reginæ Dorotheæ*' (dronning Dorotheas gyldne tavle)), der i et dokument fra 1563 nævnes blandt domkirkens klenodier, og som efter reformationen i 1556 blev afleveret til kongen (*DK KbhAmt* 1662).¹²¹ Ellen Marsvin må som kongens svigermor have haft særlig adkomst til at få adgang til de kongelige samlinger, og det kunne muligvis være ad denne vej, tavlen kom til den nye kirke på Thurø forud for indvielsen 1640.¹²² Der savnes dog skriftlige vidnesbyrd, som med sikkerhed kan fastslå tavlens proveniens.

I 1700-tallet mente man, at tavlen stammede fra Dalum Klosterkirke, der 1620-39 var forlenet til Ellen Marsvin,¹²³ eller fra godset Ellensborg

(Holckenhavn).¹²⁴ Samme opfattelse havde Christian Jürgensen Thomsen, der fastslog, at tavlen uden tvivl kom fra Klosterkirken i Dalum, hvor den måtte have hørt til et sidealter.¹²⁵

Ændringer og istandsættelser. I kirken på Thurø blev tavlen anbragt oven på en predella fra o. 1515 (nr. ★3), hvis proveniens ligeledes er uvis. Muligvis blev det forhøjede midterparti eller mulige topskab afsavet i forbindelse med opsætningen,¹²⁶ og samtidig blev stafferingen formentlig udbedret.¹²⁷ 1755 nævnes, at tavlen havde været 'sirligt bemalet', men nu var 'formedels ælde en del forfalden' og med delvist ulæselige indskrifter, der ligeledes var ødelagt af fugt og ælde.¹⁰³ Også i 1820'erne nævnes, at altertavlen var forfalden; nogle dele, der var faldet af, burde limes på igen, og den trængte til at blive opmalet.¹²⁸ Ved Thomsens besøg 1828 var fløjenes malerier yderligere beskadiget i forhold til beskrivelsen 1755. Begge helgenfigurer på fløjindersiderne havde mistet deres attribut, men endnu kunne man se størstedelen af kongeparrets figurer samt en del af dronningens ansigt og det karakteristiske enkelin.¹²⁹

Efter at kirken i efteråret 1828 modtog sin nuværende altertavle fra ↑Klosterkirken i Svendborg (nr. 2), blev den gamle tavle hensat i våbenhuset. Herfra lod sognepræsten den flytte til kirkens loft,¹³⁰ hvor kunsthistorikeren N. L. Høyen så den i sommeren 1830.¹³¹ Efter besøget på Thurø skrev Høyen til Thomsen og udtrykte sin bekymring for tavlens bevaring,¹³² hvorpå denne anmodede sognepræsten om at få altertavlen indsendt til Oldsagskommissionen, hvilket skete med skib fra Svendborg i efteråret 1830.¹³³ Formentlig o. 1880 gennemgik tavlen en omfattende restaurering. Arbejdet omfattede udførelse af helt ny kridtgrund og staffering på hovedparten af alterskabet og -figurerne (jf. ovf.) samt overstrygning af fløjenes malerier med lim og fernis.¹³⁴

1963 blev tavlen grundigt undersøgt og derpå restaureret af N. J. Termansen. Restaureringen bestod hovedsagelig i fastlæggelse af løs kridtgrund og en nyforgyldning af midtskabets baggrund samt afrensning af en kunstig patineret på den sekundære forgyldning og maleriernes lim.¹³⁵ Tavlen er opstillet i Nationalmuseets udstilling (inv.nr. MMCXLVIII).

2) (Fig. 36–45 og 117–118), o. 1500,¹³⁶ en tre-fløjet altertavle (triptych),¹³⁷ hvilende på en sekundær predella (jf. også s. 565–66). Altertavlens midtskab har en figurrig fremstilling af Golgata, mens fløjene viser fire scener fra lidelseshistorien. På bagsiden har fløjene fragmenter af (†)malerier, der sandsynligvis, når de var lukkede, tilsammen udgjorde en fremstilling af Bebudelsen. Tavlen nuværende fremtræden skyldes istandsættelser 1896 og 1976; 2019 udføres en nymaling ved konservator Bent Jacobsens værksted.

Altertavlen er udført i eg med senere tilføjelser og reparationer i fyr; den måler 206×309 cm. Heraf måler midtskabet 206×155 cm og de hængslede, nu fikserede sidefløje 206×77 cm. Bagbeklædningen består af lodrette, glatte planker. Den sekundære predella, af fyrretræ med bueskårne ender, måler 26×309/155 cm.

Midterfeltet har fodfelt med stavværk og firpas i gennembrudt arbejde, mens der under sidefløjenes figurfelter er felter med gennembrudt rankeslyng; heraf er rankerne i de nederste felter nyudført, formentlig i 1976. Samtlige felter krones af kølbuer, der i fløjene er af eg, men næppe opvindelige, mens den tredobbelte kølbue i midtskabet er af fyrretræ ligesom felternes indfatning. Figurernes er klædt i samtidsdragter. Kvinderne bærer hovedlin eller turban og lang kjole, mændene er klædt i kort eller halvlång kofte eller fodlang kåbe, stramme hoser og spidse sko samt forskellige former for hovedbeklædning.

Midtskabets *Golgatacene* (fig. 37) omfatter i alt 18 figurer, heraf to små engle. Foroven ses de tre korsfæstede. Jesus hænger i strakte, næsten vandrette arme på korset (sekundært). Hans hoved, med turbanlignende tornekroner, hviler på højre skulder, det lange hår falder i snoede lokker frem over brystet, øjne og mund er omtrent lukkede. Ribbenene træder tydeligt frem over det indtrukne mellemgulv, benene er parallelle med let bøjede knæ, og højre fod er lagt over venstre. Det smalle lændeklæde har snipper midtfor og ved højre hofte. På korsstammen over hans hoved er fastgjort et skilt (sekundært) med »INRI« med malede, sorte versaler. Han flankeres af de to røvere, der er ophængt på T-kors med armene ført bag om korsets tværarme og optrukne ben. De

bærer begge korte underbenklæder. Den 'gode' røver på Jesu højre side har hovedet lagt bagover og blikket vendt opad, hvor en svævende engel henter hans sjæl, vist som et lille barn i englens arme (fig. 38). Den 'onde' røver på Jesu venstre side har lukkede øjne og hovedet hvilende på højre skulder. Formentlig har der over hans hoved været en *†*djævlfigur, der skulle hente hans sjæl (jf. f.eks. altertavlen i Rise Kirke (Ærø Hrd.)).¹³⁸ Ved korsets fod knæler en engel med en alterkalk (fig. 117). Englene er klædt i amictus, alba og stola, der er krydset over brystet. På jorden i forgrunden ligger kranier og knogler; endvidere ses orme eller slanger og en skrubtudse (jf. fig. 118).

På hver side af korset står en folkemængde. I forgrunden til venstre støttes den segnende Maria af Johannes og en kvinde med turban og hagebind; de har begge ansigtet vendt mod korset. Bag dem ses yderligere to kvinder med hænderne samlet i bøn, den ene, ligeledes turbanklædt, ser mod korset, mens den anden, med hovedlin, ser frem for sig. Ved sidstnævntes venstre side ses Longinus, hvis blinde øje blev helbredt af blodet fra Jesu sår, samt en turbanklædt mand med et langt spyd, der med venstre hånd peger mod Jesus som en illustration af ytringen: »Sandelig, den mand var Guds søn« (Mark. 15,39). I højre side nærmest korset står Stefaton med eddikespanden og et spyd og dernæst en mand med tvedelt hovedbeklædning og lokket skæg, iført en lang, folderig kjortel og med en pigkølle i hånden, muligvis Pontius Pilatus, gestikulerende mod en halvt knælende, profilvendt mand, der støtter sig til et stort sværd. Bag dem ses yderligere tre bevæbnede mænd.

Sidefløjene omfatter to figurfremstillinger i hver side. Øverst i nordre fløj ses *Ecce Homo* (fig. 41). Stående foran en rundbuet portal fremviser Pilatus Jesus, kun iført lændeklæde under kappen og med bundne hænder og tornekroner på hovedet, for folket. I modsatte side ses en turbanklædt mand med løftet hånd og en kvinde, der holder hænderne mod brystet. Bag dem ses fire soldater og i baggrunden Jerusalems bymur, tårne og træer. Nederst i nordre fløj ses *Korsbæringen* (fig. 42). Jesus bærer et T-kors over venstre skulder, Simon af Kyrene griber om korsstammen og hjælper

Fig. 36. Altertavle nr. 2, o. 1500 (s. 2398). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Altarpiece no. 2, c. 1500.*

ham med at løfte det. Bag dem ses Maria, Johannes og en uidentificeret kvinde. Forrest haler en soldat i rebet om Jesu liv, bag ham kommer en mand med en spade og en langskaffet hammer, om hvis skaft hænger en kurv, samt en skaldet mand med blikket vendt mod himlen. I baggrunden er bygninger og træer.

Øverst i søndre fløj ses *Gravlæggelsen* (fig. 43). Jesus lægges i kisten af Nikodemus og en anden mand, måske Josef af Arimatæa: foran kisten står en krukke. I forgrunden til højre knæler en kvinde med foldede hænder, og bag kisten ses yderligere fire personer, deriblandt i midten formentlig Maria, grædende. I baggrunden byen Jerusalem med bygninger og træer. Nederst i søndre fløj ses *Opstandelsen* (fig. 44). Kristus træder ud af ki-

sten med venstre ben. Han er svøbt i ligklædet og løfter højre hånd til velsignelse. Naglegabene og sidesåret er tydelige. Omkring kisten sidder tre sovende og en nyligt vågnet soldat. Bagest til højre er tre kvinder med salvekrukker på vej til graven; endvidere ses træer og bygninger.

Staffering. Altertavlen fremstår i afrenset træ med sparsom staffering fra 1976 på rammeværket og reliefferne; sidstnævnte har nærmest karakter af farverester.¹³⁹ Midtskabets og sidefløjenes rammer har omløbende, violet stribe, mens kølbuerne over felterne har en grøn og en gylden profil; felternes bund er blå i midtskabet og orange i fløjene. På reliefferne er farvespor i grønt, rødt og blå. Det nederste figurfelt i nordre fløj (Korsbæringen, fig. 42) er nymalet 2018 af konserva-

Fig. 37. Golgatamotiv i midtskabet på altertavle nr. 2 (s. 2398). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Calvary motif in central panel of altarpiece no. 2.*

Fig. 38. En engel henter den gode røvers sjæl. Detalje af altertavle nr. 2 (s. 2398). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *An angel taking the soul of the Good Thief. Detail of altarpiece no. 2.*

tor Bent Jacobsens værksted med inspiration fra middelalderens farveudtryk. Figurerne har naturlig karnation, dragterne er forgyldte med røde, hvide, grå og bronzefarvede detaljer, jordsmonnet grønt. De øvrige relieffer er projekteret nymalet med tilsvarende farver i 2019.¹⁴⁰ Predellaen er siden 1976 sortmalet med indskrift med forgyldt fraktur: »Straffen er lagt paa ham at vi skulle have fred Es. 53,5«; en gentagelse af en ældre †indskrift.

Den oprindelige *staffering*, påvist 1896, omfattede rødbrunt rammeværk med røde, blå og forgyldte ornamenter, felterne havde forgyldt bund, og reliefferne var polykrome med forgyldte draperier.¹⁴¹ Muligvis blev tavlen malet med hvid og grå oliemaling ved opsætningen i kirken 1828; 1853 blev reliefferne overmalet med hvid farve på mørk bund (jf. fig. 24).¹⁴² 1896 blev tavlen afrenset og nymalet efter spor af de oprindelige farver af dekorationsmalerne H. F. Svendsen og H. P. Rahbek. Ornamenterne blev fremhævet med rødt, blåt og forgyldning, felternes bund blev ægte forgyldt, og reliefferne fik broget bemaling med forgyldte detaljer.¹⁴³ Denne *staffering* stod til 1976, hvor

tavlen atter blev afrenset, og rammeværket og felternes baggrund fik de nuværende farver, ligesom reliefferne tilføjedes kulørte farvespor. Arbejdet udførtes af maler Ingolf Røjbæk.¹⁴⁴

(†) *Altermalerier*. På fløjenes bagsider er fragmenter af malerier, der efter alt at dømme tilsammen har udgjort en fremstilling af *Bebudelsen* (når fløjene var lukket). 1) (Fig. 39). På nordre fløj er bevaret den nederste del af en stående figur med bleg rød underkjortel, gul overkjortel med sort mønster og grøn kappe. Endvidere ses et tavlet gulv i gråbrune farver. Øverst ses rester af en englevinge, og på et hvidt skriftbånd, der slynger sig ned over fløjens midterparti, står på latin med sorte minuskler: »ave (maria gratia) plena dominus te(cum) benedicta tu« (Hil dig Maria, fuld af nåde, Herren er med dig, velsignet er du), dvs. englen Gabriels hilsen til Maria (Luk. 1,28).¹⁴⁵

2) (Fig. 40). På søndre fløj er kun bevaret få, spredte fragmenter af dodenkop rød farve belagt med gyldne rosetter samt lidt gråhvid hudfarve; motivet kan ikke identificeres, men har antagelig vist Maria.¹⁴⁶

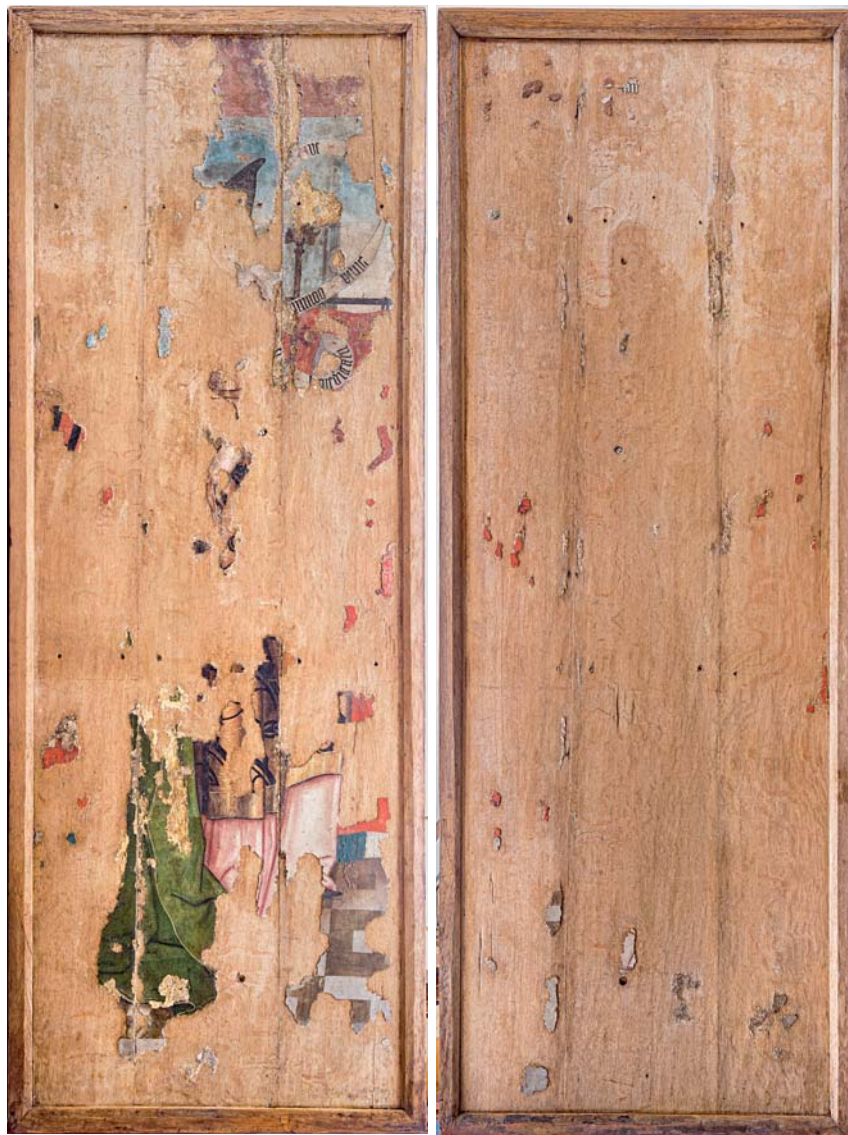

Fig. 39-40. Bebudelsen. (†)Altermalerier nr. 1-2, malet på bagsiderne af fløjene på altertavle nr. 2 (s. 2401). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The Annunciation. (†)Altarpaintings no. 1-2, painted on the backs of the wings of altarpiece no. 2.*

Tilblivelse. Altertavlens mester er ukendt, men den kan være blevet til i et nordtysk værksted. En tilsvarende altertavle findes i Bjerreby, og til samme gruppe ('Bjerrebygruppen')¹⁴⁷ hører også, for midtskabets vedkommende, altertavlen i Svaninge (Sallinge Hrd.). Endvidere har altertavlen i Skårup (s. 1775) samme opbygning.¹⁴⁸

Ændringer og istandsættelser. Altertavlen tilhørte oprindeligt †Gråbrødre Klosterkirke i Svendborg

(nedrevet 1828) (s. 565-66). Den er tidligst beskrevet 1823 som værende af »skjönt Billedhuggerarbeide og forestiller Kristi Lidelse i Urtegaarden«;¹⁴⁹ formentlig en sammenfattende beskrivelse af relieffernes motiver.¹⁵⁰ Forud for nedrivningen af Klosterkirken udarbejdede Oldsagskommissionens sekretær, Christian Jürgensen Thomsen, i juli 1828 en fortegnelse over de vigtigste genstande fra kirken, der skulle indsendes til kommissionen

Fig. 41–44. Passionsrelieffer i sidefløjene på altertavle nr. 2 (s. 2398). 41. Ecce Homo. 42. Korsbæringen. 43. Grav-læggelsen. 44. Opstandelsen. Foto Arnold Mikkelsen 2019. — *Passion reliefs on side wings of altarpiece no. 2. 41. Ecce Homo. 42. The Carrying of the Cross. 43. The Burial. 44. The Resurrection.*

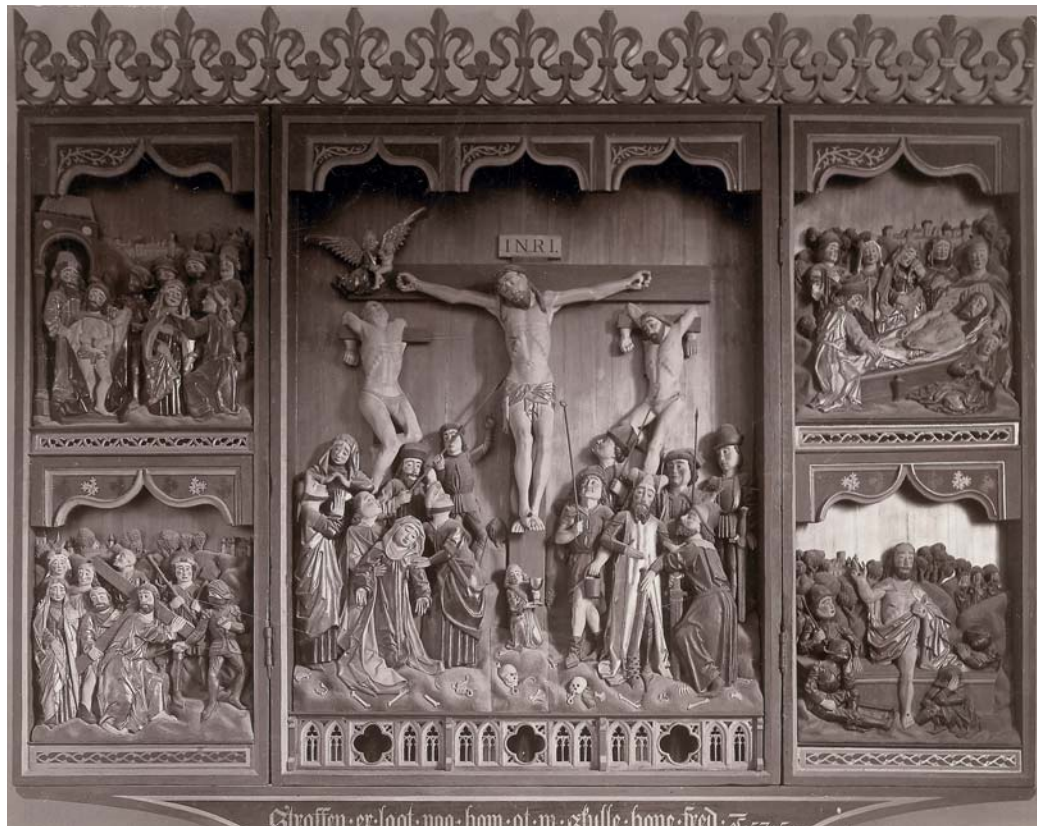

Fig. 45. Altertavle nr. 2, o. 1500 (s. 2398). Foto Kristian Hude 1910. I NM. – *Altarpiece no. 2, c. 1500.*

eller overføres til andre kirker. Han vurderede, at altertavlen kunne flyttes til en anden kirke; dog kunne den »meget slet opmalede saakaldte Gradino (dvs. predella)« kasseres, ligesom de nyere tilsatte 'spidser' burde aftages; antagelig en tårnfrise.¹⁵¹ I september anmodede kirkeinspektionen Klosterkirkens værge, købmand Peter Jørgensen, om at sikre, at altertavlen blev overdraget til Thuro Kirkes værge, gårdmand Christian Hoffmann, og opsat på alteret der.¹⁵² Ved opstillingen i kirken på Thuro må der i det mindste være udført en ny predella. Det kan også have været på dette tidspunkt, at de kølbueformede baldakiner over fløjenes figurfelter blev taget ud og opsat langs tavlens overkant (jf. fig. 24) og de bevægelige fløje fikseret ved at anbringe rundstave på rammeværkets forkanter.¹⁵³ Muligvis blev tavlen også malet med hvid og grå farve (jf. ovf.).

1896 blev tavlen restaureret under ledelse af dekorationsmaler H. F. Svendsen. Kølbuerne blev

genanbragt over fløjenes figurfelter, rundstavene fjernet, reliefferne repareret og manglende dele tilføjet.¹⁵⁴ Der blev udført en tredobbelt kølbue til det midterste felt, under de nederste figurfelter i fløjene blev der indsat glatte brædder med malet rankeværk, og langs tavlens overkant opsattes en kronfrise med 11 store liljer af fyrretræ (jf. fig. 45, jf. også fig. 112). Desuden blev tavlen stabiliseret ved tværrevler på bagsiden; på den nederste revle på nordfløjen var malet indskrift: »Rest: 1896« samt et mærke.¹⁵⁵ Endelig blev den hvide bemaling afrenset og erstattet af broget staffering og forgyldning (jf. ovf.).

1976 blev bagsidens tværrevler fjernet og fløjene gjort bevægelige (siden atter fikseret); liljefrisen blev fjernet, og der blev skåret nye gitre til de nederste fodfelter i fløjene. Endvidere blev al farve afrenset og erstattet af den nuværende sparsomme staffering.¹⁵⁶ En nymaling af tavlen udføres 2019 (jf. ovf.).

Fig. 46. Marias himmelkroning. Detalje af *altertavle nr. 3 (s. 2406). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The Coronation of the Virgin Mary. Detail of *altarpiece no. 3.*

*3) (Fig. 46–50), o. 1515, predella med tre malerier,¹⁵⁷ udført af en ukendt nederlandsk mester.

Af egetræ, 177×54×41 cm, med sekundære, profilerede gesims- og fodlister. I den venstre endegavl er et skab, som indvendig stræk-

ker sig i hele predellaens længde. Lågen, 34×21 cm, er hængslet med to hængsler og har spor efter tålsætøj. Predellaens overside og den højre endegavl er brunbejdset, mens venstre endegavl er sortmalet og profillisterne sorte og grønne;

Fig. 47. Predella (*altertavle nr. 3), o. 1515 (s. 2405). I NM. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Predella (*altarpiece no. 3), c. 1515.*

Fig. 48. Pinseunderet. Detalje af ★altertavle nr. 3 (s. 2407). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The Miracle of Pentecost. Detail of ★altarpiece no. 3.*

bagsiden er umalet. Forsiden, der er samlet af to brædder, er prydet med tre malerier, adskilt af sorte, smalle streger. I midten er en fremstilling af *Marias himmelkrøning* (fig. 46); 34×53 cm. Gudfader og Kristus sidder på en tronstol, hvis himmel er båret af rigt dekorerede, leddelte balustersøjler med forgyldning og høje postamenter af et andet materiale (porfyr?) i en antikiserende tidlig renæssancestil. Gudfader, med langt hvidt hår og fuldskæg, bærer bøjlekrone med røde infulæ med guldfrynser, hvid alba og rød, guldkantet kappe med blåsort for, der er lukket med et stort, gyldent spænde. Han lægger venstre hånd på et rigsæble og holder med højre hånd ved Marias krone. Kristus, med rødbrunt hår og skæg, er klædt i en lys kappe lukket med et gyldent, firpasformet spænde og rækker højre arm ind

Fig. 49. Skab. Detalje af ★altertavle nr. 3 (s. 2405). – *Cabinet. Detail of ★altarpiece no. 3.*

Fig. 50. Marias himmelfart. Detalje af ★altertavle nr. 3 (s. 2407). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The Assumption of the Virgin Mary. Detail of ★altarpiece no. 3.*

foran kroppen, idet han ligeledes støtter Marias krone. Maria knæler foran dem med hænderne samlet i bøn. Hun har langt, blondt og udslået hår og er klædt i en lang, blå kjole og rød kappe, kantet med guldsnore. Over hende svæver Helligåndsdue i en gylden glorie hvorfra udgår stråler. Motivet er anbragt i et frodigt, grønt landskab med borge og bjerge i baggrunden.

Til venstre ses *Pinseunderet* (fig. 48); 34×62 cm. Jomfru Maria sidder med hænderne samlet i bøn. Hun er omgivet af de 12 apostle, vist knælende eller stående i et nøgent rum med to vinduesåbninger. Maria har hvidt hovedlin, lang, blå kjole og hvid kappe, mens apostlene bærer grønne, røde og blå kjortler og kapper. Over Maria svæver Helligåndsdue i en gylden stråleglorie.

Til højre ses *Marias himmelfart* (fig. 50); 34×55 cm. Båret af fem nøgne småengle stiger Maria med samlede hænder i en oval lysåbning i skyerne op mod Gudfader, der ses i halvfigur i en lille lysåbning øverst i billedet. Maria har udslået,

blondt hår og lang, rød kjole og kappe, Gudfader bærer krone og rød klædedragt. Motivet er anbragt til højre i feltet, mens venstre side udfyldes af gråbrune skyer.

Mester og proveniens. Predellaens mester er ukendt, men der er tale om et nederlandsk arbejde.¹⁵⁸ Også dens proveniens er uvis, men den må som ★altertavle nr. 1 fra en sandsynligvis kongelig kontekst være kommet i Ellen Marsvins eje og givet af hende til kirken på Thurø 1640, hvor den blev anbragt på alterbordet som postament for ★altertavle nr. 1.

Ændringer og istandsættelser. Malerierne er beskrevet i præsteindberetningen 1755 med tilføjelsen: 'alt dette er sirlig malet, men af ælde en del forfalden'.¹⁵⁹ 1828 blev den hensat i våbenhuset og derefter på loftet,¹⁶⁰ hvorfra den 1830 blev indsendt til Nationalmuseet sammen med nr. ★1. Den var ved indkomsten så velbevaret, at den efter en restaurering kunne indgå i museets udstilling (nu i magasin; inv.nr. MMCXLVIII).¹⁶¹

Fig. 51. Altersæt, 1640, udført af Klaus Christensen, Odense, og skænket af Ellen Marsvin (s. 2408). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Communion set, 1640, made by Klaus Christensen, Odense, and donated by Ellen Marsvin.*

Altersæt (fig. 51), 1640, udført af Klaus Christensen, Odense, og foræret af Ellen Marsvin ved kirkens indvielse.¹⁶² Den 18,5 cm høje *kalk* har sekstunget fod på tilsvarende fodplade. Langs kanten af hver tunge er et graveret volutbånd og

på tre af tungerne desuden giverindskrift med versaler, henholdsvis: »Ellen Marsvin«, »Gifvet til Torø Kircke« og »Dominica ivbilate 1640« (tredje søndag efter påske 1640, dvs. 26. april, kirkens indvielsesdag (jf. s. 2363)). Skaftleddene er seks-sidede, og knoppen har seks glatte rudebosses mellem graverede bladornamenter. Det lave og brede bæger har tilsvarende bladornament under bunden og ved overgangen til skaftet en roset i gennembrudt arbejde. På fodpladens overside er mestermærke for Klaus Christensen, Odense,¹⁶³ og indvendig i foden gentages givernavnet på en af tungerne (versaler): »Ellen Marsvin«. *Disk*en, 16,2 cm i tværmål, har på fanen graveret hjulkors og, modstående, Jesusmonogram. Under bunden er giverindskrift med graverede versaler: »Ellen Marsvin« indrammet af volutbånd med liljeender. Kalken er restaureret 2005.¹⁶⁴

Fig. 52. Oblatæske, 1678, udført af Johan Falentin Schwartz, Odense (s. 2409). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Wafer box, 1678, made by Johan Falentin Schwartz, Odense.*

Oblatøske (fig. 52), 1678,¹⁶⁵ udført af Johan Falentin Schwartz, Odense. Æsken, 5,3 cm høj, 10,2 cm i tværmål, er cylindrisk med let hvælvet låg. Langs lågfladens kant er en graveret valmuebort, og midt på fladen står med tilsvarende antikva: »Udi Jesu Nafn 1678«. Under æskens bund er et mesterstempel.¹⁶⁶

Sygesæt (fig. 53), 1877, bestående af kalk, disk og vinflaske med oblatgemme. *Kalken*, 12 cm høj, har cirkulær fod på standkant, cylinderskaft med flad knop mellem profileret og bæger med mundingsprofil og graveret kløverbladskors på den ene side. Under bunden er tre stempler: Uidentificeret mestermærke (fig. 119), muligvis for sølvvarefabrikant Carl Christian Hermann (1840-1909),¹⁶⁷ bymærke København 1877 og guardejnmærke for Simon Groth. *Dysken*, 6,5 cm i tværmål, har kløverbladskors på fanen og stempler som kalken under bunden. *Vinflasken*, 7,5 cm høj, er formet som en indsats i kalkens bæger; i skruelåget, hvorpå kløverbladskors, er *oblatgemme*.

†*Sygesæt*, o. 1862, af sølvplet, bestående af kalk og disk.¹⁴

Alterkande (fig. 54), 1913,¹⁶⁸ udført af S. & M. Benzen, København, skænket af sognepræst Valdemar Lauritz Schram og hustru Anna i anledning af parrets sølvbryllup. Den 22,5 cm høje kande har cirkulær, profileret fod, ægformet korpus med graveret kløverbladskors på den ene side og cylinderformet hals med tre fordybede, omløbende ringe. Under hankens nedre fæste er giverindskrift med graveret skriveskrift: »1888 – 21 Maj – 1913 V. & A. S.« Under fodens bund er

Fig. 54. Alterkande, 1913, udført af S. & M. Benzen, København, skænket af sognepræst Valdemar Lauritz Schram og hustru Anna (s. 2409). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Altar jug, 1913, made by S. & M. Benzen, Copenhagen, and donated by Pastor Valdemar Lauritz Schram and his wife Anna.*

tre stempler: mesterstempel for S. & M. Benzen, bymærke København 1913 og guardejnmærke for Christian F. Heise.

Alterstager (fig. 55), o. 1600. De 41 cm høje stager har cirkulær, profileret fod, balusterskaft med nærmest skålformet led under profileret og vaseled samt profileret lyseskål.¹⁶⁹ På foden er graverede våbenskjolde og initialer (fig. 56), henholdsvis »OCR« for Otte Christoffer Rosenkrantz til Boller og Stjernholm (1569-1621) og »GP« for hans hustru (g. 1592) Gisele Podebusk til Korsbrødregård i Ribe (†1619). Stagerne har muligvis oprindeligt været skænket til en kirke under Boller Slot, som Ellen Marsvin erhvervede 1621.

To †*trestager*, 1894, af sølvplet, skænket af sognepræst Hans Peter Krebs (†1893) i Nr. Aaby.²²

Fig. 53. Sygesæt, 1877 (s. 2409). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Communion set for the sick, 1877.*

Fig. 55. Alterstager, o. 1600 (s. 2409). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Altar candlesticks, c. 1600.*

Syvstage, 1939,¹⁷ 58 cm høj, med cirkulær, profileret fod og cylinderskaft, hvorfra udgår buede arme med midterled og vaseformede lydeskåle. Stagen hviler på et kvadratisk postament på fire tilsvarende fødder.

Messehagler. 1) O. 1960, af rødt silke med blåt for.¹⁷⁰ På forsiden et lodret, blåt bånd kantet af guldgalon, på ryggen en applikeret strålekrans af guldgalon med et marsvin på blå bund. 2–5) 2008–19, designet og vævet af Grethe Sørensen, udført af uld og silke i damaskteknik; mønstrene tager udgangspunkt i prædikestolens ornamentik.¹⁷¹ Hagelerne omfatter en grøn, 2008, med gyldent Kristusmonogram på forsiden og grønt hjulkors på ryggen, en violet, 2009, med gyldent kløverbladskors på forsiden og hjulkors i lysere violet på ryggen, en hvid, 2013, med gyldent hjulkors på for- og bagside, samt en rød, 2019, med korsmotiv.

†*Messehagler*. 1) Omtalt 1723 med betegnelsen 'ældre', af bleggul, blomstret damask, smykket med et kors af flojl, der var broderet 'overalt'.⁴³ 2) Omtalt 1723 som 'ny', af grønt silkemor (silkestof), kantet med guldgalon.⁴³ 3) 1755, skænket af Erik

Christian Sehested, af brunt gyldenstykke, kantet med sølvgalon og med et kors af sølvkniplinger på ryggen (jf. †alterklæde nr. 3, †alterdug nr. 1).⁷⁹ 4) 1888 noterede synet, at der burde anskaffes en ny messehagel.²² 5) Omtalt 1962, grøn.¹⁴ 6–8) 1974, skænket af skibsreder A. E. Sørensen, Svendborg, henholdsvis en violet, en grøn og en hvid, sidstnævnte med tre kors i patchwork.¹⁷⁰

†*Messekjorter*. 1) Omtalt 1723 som 'gammel'.⁴³ 2) Omtalt 1723 som 'ny', kantet med brede kniplinger.⁴³

Alterskranke (jf. fig. 25), 1905,³⁴ tegnet af Jens Møller-Jensen, af fyrretræ, opsat tværs over koret. Skranken, der har et svejftet forløb med låge midt for (jf. fig. 15b), består af drejede balustre med skaftringe foroven og forneden under en profileret gesims hvorover en sekundær, retkantet håndliste; alt bejdset i en rødbrun farve. Knæfaldet, af sortmalet træ, er polstret med brunt skind, fastgjort med messingsøm. Det var oprindeligt polstret med plys.

†*Alterskranker*. 1) Tidligst omtalt 1823, da man ønskede puder på knæfaldet;²¹ af femsided form (jf. fig. 9c). 1831 skulle 'rækværket' omkring alteret opmales, og 1833 skulle det fastgøres.⁶⁰ For-

Fig. 56. Våbenskjolde og initialer for Otte Christoffer Rosenkrantz til Boller og Stjernholm og Gisele Podebusk til Korsbrødregård i Ribe. Detalje af alterstager, o. 1600 (s. 2409). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Coats of arms and initials of Otte Christoffer Rosenkrantz of Boller and Stjernholm and Gisele Podebusk of Korsbrødregård in Ribe. Detail of altar candlesticks, c. 1600.*

Fig. 57. Dåbsfad, 1500-tallet (s. 2411). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Baptismal dish, 1500s.*

mentlig i 1870'erne¹⁴ opsattes et nyt gelænder af drejede balustre på knæfaldet (jf. fig. 112).

Døbefonte. 1) (Fig. 120), o. 1865,¹⁴ af grå kunststen, 95 cm høj, med cirkulær fod på kvadratisk postament, cylinderskaft og glat, lav kumme med udkraget mundingsprofil. Fonten står i kapellet; indtil 1905 stod den i kirkens nordøsthjørne.

2) (jf. fig. 85), o. 1905,¹⁷² antagelig tegnet af Jens Møller-Jensen, af grålig granit, 87 cm høj. Den ottesidede font har hulkelf profileret fod med to profillinjer foroven og glat skaft, mens kummens sider er udsmykket med en bladbort i relief, anbragt i et forsænket, omløbende bånd. Fonten står midt i koret.

†*Døbefont*, antagelig o. 1640, af malet træ. 1831 burde den repareres og opmales.⁶⁰ Muligvis denne, der 1859 er beskrevet som 'en meget simpel træfod'.¹⁷³ 1862–63 kaldes den forfalden.²⁴ Fonten stod i nordsiden under korbuekrucifikset.

Dåbsfad (fig. 57), et Nürnbergarbejde fra 1500-tallet, af messing, 57 cm i tværmål. I bunden er en fremstilling af Bebudelsen, omsluttet af et bånd med næsten helt udvisket minuskelindskrift, en bort af stemplede kors og en kæde af spidsovale felter udfyldt af skiftevis blomster og blade. På fanen er to borter af stemplede ornament, inderst liljer, yderst blade. Ifølge præsteindberetnin-

gen 1755 var der på fanen også graverede initialer og våbenskjolde: »HRK« og »KGS« samt våbenskjolde for slægterne Rosenkrantz og Gyldenstjerne, sandsynligvis for Holger Rosenkrantz til Boller (1517–75) og Karen Gyldenstjerne (1544–1613); skjoldene kan dog ikke påvises i dag.¹⁰³ Såfremt oplysningen er korrekt, har fadet måske oprindeligt været skænket til en kirke under Boller Slot, som Ellen Marsvin erhvervede 1621, og er siden blevet overført til den nye kirke på Thurø.¹⁷⁴ Lignende fade kendes fra talrige kirker, se eksempelvis Stenderup og Langskov (DK *Vejle* 1671 og 2233).

Dåbskande (fig. 58), 1940, udført af C. F. Heise, København, og skænket af grosserer Camilla Perssen.¹⁷ Den 29 cm høje kande har cirkulær, let kuplet fod med fodplade, pæreformet korpus og kuplet låg med kors som lågknop. Ved hankens øvre fæste er tre kugler. På korpus er indskrift med graveret fraktur: »Dominica Jubilate 1940« (tredje søndag efter påske 1940, dvs. på 300-årsdagen for

Fig. 58. Dåbskande, 1940, udført af C. F. Heise, København, og skænket af grosserer Camilla Perssen (s. 2411). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Baptismal jug, 1940, made by C. F. Heise, Copenhagen, and donated by the wholesaler Camilla Perssen.*

kirkens indvielse). På fodpladens underside er giverindskrift med versaler: »Skænket af grosserer Camilla Perssen«, og under kandens bund fem stempeler: mesterstempel for C. F. Heise, bymærke for København 1940, lodighedsmærke »925S Sterling«, guardejnmærke for Johannes Siggaard og »94«; de tre førstnævnte gentages indvendig i låget. †*Dåbskande*, formentlig o. 1862.¹⁴

Fontetæppe (jf. fig. 85), formentlig o. 1965, korsstingsbroderi med svagt gyldne stjerner på blå bund, omgivet af en mønsterbort i blå og hvidt.

Korbuekrucifiks (fig. 59–61), o. 1525–30, tilskrevet Claus Bergs værksted i Odense.¹⁷⁵ Kristusfiguren, 185 cm høj, hænger i udstrakte, næsten vandrette arme. Hovedet (fig. 61), med fritskåret tornekrone dannet af kraftige, snoede grene med indborede, tvedelte torne (de fleste fornyet), falder mod højre skulder, øjnene er lukkede og munden åben. Håret falder frem foran ørerne og ned over højre skulder i snoede lokker, skægget er langt og tvedelt. Kroppen er muskuløs med tydelige ribben og indtrukket mellemgulv; hænderne er krummet om naglerne, knæene let bøjede og højre fod lagt

over venstre. Det smalle lændeklæde er bundet i en stor knude ved venstre hofte og har store, nedhængende snipper med opsmækket kant i begge sider. I figurens ryg er en udhuling. Udhulingen, der er ret dyb, er ved et fast parti ved lænden delt i en mindre åbning forneden og en større åbning ved ryggen, beregnet til at lukke med to plader i fals (muligvis et *relikviagemme*).¹⁷⁶ Korstræet, 331×257 cm, oprindeligt udformet som et livstræ (jf. ndf.), har endefelter formet som spidse firpas med reliefskårne evangelistsymboler og slyngede skriftbånd. Tv. ses Markus' løve, foroven Johannes' ørn, th. Lukas' okse og forneden Mattæus' engel (fig. 59). Foroven og på de to vandrette korsarme danner firpasset armens afslutning, mens korstræet forneden er afsavet under firpasset; på passets overkant er en knap. Langs korstræets sider er i fals indsatte rester af kantprydelser i form af krabbe- eller korsblade;¹⁴⁵ endvidere konstateredes i forbindelse med en restaurering 1992 nummerring fra et til syv langs kanten på firpaspladen med Markussymbolet, formentlig ligeledes spor efter kors- eller krabbeblade, der således har siddet syv omkring hver endeplade.¹⁷⁷

Den nuværende *staffering* er udført 1895 af dekorationsmaler H. F. Svendsen.¹³ Den omfatter lys hudfarve med cinnoberrøde blodstænk ved panden, sidevunden og på hænder og fødder. Hår og skæg er mørkebrunt, tornekronen grøn og lændeklædet gyldent og blå. Korstræet er brunt med røde kanter, endepladerne har naturligt farvede symboler med gyldne vinger på blå bund; skriftbåndene er hvide med sorte versaler, henholdsvis: »S. Marcvs«, »S. Iohannes«, »S. Lvcas« og »S. Matthævs«. Bemalingen vurderedes 1970 at være af en kvalitet, der kunne bibeholdes efter konservering.¹⁴⁵ En undersøgelse samme år af ældre staffering, foretaget ved farvesnit forskellige steder på figuren, viste uensartede spor af op til mindst seks farvelag, deriblandt rester af oprindelig farve og forgyldning.¹⁷⁸ 1855 var Kristusfiguren hvidmalet og korset sort (jf. fig. 24).¹⁷⁹ Forud for stafferingen 1895 blev krucifikset afrenset.¹⁸⁰

Ændringer og istandsættelser. Krucifikset hang oprindeligt i †Klosterkirken i Svendborg, hvor det indgik i en †*kalvariegruppe*. Det var blandt de genstande, som Chr. Jürgensen Thomsen i som-

Fig. 59. Mattæus. Detalje af korbuekrucifiks (s. 2412). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Matthew. Detail of chan-cel arch crucifix.*

Fig. 60. Korbuekrucifiks, o. 1525-30 (s. 2412). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Chancel arch crucifix, c. 1525-30.*

Fig. 61. Kristus. Detalje af korbuekrucifiks (s. 2412). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Christ. Detail of chancel arch crucifix.*

meren 1828 vurderede, kunne overføres til en anden kirke (jf. s. 2402), mens de tilhørende $\dagger$ figurer af Maria og evangelisten Johannes kunne kasseres (jf. s. 566). En 'nyere, tilsat plade', formentlig et skriftbånd med 'INRI', blev også kasseret.¹⁵¹ I september bad kirkeinspektionen Klosterkirkens værge, købmand Peter Jørgensen, sørge for, at krucifikset blev ophængt i Thurø kirke 'midt på væggen for indgangen over fruentimmerstolene',¹⁸¹ dvs. på nordvæggen, hvor det endnu findes.

Det er uvist, om krucifikset blev restaureret i forbindelse med opsætningen i kirken 1828, men midt i århundredet fremstod det hvidmalet (jf. ovf.). 1895 blev det restaureret ved dekorationsmalerne H. F. Svendsen og H. P. Rahbek. Arbejdet har formentlig omfattet både en snedkermæssig istandsættelse samt afrensning og efterfølgende nymaling, der må antages udført efter ældre farvespor, svarende til restaureringen af altertavlen året efter (s. 2404). Den seneste restaurering er udført 1992, hvor krucifikset blev snedkermæssigt istandsat og farvelaget sikret.¹⁸²

Prædiketol (fig. 62–63), o. 1525–30, tilskrevet Claus Bergs værksted i Odense,¹⁸³ med sokkel og opgang fra 1905. I modsætning til altertavle nr. 2 og korbuekrucifikset, der er overført fra Svendborg $\dagger$ Gråbrødre Klosterkirke, er den oprindelige proveniens ikke arkivalisk dokumenteret (jf. s. 567).

Stolens plan udgør fem sider af en ottekant. Den har fem oprindelige fag, hvis fyldinger er udsmykket med forskelligt udformede, udskårne ranker med fligede blade, som i det midterste fag desuden bærer drueklaser.¹⁸⁴ De enkelte fag flankeres af spinkle, ottekantede og leddelte søjler med fialer, der løber igennem vandnæseprofiler, og hvis endetapper foroven er ført helt igennem dækpladen, mens de nederste tapper er ført ned i gulvet. Rammeværket er glat, fodstykket og gesimsen profileret og stærkt fremspringende. I dækpladens underside er spor efter $\dagger$ hængegitre.¹⁸⁵ Ved opgangen og ved væggen er sekundært tilføjet et nyere, glat fyldingsfag, endvidere er den forreste gesimsliste og fodlisten fornyet i fyrretræ

ligesom stolens gulv på nær to korte, oprindelige brædder.¹⁴⁵ Stolen hviler på en ottesidet, profilet, muret og hvidkalket *sokkel* fra 1905. *Opgangen*, ligeledes fra 1905, af fyrretræ, forløber langs triumfvæggens sydlige del.

Den nuværende *staffering* er udført 1896 af dekorationsmalerne H. F. Svendsen og H. P. Rahbek. Rammeværket er brunt, fodstykket og dækladen har rød og forgyldt profil, mens fialerne er

malet med okker, rødt, blå og forgyldning; heraf har det høje led forneden skråløb i okker og rødt. Fyldningernes rankeværk har varierende farvegang: I første fag, regnet fra opgangen, er røde og blå ranker på brun bund, andet fag har okkergule og grønne ranker på cinnoberrød bund, mens tredje fag har cinnoberrødt rankeværk med grønne drueklaser og knopper på rødbrun bund. I fjerde fag er røde ranker med blå og okkerfar-

Fig. 62. Prædikestol, o. 1525-30 (s. 2414). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Pulpit, c. 1525-30.*

Fig. 63. Prædikestol, o. 1525-30 (s. 2414). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Pulpit, c. 1525-30.*

vede blade på olivengrøn bund, og femte fag har rødt og grønt bladværk på rødbrun bund.

Ved en undersøgelse 1970 af stolens *ældre staffering* konstateredes ingen middelalderlig bemaling. Derimod fulgte 1896-stafferingen ret nøje en staffering, der kunne være udført ved opsætningen 1640.¹⁸⁶ I 1800-tallet stod prædikestolen med bemaling i hvidt og gråt (jf. fig. 24).

Mester, ændringer og istandsættelser. Prædikestolen er som nævnt tilskrevet Claus Bergs værksted i Odense.¹⁸⁷ Dens proveniens er uvis. Antagelig er den overført til Thuro af Ellen Marsvin i forbindelse med kirkens opførelse, som det var tilfældet med andet inventar (s. 2386 f.). Det er foreslået, at den ligesom altertavle nr. 2 og korbuekrucifikset skulle stamme fra $\dagger$ Klosterkirken i Svendborg og være flyttet til Thuro 1828 sammen med disse.¹⁸⁸ Dette er dog ikke arkivalisk bevidnet og må forblive en hypotese (jf. s. 567).¹⁸⁹

1828-30 noterede synet, at prædikestolen burde males og nogle nedfaldne stykker fastgøres.¹⁹⁰ Måske samtidig fik stolen en hvidgrå bemaling (jf. fig. 24), om end denne også kan være påført i midten af århundredet. I 1850'erne påpegede Engelstoft en kvalitetsforskel mellem selve stolen, som han betegnede som et 'meget ringe snitværk af en landsbyhåndværker', 'skåret af en aldeles uøvet hånd', og de fem gamle snitværker, heraf fire forgyldte, der var indsat i den.¹⁹¹ 1896 beskrev dekorationsmaler H. F. Svendsen den som 'lidt uanselig'. Den hvilede på et sekundært udført, 'vansirende panelværk', måske fra 1800-tallet,¹⁹² ligesom antagelig en $\dagger$ opgang med balustergelænder (jf. fig. 24). Efterfølgende blev den hvidgrå bemaling afrenset og stolen nystafferet efter de oprindelige farvespor; arbejdet udførtes af dekorationsmalerne H. F. Svendsen og H. P. Rahbek.¹⁹³ I forbindelse med restaureringen 1905 udførtes en ny opgang og en muret sokkel. Stolen er opsat i skibets sydøsthjørne.

$\dagger$ *Prædikestolsbeklædninger.* 1) Omtalt 1723, af grønt stof med guldgaloner.⁴³ 2) Omtalt 1892, da den skulle erstattes af en ny af karmoisinrødt silkefløj med ægte guldgaloner.²²

Stolestaderne (fig. 64-79) er fra o. 1870. De syv forreste stole i hver side har genanvendte gavle fra o. 1640 i barok med apostelrelieffer, de resterende har sekundære gavle fra 1909 med skønvirkeornamentik. Staderne er opstillet i to rækker med 14 bænke i syd og 16 i nord.

Stolestadernes endegavle fordeler sig i fire grupper, her benævnt A-D:

A) (Fig. 64-65), o. 1640. To gavle, opsat forrest i hver side mod midtergangen, heraf er den søndre gavl 186 cm høj, den nordre 170 cm høj. Gavlene, der er udført i meget velskåret bruskbarok, er på forsiden prydet med en apostelfigur i højt relief. Figuren står på et smalt, rektantet fremspring foran en portal med diamantbasser med den ene fod hvilende på portalens fodliste. Bueslaget er et svejftet trepas, dannet af englehoveder med ud-

Fig. 64-65. Stolestadegavle (A) med apostle, o. 1640 (s. 2416). 64. Andreas(?). 65. Mattæus. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Pew ends (A) with apostles, c. 1640.* 64. Andrew(?). 65. Matthew.

brede vinger, der foroven mødes omkring en rosetsmykket bøjle. På postamentet er en kartouche med vindrueklaselignende ornament under en tandsnitsbort, og som topstykke har den søndre gavl en englebuste med fligede vinger samlet foran brystet (den vestlige vinges øverste del er fornyet), den nordre et diademhoved (selve diademmet er afbrækket). På gavlen mod syd ses en uidentificeret apostel, muligvis *Andreas* (jf. ndf.), vist rygvendt med hovedet drejet mod venstre skulder og blikket rettet mod beskueren (fig. 64). Han er fremstillet som en ældre mand med rynket pande og kraftigt, krøllet hår og skæg, klædt i en folderig dragt, der er bundet op ved venstre hofte med flagrende snip samt en tilsvarende, kort kappe med hætte. På fødderne bærer han sko med ankelrem.

Højre arm hænger ned langs siden, og fingrene er krumme, mens han med den løftede venstre hånd griber om et bræt; muligvis det øverste af den ene korsarm i et Andreaskors. En stump af et lignende bræt ses ved hans venstre fod og giver anledning til den foreslåede identifikation.

På gavlen mod nord ses *Mattæus*, stående med front mod beskueren og blikket rettet mod en opslået bog, han holder i venstre hånd (fig. 65). Han er gengivet som en ældre mand med skaldet isse og krøllet side- og nakkehår samt langt, snoet overskæg og kort hageskæg. Panden har lodrette furer. Han er klædt i en folderig kjortel med krave, der lader venstre ben synligt, og en lang, åbenstående kappe. På fødderne har han sko med ankelrem. I højre hånd holder han en hellebard.

Fig. 66–68. Stolestadegavle (B) med apostle, o. 1640 (s. 2419). 66. Judas Thaddæus. 67. Jakob den Yngre. 68. Simon. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Pew ends (B) with apostles, c. 1640. 66. Judas Thaddæus. 67. James the Younger. 68. Simon.

B) (Fig. 66-77), o. 1640. I alt 12 gavle, 142 cm høje, i bruskbarok, opstillet i to rækker bag ovennævnte og kompositorisk beslægtet med disse, men mere stive i figurfremstillingen. Forsiden er smykket med en apostelfigur i højt relief, stående under en arkade med duktatmønstrede pilastre på postamenter med diamantbosser og joniske kapitæler; de runde bueslag dannes af englehoveder med udbredte vinger, der foroven mødes i en lille bøjle med roset og knap. På postamentet er en kartouche med cabochonbosse under tandsnitsbort; topstykket er enten en englebuste eller et diademhoved. Apostlene, der må identificeres ud fra deres attributter, er vist med krøllet hår og skæg (Johannes og Filip dog uden skæg), klædt i folde- rige dragter og med sko på fødderne.¹⁹⁴

I sydrækken fra øst ses: 1) (Fig. 66), *Judas Tadaeus*, vist frontalt med bøjet hoved, klædt i lang kjortel og kappe. Han holder venstre hånd mod brystet og støtter med højre hånd et langt spyd mod jorden; venstre knæ er let bøjet. Topfiguren er en englebuste. 2) (Fig. 67), *Jakob den Yngre*, vist i trekvartprofil med højre hånd rakt ind foran kroppen og højre fod sat frem. Han er klædt i lang kjortel og kappe og støtter med venstre hånd en kølle mod jorden. Topfiguren er et diademhoved. 3) (Fig. 68), *Simon*, vist i trekvartprofil. Han er klædt i lang kjortel og kappe og griber med begge hænder om skæftet på en sav, idet spidsen af bladet hviler mod jorden. Topfiguren er en englebuste. 4) (Fig. 69), *Thomas*, vist frontalt med hovedet drejet mod højre, venstre hånd løf-

Fig. 69-71. Stolestadegavle (B) med apostle, o. 1640 (s. 2419). 69. Thomas. 70. Bartholomæus. 71. Filip. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Pew ends (B) with apostles, c. 1640. 69. Thomas. 70. Bartholomew. 71. Philip.*

tet og venstre ben krydset ind foran højre. Han er klædt i en lang kjortel, der er hægtet op over knæet, og lang kappe. I højre hånd holder han en vinkelmåler, der hviler mod hans skulder. Topfiguren er et diademhoved. 5) (Fig. 70), *Bartholomæus*, vist frontalt med let bøjet hoved og bøjet venstre ben, klædt i lang kjortel og kappe. Han holder en bog i højre hånd og en stor kniv i venstre. Topfiguren er et diademhoved (diademmet er afbrækket). 6) (Fig. 71), *Filip*, vist frontalt, klædt i lang kjortel med smal krave. Med højre hånd holder han en bog mod kroppen, med venstre støtter han en korsstav mod jorden. Topfiguren er en englebuste.

I nordrækken fra øst findes: 1) (Fig. 72), *Paulus*, vist frontalt med hovedet drejet mod højre, klædt

i lang kjortel og kappe med smal krave. Han rækker venstre hånd ind foran kroppen og griber om et stort sværd, der støtter mod jorden ved hans højre side. Topfiguren er en englebuste. 2) (Fig. 73), *Andreas*, vist frontalt, klædt i lang kjortel og kort kofte med smal krave og bånd i livet. Han holder venstre hånd mod brystet og har en bog i højre. Bag ham et Andreaskors. Topfiguren er et diademhoved. 3) (Fig. 74), *Johannes*, vist frontalt med venstre ben sat lidt frem og bøjet knæ, klædt i lang kjortel med smal krave og knapper samt kappe, der er draperet over venstre skulder. Hovedet er bøjet let mod venstre og blikket rettet mod den kalk, han holder i venstre hånd; han holder højre hånd over kalken. Topfiguren er en englebuste. 4) (Fig. 75), *Matthæus*, i trekvartpro-

Fig. 72-74. Stolestadegavle (B) med apostle, o. 1640 (s. 2420). 72. Paulus. 73. Andreas. 74. Johannes. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Pew ends (B) with apostles, c. 1640. 72. Paul. 73. Andrew. 74. John.*

fil, klædt i lang kjortel med smal krave, overdel med krenelerede ærmer og lang kappe, draperet over venstre skulder. Han holder en hellebard i højre hånd og lægger venstre hånd mod brystet. Topfiguren er et diademhoved. 5) (Fig. 76), *Jakob den Ældre*, vist frontalt med venstre hånd løftet i en velsignende gestus, klædt i lang kjortel og kappe. Han holder en pilgrimsstav i venstre hånd. Topfiguren er en englebuste. Til forskel fra de andre gavle har portalens søjlepostamenter rosetter flankeret af små kors i stedet for bosser. 6) (Fig. 77), *Peter*, vist frontalt med hovedet drejet mod højre og venstre ben sat lidt frem, klædt i lang kjortel med smal krave og knapper samt lang kappe. Han holder en bog i højre hånd og en stor nøgle i venstre. Topfiguren er et diademhoved.

C) (Jf. fig. 25 og 85), o. 1870, i alt 35 styk, 114 cm høje, anbragt som indergavle mod væggene. De er glatte med vandret, tagformet afdækning og kvartcirkulært armlæn. Gavlene var oprindeligt opsat som endegavle mod midtergangen (jf. fig. 24), men blev dels 1896, dels 1909 flyttet til deres nuværende placering.

D) (Fig. 78-79), 1909, tegnet af Jens Møller-Jensen, bekostet af skibsreder P. Bom.¹³ De i alt 17 gavle af egetræ, 142 cm høje, i skønvirkestil, har tandsnit foroven samt topstykke med medaljoner med kirkelige symboler, indsat i trepasformede rammer af blomster og blade. Symbolerne omfatter bl.a. timeglas, anker (fig. 79), stjerne, kalk, drueklase, Helligåndsdue og Kristusmonogram; endvidere en gavl med årstallet for arbejdet,

Fig. 75-77. Stolestadegavle (B) med apostle, o. 1640 (s. 2420). 75. Mattæus. 76. Jakob den Ældre. 77. Peter. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Pew ends (B) with apostles, c. 1640. 75. Matthew. 76. James the Elder. 77. Peter.

»1909«, anbragt som den næstbageste i sydrækken.¹⁹⁵

Stolestaderne har ryglæn bestående af to vandrette planker, dog har de to forreste stole lukket ryg af panelværk. For- og bagpanelet ved udgangen til våbenhuset har en rektangulær fylding. På sæderne ligger hynder af rød uld.

Staffering. Stolene står med partiel staffering i mørk forgyldning, grønlaseret sølv og sort, udført 1909 af Jens Møller-Jensen og bekostet af skibsrøder P. Bom.¹⁹⁶ I anden halvdel af 1800-tallet var de egetræsmaledede.

Mester og paralleller. Stolestadegavlne er uden tvivl skåret med forbillede i stoleværket på Holckenhavn, udført 1634 og tilskrevet billedskærer Hans Dreyer (1572-1653).¹⁹⁷ De to forreste gavle med Mattæus og Andreas(?) (gruppe

A) med det svejfede bueslag og apostelfigurerne, der træder ind foran portalen klædt i dragter, der falder i rigelige, bløde folder, svarer næsten fuldstændig til gavlene på Holckenhavn og kunne muligvis tilskrives Hans Dreyer selv.¹⁹⁸ På de øvrige apostelgavle (gruppe B) er figurfremstillingen mere stiv og holder sig inden for de af portalen afstukne rammer, mens klædedragten har skarpere, nærmest v-lignende folder.¹⁹⁹ Det forekommer dog sandsynligt, at gavlene er udført i Hans Dreyers værksted.²⁰⁰

Gavlne må formodes fra første færd at være udført til Thurø Kirke.²⁰¹ Muligvis kunne de to forreste, høje gavle med Mattæus og Andreas(?), der fremstår som en egen gruppe, være udtaget af en anden sammenhæng og flyttet til Thurø; snarere er de dog fra første færd udført til den

Fig. 78-79. Stolestadegavle (D), 1909, tegnet af Jens Møller-Jensen (s. 2421). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Pew ends (D), 1909, designed by Jens Møller-Jensen.*

nybyggede kirke, måske som en særlig fremhævelse af de forreste stole. Intet nærmere er dog overleveret om dette.

Ændringer og istandsættelser. Tidligere var stolestaderne i hvert fald til dels forsynet med låger.²⁰² 1829/30 blev de repareret; bl.a. blev nordsidens stole forsynet med 'ræk' (ryglæn).⁶⁰ Det nævnes samtidig, at alle stole burde males. I 1850'erne var reliefgavlene opsat som ende- og indergavle i de to forreste stolestader samt i $\dagger$ præste- eller skriftestolen.²⁰³ 1862 blev ryglænene sænket og staderne forsynet med skamler.¹⁴ 1870 ønskede man nye stolestader,²⁰⁴ hvilket antagelig er imødekommet kort efter med genanvendelse af de udskårne gavle, der blev anbragt som indergavle mod væggene med de to høje gavle (gruppe A) i de forreste stader (jf. fig. 24).

Ved restaureringen 1896 blev de 12 gavle fra gruppe B anbragt som endegavle i de seks forreste stolestader, mens de to høje gavle (gruppe A) blev anbragt i præste- eller skriftestolen (jf. fig. 112). Samtidig blev gavlenes egetræsmaling afrenset og erstattet af en ny; arbejdet blev udført af dekorationsmalerne H. F. Svendsen og H. P. Rahbek.²⁰⁵ 1905 etableredes den nuværende opstilling.³⁴

$\dagger$ Stolestader, uvis datering, med endegavle med dråbeformet topstykke. På pulpituret (jf. fig. 9d).

($\dagger$)Præste- eller skriftestol, antagelig o. 1640. I stolen, der stod i kirkens nordøsthjørne (jf. fig. 9c), indgik, i hvert fald fra 1850'erne og måske fra første færd, fire af de stolegavle med apostelrelieffer, som nu er anbragt i stolestaderne (gruppe B), dels opsat som endegavle, dels som indergavle mod nordvæggen, alle med reliefferne vendt mod kirken (jf. fig. 24).²⁰⁶ 1896 blev de fire gavle flyttet til stolestaderne og erstattet af de to højere endegavle (gruppe A), som hidtil havde været anbragt der (jf. fig. 112). Stolen blev nedtaget ved ombygningen 1905.

$\dagger$ Degnestol, antagelig o. 1640, omtalt 1811 og 1820.²¹ Stolen, af panelværk med indgang i den nordvendte side, stod i kirkens sydøsthjørne, umiddelbart vest for prædikestolen og lidt ind under den (jf. fig. 9c og 112). Den var udsmykket med 'lidt gammelt billedskærerarbejde' (jf. præsteværelse ndf.).²⁰⁷ Stolen blev nedtaget 1905.

Løse stole, 1960,¹⁶ Børge Mogensen J39 (Folkestolen), af bejdset eg med sæde i lys flet. Stolen står i koret, bag alteret og ved prædikestolen. 1965 anskaffedes tilsvarende stole til pulpituret.¹⁶

En $\dagger$ skammel, lille og grønmalet, er omtalt 1723.⁴³

Bænke. 1) O. 1870, af bejdset træ. Endegavlene har tagformet afslutning og kvartcirkulære armlæn, svarende til stolestadernes indergavle. Ved våbenhusets østvæg. 2-4) 1905, ved vestvæggen under pulpituret.

Præsteværelse, indrettet 1905 bag alteret,³⁴ afskærmet ved glatte fyldingspaneler, der er opsat mellem alterbordets bagkant og østvæggen. I sydsidens panel er indsat en dør (fig. 121), antagelig fra tiden o. 1600.²⁰⁸ Døren har arkadefelt med svejfede pilastre med fugleprofil samt bueslag med beslagværk omkring en midtroset; i sviklerne er treblad. I rummet står et lille, ege-

Fig. 80. Pengeblok, antagelig o. 1640 (s. 2424). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Poor box, presumably c. 1640.

Fig. 81. †Klingpung o. 1797-98 (s. 2424) og salmenummertavle nr. 1, o. 1850 (s. 2428). Foto Mogens Larsen 1970. – †Collection bag, c. 1797-98, and hymn board no. 1, c. 1850.

træsådet skab med fyldingslåge og kuglefodder. En †stol, skænket 1913 af sognepræst Valdemar Lauritz Schram, stod antagelig her.¹⁴

†Skrin, omtalt 1723, betegnet som 'gammelt', forsynet med lås og nøgle og anvendt til opbevaring af kirkens ornamentter, dvs. altersølv og tekstiler.⁴³

Pengeblok (fig. 80), antagelig o. 1640, 70,5 cm høj, af bejdset træ. Oversiden, hvori pengerille, er helt dækket af jernplader, og blokken er desuden beslæet med fire vandrette jernbånd, hvoraf de tre er hængslede hen over lågen, der er anbragt i den nordvendte side. Blokken låses med en samtidig hængelås. Træet er egetræsådet, jernet sortmalet. Blokken stod tidligere i den nordre stolerække ved udgangen til våbenhuset (jf. fig. 24) og var derpå henlagt på loftet.²⁰⁹ O. 1965 opstillet ved våbenhusets vestvæg.

To pengebøsser, o. 1862,¹⁴ af messing, rektangulære med pengetragt foroven. Låget lukkes over en øsken på den ene side. Opsat i stolestaderne på hver side af døren til våbenhuset (jf. fig. 82).

†Pengetavle, omtalt 1723, en 'fattigtavle'.⁴³

†Klingpung (jf. fig. 81), 1797-98,²¹⁰ med drejet skaft af bøgetræ samt jernbøjle, hvortil en pose havde været fæstnet. Skaftet var malet cinnoberrødt med mørkeblå spids og sort håndgreb.¹⁴⁵ Klingpungen tilhørte oprindeligt †Klosterkirken i Svendborg (s. 568), men blev i forbindelse med kirkens afvikling overdraget til Thurø Kirke,¹⁸¹ hvor den 1970 opbevarede på loftet.¹⁴⁵ Den er siden bortkommet.

Dørfloje. Udvendige. 1) (Jf. fig. 11), 1932, tegnet af murermester Erichsen.²¹¹ Kurvehanksbuet dobbeltfløj af lakeret eg med reliefkors foroven på ydersiden af østfløjen og dukatmønster under gre-

Fig. 82. Dør mellem skib og våbenhus set mod syd (s. 2425). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Door between nave and porch looking south.

Fig. 83-84. Dørgreb på indvendig dørføj nr. 1, formentlig o. 1640 (s. 2425), og låsetøj på indvendig dørføj nr. 2, formentlig o. 1640 (s. 2425). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Door handle on inside door wing no. 1, probably c. 1640, and lock on inside door wing no. 2, probably c. 1640.

bet. Ydersiden har to beslag af jern med oprullede ender, og dørgrebet er prydet med en roset; begge dele formentlig genanvendt fra udvendig $\dagger$ dørføj nr. 2. I hovedindgangen i våbenhusets sydmur. 2) Nyere, til fyrrummet på kirkens nordside.

Indvendige. 1) (Jf. fig. 12 og 82), formentlig o. 1640, ombygget 1905;²¹² indsat mellem våbenhuset og kirken. I sin nuværende skikkelse fremstår fløjen som en kurvehanksbuet enkeltfløj, 218×147 cm, samlet af fire brede planker med to tværgående revler på ydersiden mod våbenhuset; alt egetræsmalet. Tre af plankerne udgør efter alt at dømme kirkens oprindelige, udvendige dørføj, antagelig udført i forbindelse med opførelsen af kirken 1640,²¹³ mens den fjerde planke er tilføjet for at give fløjen større bredde, sandsynligvis i forbindelse med dørenes udvidelse 1905 (jf. s. 2378). Indersiden er beslået med to svejfede beslag af sortmalet smedejern, antagelig fra o. 1640 ligesom låsen og dørgrebet (fig. 83), hvis øverste del muligvis forestiller et marsvin (jf. $\dagger$ indvendig dørføj ndf.).²¹⁴ Under den nuværende egetræsårdring, formentlig fra 1905, bærer de tre ældre planker yderligere en egetræsmaling og derunder en blå bemaling, mens den yngre planke er uden ældre staffering.

Dørfløjen tjente vistnok oprindeligt som indgangsdør fra kirkegården til våbenhuset,²¹⁵ men blev 1863 flyttet til sin nuværende plads og 1905 forøget i bredden. Spor i træværket tyder på, at den er blevet vendt, således at den er hængslet i den modsatte side af, hvad der oprindeligt var tilfældet.

2) (Jf. fig. 12-13), antagelig o. 1940, kurvehanksbuet enkeltfløj med genanvendte beslag og låsetøj (fig. 84) af sortmalet jern, muligvis fra o. 1640 (jf. pulpitur ndf.). For opgangen til pulpituret.

3-4) (Jf. fig. 25), o. 1976,⁶⁸ to kurvehanksbuede enkeltfløje af eg, indsat i nordsiden mellem kirken og fyrrummet.

$\dagger$ Dørfloje. *Udvendige.* 1) (Jf. fig. 9a), 1862,²⁰⁹ kurvehanksbuet dobbeltfløj, hver fløj med tre fyldinger. I våbenhusets sydgavl. 2) (Jf. fig. 15a), o. 1905,³⁴ kurvehanksbuet dobbeltfløj, hver fløj med fire fyldinger. I våbenhusets sydgavl. 3) 1905, enkeltfløj med fyldinger. For fyrrummet.³⁴

Indvendig $\dagger$ dørføj, formentlig o. 1640, angiveligt forsynet med en lås hvorpå Ellen Marsvins initialer (jf. note 214) og indsat mellem våbenhuset og kirken. Fløjen må være kasseret 1863, hvor den erstattedes af den nuværende (indvendig dørføj nr. 1).

Pulpitur (jf. fig. 85), formentlig 1640, men stærkt ombygget; tidligst omtalt 1755.¹⁰³ Pulpituret, der er opsat ved vestvæggen med opgang ad en muret trappe i våbenhusets nordvesthjørne (jf. s. 2369), har et fremskudt fag mod syd, hvori sekundært er indrettet et skab. Det hviler på fire kraftige piller med affasede hjørner og fremstår med brystning fra 1909, tegnet af Jens Møller-Jensen og bekostet ved en testamentarisk gave fra skibsræder P. Bom.¹³ Brystningen, af eg, har syv rektangulære fyldingsfag, indrammet af tandsnit og prydet med relieffer i skønvirkestil med blomster- og bladkranse samt fascies (bundter af sammenknyttede stave) omkring versalindskrifter, der tilsammen udgør et skriftsted: »En storm reiste sig på søen/ og skibet blev fuldt af vand og de var i fare/ da traadte de hen til Jesus og vakte ham/ og sagde Mester! Mester vi forgaa/ men Jesus stod op og truede vejret/ og vandets bølger og de lagde sig/ og det blev blikstille. Luk. 8,23-24«. Det vinkelstillede smalfelt i syd er uden dekoration. Pulpituret står i bejdset træ med mørke profiler, ornamenten i mørk forgyldning og røde indskrifter.

En ældre brystning af fyrretræ er bevaret bag den nuværende.¹⁴⁵ Denne har otte næsten kvadratiske, glatte fyldinger samt en skråtstillet fylding mod sydmuren; den har brun egetræsådring med blå kantstaf, antagelig fra 1896.²¹⁶ Der er konstateret tre ældre farvelag: Ældst var en gråhvid bemaling, måske fra 1833,²¹⁷ dernæst fulgte en ren hvid farve, antagelig fra o. 1853, og derpå en lys, gul egetræsådring, muligvis 1884.¹⁴⁵ 1806 manglede en del af pulpiturets rækværk, og 1811 var både loftet over og gulvet i det ødelagt.⁶¹ Det var tidligere indrettet med stolestader (jf. fig. 9d).

Orgel (jf. fig. 85), 1965, med otte stemmer, to manualer og pedal. Bygget af Marcussen & Søn, Aabenraa, med facade og orgelhus efter tegning af arkitekt Rolf Graae.³⁰ Skænket af skibsræder A. E. Sørensen i anledningen af 150-året for kirkens overgang til selveje.¹⁷ Disposition: Manual

Fig. 85. Indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Interior looking west.*

Fig. 86. Salmenummertavle nr. 1, o. 1850 (s. 2428). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Hymn board no. 1, c. 1850.*

I: Rørfløjte 8', Principal 4', Gemshorn 2', Mixtur 3 kor. Manual II: Gedakt 8', Kobbelfløjte 4', Principal 2'. Pedal: Subbas 16'. Manualomfang C-f³, pedalomfang C-d¹. Koblinger: I+II, P+I, P+II. Ombygget og udvidet 1988 til ti stemmer af Marcussen & Søn. Disposition 1988: Manual I: Rørfløjte 8', Principal 4', Principal 2',²¹⁸ Mixtur 3 kor. Manual II: Gedakt 8', Kobbelfløjte 4', Gemshorn 2', Sesquialtera II. Pedal: Subbas 16', Gedakt 8'. Opstillet på pulpituret i kirkens vestende mod nordvæggen med østvendt facade og spillebord i orgelhusets søndre gavl.

†*Orgler*. 1) Et orgel omtales 1888, da det trængte til reparation; muligvis har der dog været tale om et harmonium, se ndf. (nr. 1).²¹⁹

2) 1917,³⁴ bygget af Horsens Orgelbyggeri ved M. Sørensen, med fire stemmer, et manual, oktavkoppel, svelle.²²⁰

Fig. 87. Salmenummertavle nr. 2, 1909 (s. 2428). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Hymn board no. 2, 1909.

†*Harmoniums*. 1) Et harmonium oplystes 1862 blandt kirkens inventar.¹⁴ 2) Et harmonium blev skænket forud for anskaffelsen af torgel nr. 2.²²¹

Salmenummertavler. 1) (Fig. 86, jf. også fig. 81), 1850,²²² 100×47 cm, af fyrretræ. Tavlen har tandsnitsprofiler foroven og forneden og afsluttes øverst af et svejft, brudt gavlstykke. Under gavlstykket er den ved lodret planforskydning delt i to halvdele. Gavlstykket og de vandrette profiler er egetræsmalet med enkelte spor af lys, grå farve, mens selve tavlen er sortmalet. På gavlen er (sekundær) indskrift med lys skriveskrift: »N(ye) No(mre)« og »G(am)l(e) No(mre)«. Tavlen har oprindeligt været beregnet til håndskrevne salmenumre, men er ved påsatte, vandrette lister sekundært indrettet til skydebrikker, vistnok 1862;²²³ disse er hvide med sorte cifre. Oprindeligt var tavlen sortmalet med hvid staffering på gavlen.¹⁴⁵ Beslægtede tavler findes i Tved Kirke (s. 1876). 1970 opbevarede tavlen på loftet sammen med en tilsvarende †tavle. Nu i konfirmandhuset.

2-4) (Fig. 87), 1909,¹³ tegnet af Jens Møller-Jensen, 108×75 cm, i skønvirkestil. Tavlerne, der kantes af halv søjler, har fodliste med tandsnit hvorunder hængestykke med bladværksvolutter. De afsluttes foroven af en profileret gesims samt et gavlstykke med et kronet kors, flankeret af fligede blade og frugter. Tavlerne står i bejdsset træ med detaljer i mørk forgyldning samt rød og grøn lasur; nummerfelterne er hvide med cifre af messing til ophæng.

Præsterækketavle (fig. 88), 1965, tegnet og skåret af Emil Hansen, Ryslinge, og skænket af en anonym.²²⁴ Tavlen, af ædeltræ med indsat relief af afrormosiatræ, 135×93 cm, er kantet af tovvstav og har relief af en jolle forneden. Præsteres navne siden 1860 står med fordybede versaler og antikva. Tavlen hænger på våbenhusets vestvæg (jf. fig. 13).

Fig. 88. Præsterækketavle, 1965, tegnet og skåret af Emil Hansen, Ryslinge (s. 2428). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Board listing incumbents, 1965, designed and carved by Emil Hansen, Ryslinge.

Fig. 89. »Philip«. Kirkeskib nr. 1, 1901, skænket af befragtningsagent R. W. Rasmussen (s. 2429). Foto Arnold Mikelsen 2019. – “Philip”. Church ship no. 1, 1901, donated by chartering agent R. W. Rasmussen.

Kirkens tre *lysekroner* (jf. fig. 25 og 85) er nyere barokkopier, ophængt i sorte jernstænger med forgyldte kugler. En af kronerne anskaffedes 1890,²² en i forbindelse med restaureringen 1905,³⁴ og den tredje 1940 fra kunstsmed Knud Eibye, Odense.¹⁷

1) (Jf. fig. 112), 1890, med otte s-svungne, fligede arme, der hver bærer to lys, samt otte småarme med refleksblomster, balusterstamme med stor hængekugle med midterprofil og langstrakt, profileret knop. Vestligt i kirken.

2) 2×6 s-svungne, fligede arme, balusterstamme med vase- og skiveled, til dels med godronering, afsluttet forneden af en stor hængekugle med profileret knop hvori en ring. Østligt i kirken.

3) 2×8 s-svungne arme med delfinled og hueklædte mandsprofiler i de indre slyng samt godroneret balusterstamme, der forneden afsluttes af en glat hængekugle med profilknop, foroven af en flakt ørn. Midt i kirken.

†*Lysekroner*, 1700-tallet(?), omtalt 1891, en lille krone af jern, der ‘i sin tid’ var skænket af ejeren af Bjørnemose.²²⁵

Lampetter, 1988, otte styk, fra Louis Poulsen, af messing. I koret.

†*Lampetter*. 1) Ved prædikestolen, nedtaget 1958.³⁰ 2) 1958, udført i kunstsmed Knud Eibyes værksted, trearmet, opsat ved prædikestolen.³⁰

Kirkeskibe. 1 (Fig. 89), 1901, »Philip«, skænket af befragtningsagent R. W. Rasmussen til minde om sønnen Philip. Tremastet fuldrigger.²²⁶ Skroget er sort med bronzefarvet bund og hvid vandlinje, i agterstavnen er navnet anført med hvide versaler. Skibet er ophængt i en sortmalet jernstang med forgyldte kugler vestligt i kirken.

2) (Fig. 90), 1960, »Ruth«, bygget af skibsbygmester Aage Walsted, Thurø, og skænket af skibsfører A. E. Sørensen. Firemastet skonnert, en model af rederiet A. E. Sørensens skonnert fra 1920

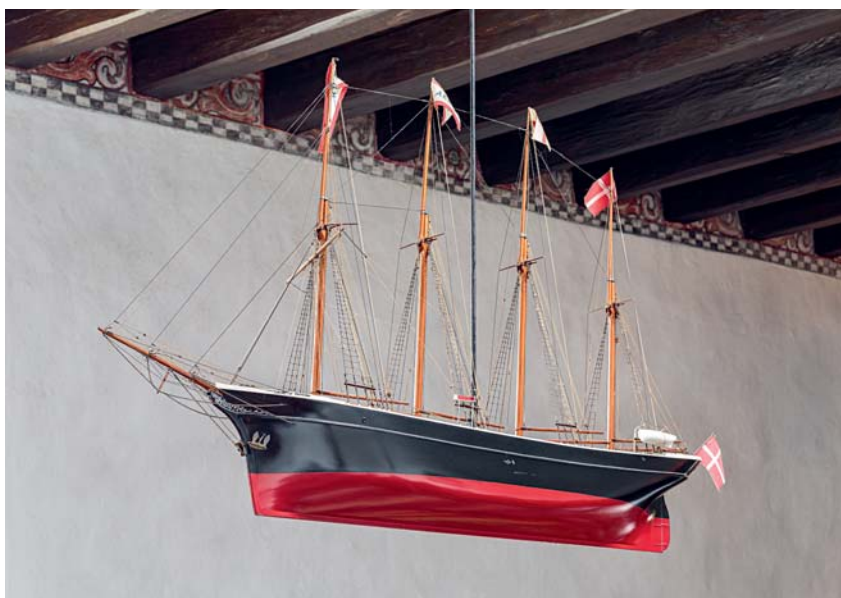

Fig. 90. »Ruth«. Kirkeskib nr. 2, 1960, bygget af skibsbygmester Aage Walsted, Thuro, og skænket af skibsreder A. E. Sørensen (s. 2429). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *“Ruth”. Church ship no. 2, 1960, built by shipwright Aage Walsted, Thuro, and donated by shipowner A. E. Sørensen.*

Fig. 91. »Prinsesse Marie Thuro«. *Kirkeskib, slutningen af 1800-tallet, muligvis oprindeligt i Thuro Kirke (s. 2431). I NM. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *“Prinsesse Marie Thuro”. *Church ship, end of 1800s, possibly originally in Thuro Church.*

af samme navn, der forliste ved Irlands vestkyst i 1943.²²⁷ Skroget er sort med rød bund og hvid vandlinje, agter er navnet anført med gyldne versaler på blå bund: »Ruth Thurø«. Ophængt i en sortmalet jernstang med gyldne kugler østligt i kirken.

†*Kirkeskibe*. 1) Omtalt o. 1855 med betegnelsen 'ældgammelt'. Skibet, der hang som det midterste mellem nr. 2 og 3, blev 1862 erstattet af nr. 4.³⁷

2) 1790'erne, angiveligt skænket af en mand i anledning af hans bryllup.²²⁸ Det var ophængt som det østligste skib.

3) 1839, ifølge Engelstoft skænket i anledning af et bryllup og ophængt på tværs af kirken med stævnen mod indgangen.³⁷ Der er antagelig tale om kirkeskibet »Ellen Marie«, bygget og skænket af skibsfører Hans Jørgen Rasmussen, Thurø,²²⁹ der nævnte år blev gift med pigen Ellen Marie.²³⁰ Skibet, en fregat, blev nedtaget o. 1900 og henlagt på loftet, hvorfra det siden er kasseret.

4) 1862, »Frederik VII«, bygget af takkelmester Flindt i Svendborg og anskaffet på opfordring af skipper Laurits Jørgensen ved frivillige bidrag fra øens skippere og søfolk. En fregat.²³¹ Galionen var smykket med Frederik VII's kronede navnetræk samt et valgsprog: »Dieu et mon droit« (Gud og min ret), alt forgyldt.²³² 1975 faldt skibet ned, og det blev senere kasseret.²³³

**Kirkeskib* (fig. 91), antagelig slutningen af 1800-tallet, »Prinsesse Marie Thurø«. Tremastet bark. Skroget er sort og bronzefarvet, navnet er anført agter med forgyldte versaler under en tilsvarende bladranke. Skibet opbevares i Nationalmuseet sammen med en krog og jernstænger til ophængning; der er ingen oplysninger om dets proveniens eller tidspunktet for indkomsten (inv.nr. 9394). Det er henført til Thurø pga. indskriften.

Fane (jf. fig. 25), o. 1908, med »Thurø Sømandsforening 1958, stiftet 1858« med gyldne versaler og antikva. Skaftet, af sortmalet træ, afsluttes foroven af en metalindfatning med et anker. Hensat i kirken 1959.²³⁴

To †*ligbåre* er omtalt 1723.⁴³ 1808 hang den ene i loftet i våbenhuset.²¹

†*Ligklæde*, omtalt 1723, syet af sort, nopret engelsk bay (groft, løstvævet flonel) og med et kors af hvidt atlask (glinsende stof).⁴³

Fig. 92. Klokke, 1871, støbt af Gamst og Lunds efterfølgere, dvs. P. J. Winstrup og Victor Gamél, København (s. 2431). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Bell, 1871, cast by Gamst og Lunds efterfølgere, i.e. P.J. Winstrup og Victor Gamél, Copenhagen.*

Klokke (fig. 92), 1871, støbt af Gamst og Lunds efterfølgere, dvs. P. J. Winstrup og Victor Gamél, København. 65 cm i tværmål, indskrifterne er med versaler. Om halsen er en bort af palmetter, og derunder støberindskrift mellem rammelinjer: »Omstøbt af Gamst & Lunds efterfølgere i Kjøbenhavn 1871«. På den ene side af legemet står: »Ellen Marsviin 1639 ære være Gud i det høie« til minde om klokkenes oprindelige giver, på den anden: »Casper Larsen 1871«.²³⁵ Omhængt 1940³⁰ i moderne slyngebom.

†*Klokke*, 1639, skænket af Ellen Marsvin,²³⁶ med indskrift: »Ære Være Gud i det Høye L.I.S. Anno 1639. Ellen Marsvin«.¹⁰³ Klokken blev omstøbt 1871.⁷

Fig. 93. Gravsten nr. 1, o. 1650-1700, over ukendt (s. 2433). Foto Arnold Mikkelsen 2019. — Tombstone no. 1, c. 1650-1700, of unknown deceased.

GRAVMINDER

To gravsten fra o. 1650–1700 er opsat i våbenhuset. Kirkegården rummer flere monumenter over danske forfattere.

Gravsten. 1) (Fig. 93), o. 1650–1700, over ukendt.

Liggelsen af grå kalksten, 205×116 cm; to store revner tværs over stenen er sammenlimet. Indskrift med reliefversaler. Som randskrift ses et skriftsted (Åb. 2,10). Randskriften afbrydes af hjørnemedaljoner med evangelister ledsaget af skriftbånd, hvorpå deres navne er anført med fordybede versaler. Foroven tv.: »S. Mathevs«, th.: »S. Marchvs«, forneden tv.: »S. Iohannes«, th.: »S. Lvkas«; de nedre medaljoner og skriftbånd vender på hovedet. Foroven er et tværovalt skriftfelt i bladkrans med et næsten udvisket skriftsted (Es. 26,19) og derunder et rundbuet felt, ligeledes indrammet af en bladkrans og flankeret af dydefigurer: tv. Troen med et kors i højre hånd og en kalk i venstre, th. Håbet med et anker i venstre hånd og en due i højre. Bag figureerne vokser slyngede stilke med tulipanlignende blomster, der gentages nederst på stenen under et stort, hjerteformet skriftfelt i bladkrans med helt udvisket indskrift, hvoraf kun enkelte bogstaver anes.²³⁷

Stenen lå tidligere i midtergangen.²³⁸ I anden halvdel af 1800-tallet blev den flyttet til våbenhuset.²² 1986 blev stenen restaureret og opsat mod våbenhusets vestvæg på en muret, hvidkalket sokkel og fastholdt med bronzeankre.³⁰

2) (Fig. 94), o. 1700, over Morten Clemmensen (Clemmensen), født i Viborg i Nørrejylland, degn på Thurø i □ år, †1□, □ år gammel, og hustru Anne Iørgensdaater (Jørgensdatter), †5. marts 1700, □ år gammel (jf. †indskrift s. 2385).

Liggelsen af grå kalksten, 213×150 cm, med indskrift med reliefversaler. Randskriften (Åb. 14,13) afbrydes af basunblæsende englehoveder i hjørnerne (de nederste vender på hovedet). Andre skriftsteder findes i et tværovalt skriftfelt indrammet af en bladkrans og støttet af englefigurer (Fil. 1,21 og 1,23 samt Åb. 2,10). Derunder er et stort, retkantet skriftfelt med personalia.

Stenen lå tidligere i midtergangen.²³⁸ I anden halvdel af 1800-tallet blev den flyttet til våbenhuset,²² hvor den 1986 er opsat mod østvæggen

på en muret, hvidkalket sokkel og fastholdt med bronzeankre.³⁰

Kirkens degne og deres familier blev begravet i †jordfæstebegravelser under kirkens gulv. Blandt de begravede er: 1–2) Antagelig degn Morten Clemmensen og hustru Anne Jørgensdatter (jf. gravsten nr. 2). 3) Degn og skoleholder Henrik Jensen Wrangel, 74 år og tre måneder gammel, begravet 25. februar 1752, efter at have været i embedet i 48 år.⁷⁹ 4) Sophia, datter af degn Laurits Marcussen, seks uger gammel, begravet 15. okt. 1752.⁷⁹ 5) Christiane Elisabet Møller, Laurits Marcussens hustru, 42 år gammel, begravet 27. april 1759.⁷⁹ 6) Degn og skoleholder Laurits Marcussen, 62 år og to måneder gammel, begravet 2. november 1768 foran alteret under en stor sten (†gravsten?), efter at have haft embedet i 16 år.⁷⁹

Fig. 94. Gravsten nr. 2, o. 1700, over degn Morten Clemmensen og hustru Anne Jørgensdatter (†1700) (s. 2433). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Tombstone no. 2, c. 1700, of parish clerk Morten Clemmensen and his wife Anne Jørgensdatter (†1700).

Kirkegårdsmonumenter. 1) (Fig. 95), o. 1858, over Anne Larsdatter, Hans M. Rasmussens hustru, døbt 10. okt. 1779, †11. juli 1858.

Kors af sortmalet støbejern, 95×65 cm, med versalindskrift. Korset har profileret kant og trespasender. Foroven på korsstammen er et relief af en svævende kvinde med en palmegren i den ene hånd og et kors i den anden, forneden en palmette og på bagsiden i korsskæringen et håndtryk.²³⁹ Ved kapellets østmur.

2) (Fig. 96), o. 1859, over Ane Larsen, gårdmand R. J. Hansens hustru, *6. maj 1815, †5. nov. 1859. Kors af sortmalet støbejern, 89×65 cm, svarende til nr. 1. Sydøst for kirken.

3) (Jf. fig. 97), o. 1861, over Niels Andersen, skipper, *30. nov. 1800, †10. juni 1861. Efter personalia et vers:

Fig. 95. Kirkegårdsmonument nr. 1, o. 1858, over Anne Larsdatter (†1858) (s. 2434). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Churchyard monument no. 1, c. 1858, to Anne Larsdatter (†1858).*

Fig. 96. Kirkegårdsmonument nr. 2, o. 1859, over Ane Larsen (†1859) (s. 2434). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Churchyard monument no. 2, c. 1859, to Ane Larsen (†1859).*

»Naar Hjertet søger længselsfuld herhen
Hvor Støvet hjemmes af en elsket Ven
Da mindes vi med Veemod svundne Tid
Du var mod os saa kjærlig god og blid
Velsignet være Dit Minde«.

Liggsten af rød sandsten, 68×45 cm. Indskrift med fordybet skriveskrift på spidsovalt skriftfelt, der udfylder næsten hele fladen, omgivet af grene med blomster og blade i relief. Stenen står lænet op af korets sydmur.

4) (Fig. 98), o. 1864, over Margaret Sørensen, f. Miller, *3. jan. 1823 på Sankt Croix, †8. juni 1864 på Thuro (g.m. sognepræst L. S. Sørensen).²⁴⁰ »Reist af Øens Beboere«.

Stele af rødgrå granit på tilsvarende, profileret sokkel, 160×64 cm. Indskrift med fordybet antikva og versaler, udfyldt med sort. Ved korets nordøsthjørne.

5) (Fig. 99), o. 1866, over Erik baron Bille Brahe til Bjørnemose, *5. jan. 1827, †1. april 1866. Efter personalia et skriftsted (Matt. 5,7).

Grotte af grå kunststen med tavle og kors af hvidt marmor, 140×60 cm. Indskrift med fordybede versaler, udfyldt med sort. Grottens forside er dekoreret med vedbend omkring en indfældet, fladbuet tavle; den krones af et profileret, latinsk kors. Vest for kirken.

6) (Fig. 100), o. 1874, over Vilhelm Axel Bay, sognepræst, *10. aug. 1835, †20. okt. 1874. Efter indskriften et skriftsted (2 Kor. 12,9).

Stele af hvidt marmor, 105×42 cm, med indskrift med fordybede versaler, udfyldt med sort. Foroven er relief af en sommerfugl under en tre-

dobbelt arkade med spidsbue flankeret af rundbuer. Ved korets sydøsthjørne.

7) (Fig. 101), o. 1878, over Anne Maria Fisker, f. Hansen, *19. aug. 1810, †27. jan. 1878, i 45 år g.m. skibsfører J. H. Fisker, *5. jan. 1807, †21. febr. 1880. Efter personalia et vers:

»Fri for trængsler sorg og smerte
som laa ofte tungt på hjerte
hviler vi nu trygt og rolig
her i gravens stille bolig
i vor frelsers Jesu favn
her vi fandt den trygge havn«.

Grotte af grå kunststen med tavle og kors af hvidt marmor og medaljon af biskuit, 159×76

Fig. 97. Kirkegårdsmonument nr. 3, o. 1861, over skipper Niels Andersen (†1861) (s. 2434), og nr. 8, o. 1896, over Karen Valborg Andersen (†1896) (s. 2436). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Churchyard monument no. 3, c. 1861, to skipper Niels Andersen (†1861), and no. 8, c. 1896, to Karen Valborg Andersen (†1896).

cm. Indskrift med fordybede versaler, delvist udfyldt med sort. Grottens forside og den tilhørende sokkel er smykket med egeløv. I forsidens er indfældet en fladbuet tavle, og derover en medaljon med motiv af Dødens Genius efter Thorvaldsen. Monumentet kronet af et nedfældet kløverbladskors. Nordvest for kirken.

8) (Jf. fig. 97), o. 1896, over Karen Valborg Andersen, *6. juli 1809, †27. febr. 1896. »I verden har du havt trængsel men hos mig skal du have fred«.

Liggsten af rød sandsten, 69×44 cm; indskrift med fordybede versaler hvorover et fordybet kors. Svarende til nr. 3 (lagt over afdødes ægte-

Fig. 98. Kirkegårdsmonument nr. 4, o. 1864, over Margaret Sørensen (†1864) (s. 2434). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Churchyard monument no. 4, c. 1864, to Margaret Sørensen (†1864).*

Fig. 99. Kirkegårdsmonument nr. 5, o. 1866, over Erik baron Bille Brahe til Bjørnemoose (†1866) (s. 2435). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Churchyard monument no. 5, c. 1866, to Erik, Baron Bille Brahe of Bjørnemoose (†1866).*

mand) og anbragt stående ved siden af denne op ad korets sydmur.

9) (Fig. 102), o. 1946, over maleren Niels Hansen, *22. juni 1880, †17. febr. 1946, og hustru Anna Hansen, *22. maj 1884, †4. dec. 1972.

Tavle af grå granit, 50×74 cm. Niels Hansens navn er udført som hans autograf, hustruens navn står med fordybede versaler; alt udfyldt med sort. På kirkegårdens nordvestlige del, neden for kirken.

10) (Fig. 103), o. 1950, over L(ars) M(arius) Sørensen, hovmester (»chief steward«) på SS »Skjold«, †17. jan. 1945 i britisk tjeneste, 41 år gammel.

Stele af lys kunststen, 89×37,5 cm, med fordybet versalindskrift. Stelen, en britisk headstone, rejst af Commonwealth War Graves Commission, har foroven relief af den britiske handelsflådes symbol med bogstaverne »MN« (Merchant Navy).²⁴¹ Under indskriften er et fordybet kors. På kirkegårdens nordlige del, neden for kirken.

11) (Fig. 104), o. 1946, over forfatteren Valdemar Rørdam, *23. sept. 1879, †13. juli 1946. Indskriften indledes af en firelinjet sentens: »Stort brus af vinger/ var der om min vandring/ blæst, bølge, fugl/ de usynliges musik«, og efter personalia følger et vers:

Fig. 100. Kirkegårdsmonument nr. 6, o. 1874, over sognepræst Vilhelm Axel Bay (†1874) (s. 2435). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Churchyard monument no. 6, c. 1874, to Pastor Vilhelm Axel Bay (†1874).

Fig. 101. Kirkegårdsmonument nr. 7, o. 1878, over Anne Maria Fisker (†1878) og skibsfører J. H. Fisker (†1880) (s. 2435). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Churchyard monument no. 7, c. 1878, to Anne Maria Fisker (†1878) and ship's captain J. H. Fisker (†1880).

»Skabt til at mindes hvad de andre glemmer.
skabt til at samle hvad han selv har tabt.
stumme sinds talsmand ensom altfor nemmer.
blind seer – dertil var han dømt og skabt«.

Liggesten af rødlig sandsten, 86×65 cm, med indskrift med fordybede, rødbrune versaler. På kirkegårdens nordlige del.

12) (Fig. 105), o. 1950, over forfatteren Karin Michaëlis, *20. marts 1872, †11. jan. 1950. »Hun kom hjem«.

Fladbuget tavle af hvidt marmor, 35×50 cm, med indskrift med fordybet, sort antikva. På kirkegårdens nordvestlige del ved vandet.

Fig. 102. Kirkegårdsmonument nr. 9, o. 1946, over maler Niels Hansen (†1946) og hustru Anna Hansen (†1972) (s. 2436). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Churchyard monument no. 9, c. 1946, to painter Niels Hansen (†1946) and his wife Anna Hansen (†1972).

13) (Fig. 106), o. 1974, over forfatteren Tom Kristensen, ★1893, †1974. Nederst på stenen er anført et citat fra Tom Kristensens digt *Græs* (1927): »Bøjer jeg mig saa dybt som jeg kan vokser min verden sig stor«.²⁴²

Natursten af rødgrå granit, 90×150 cm, med indskrift med påsatte versaler af bronze. På græsskrænten neden for kirken mod Skårupøre Sund.

Fællesmonument (jf. fig. 1), 1952, »Til minde om dem der blev derude«, i alt 54 navngivne sømænd, døde i årene 1900–1949, rejst af Thurø Sømandsforening.²⁴³

Monumentet er muret af gule teglsten med vandret afdækning og indfældet tavle af grå granit, 193×227 cm; i venstre side er en reparation i lyse, røde teglsten. Forsidens indfældede tavle har indskrift med fordybede versaler, udfyldt med sort, omfattende afdødes navne og til dels dødsår samt, nederst, tredje vers af salmen *Stat op, min sjæl, i morgengry*.²⁴⁴ På kirkegården sydøst for kirken.

Fig. 103. Kirkegårdsmonument nr. 10, o. 1945, over hovmester Lars Marius Sørensen (†1945) (s. 2436). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Churchyard monument no. 10, c. 1945, to steward Lars Marius Sørensen (†1945).

†KAPEL PÅ THURØ

Kapellet er tidligst omtalt 1639, da Ellen Marsvin berettede, at hun havde ladet et gammelt kapel, som længe havde 'stået øde', reparere. Samtidig søgte hun om tilladelse til at holde gudstjeneste i kapellet fem eller seks gange om året, fordi beboerne havde svært ved at komme til deres rette sognekirke (formentlig Svendborg Skt. Nikolaj eller muligvis Bregninge, jf. s. 2363) om vinteren pga. is og uvejr. 1640 omtales kapellet som 'forfaldent og øde'.²⁴⁵

Kapellet skulle angiveligt have ligget ved øens nordvestlige hjørne.²⁴⁶ Om dets *bygning* og nedrivning vides intet.²⁴⁷

Om *†inventaret* er intet sikkert overleveret. Ifølge traditionen skulle Ellen Marsvin have ladet alteret overføre til kapellet på Ellensborg (Holckenhavn) (Vindinge Hrd.), der blev indviet 1637.²⁴⁸ Traditionen kan ikke bekræftes.²⁴⁹

Fig. 104. Kirkegårdsmonument nr. 11, o. 1946, over forfatter Valdemar Rørdam (†1946) (s. 2437). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Churchyard monument no. 11, c. 1946, to author Valdemar Rørdam (†1946).

KILDER OG HENVISNINGER

Nedenfor er anført en oversigt over arkivalier eller utrykte kilder og litteratur anvendt i beskrivelsen af Thurø Kirke. For en oversigt over arkivalier og litteratur samt forkortelser anvendt i Svendborg Amt i almindelighed, jf. også s. 59 ff. Henvisninger til *Danmarks Kirker*, Kbh. 1933-, er angivet som *DK*, efterfulgt af betegnelsen på det pågældende amt; referencer inden for Svendborg Amt har dog kun sideangivelse.

Arkivalier. Rigsarkivet, Odense (RAO). *Fyns bispearkiv*: Indberetninger om kirker og kirkegårde 1812–43 (*Bispeark.* Indb. om kirker og kirkegårde). – Synsforretninger over kirker og præstegårde 1872–98 (*Bispeark.* Syn over kirker og præstegårde). – Sunds Herreds breve 1541–1805, 1805–1968 (*Bispeark.* Sunds Hrds. breve). – Sunds og Sallinge herreder 1853–67 (*Bispeark.* Sunds og Sallinge hrdr.). *Sunds Herreds provstiarkiv*: – Justitsprotokol m.m. 1690–1824 (heri kirkesyn 1760–1824) (*Provstiark.* Justitsprot. m.m.). – Breve fra biskop, amtmænd, stiftsoverhoved og forskellige 1727–1812 (*Provstiark.* Breve fra biskop m.fl.). – Forskelligt 1851–75. – Sager vedr. de enkelte kirker 1935–80 (*Provstiark.* Sager). – Synsprotokol for kirker 1935–81 (*Provstiark.* Synsprot.). *Svendborg Amtsprovsti*: Synsprotokol for Sunds og Sallinge herreder 1824–39 (*Svendborg Amtsprovsti.* Synsprot.). *Thurø Sogn*: Kaldsbog 1860–1975 (*Sogneark.* Kaldsbog). – Diverse embedssager 1863–1946. *Thurø menighedsråd*: Forhandlingsprotokol 1904–76 (*Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.). – Menighedsråds sager 1905–39 (*Menighedsrådsark.* Sager).

Fig. 105–106. 105. Kirkegårdsmonument nr. 12, o. 1950, over forfatter Karin Michaëlis (†1950) (s. 2437). 106. Kirkegårdsmonument nr. 13, o. 1974, over forfatter Tom Kristensen (†1974) (s. 2438). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – 105. Churchyard monument no. 12, c. 1950, to author Karin Michaëlis (†1950). 106. Churchyard monument no. 13, c. 1974, to author Tom Kristensen (†1974).

Fig. 107. Skibets nordside (s. 2368). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The north side of the nave.*

Bjørnemoose Gods: Indførselsforretning på Thurø 1722–23, *Fyn i almindelighed. Topografica*: 6. Udskrift af de af stiftets præster i henhold til stiftsøvrighedens befaling af 22. okt. 1706 indgivne beretninger om kirkerne og disses antikviteter (*Fyn i alm.* 6. Udskrift af indgivne beretninger).

Kirkens arkiv. Synsprotokol 1862 ff. (Kirkens arkiv. Synsprot.).

Det Kongelige Bibliotek (KB). *Gamle kongelige Samling*. 2351. 4°. Udskrift af Præsteskabets i Fyens Stift Antegnelser om Kirkerne i Fyen og underliggende der i Stiftet, for det meeste samlede og indgivne til Stiftets Øvrighed 1706–1707, med nogle faae Tegninger af Gravsteder og Vaabener (GKS. 2351. 4°. *Antegnelser om Kirkerne i Fyen*). – *Kallske samling*. 377. 4°. Kopi af beskrivelse over kir-

kerne og herregårdene i Fyn og i Langeland, af sognepræsterne til Thuras brug forfattet 1755 (*Kallske saml.* 377. 4°. *Beskrivelse over kirkerne 1755*).

Nationalmuseet (NM). *Håndskriftsamlingen*: C. T. Engelstoft, *Kirkene i Fyens Stift* (med register af Olaf Olsen) (NM. *Engelstoft*). *Notebøger mv.*: N. L. Høyen VII, 63 (1830). *Privatarkiver*: J. Magnus-Petersens arkiv (kasse 104). *Indberetninger*. Joachim Begtrup 1809 (*altertavle, dåbsfad). – V. Koch 1890 (inventar). – N. J. Termansen 1963 (*altertavle). – Verner Thomsen 1966 (*altertavle). – Mogens Larsen 1970 (inventar). – Bent Jacobsen 1990 (inventar) og 1994a–b (korbuekrucifiks). – Hans Frederiksen 1996 (kalkmalerier). – Søren Weitemeyer 2005 (alterkalk). – Bent Jacobsen 2016 (altertavle).

Rønnow Arkitekter A/S. Det Kgl. Bygningsinspektors arkiv: Thurø Kirke (Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark.* Thurø K.).

Tegninger og opmålinger. Rigsarkivet, Odense (RAO). Kristoffer Varming 1905 (planer, opstalter, længde- og tværsnit af kirken og forslag til ombygning).

Danmarks Kunstbibliotek. Frits Ditlev Jørgensen 1939 (plan, opstalter, længdesnit af kirken, samt detaljer af varmeanlæg).

Nationalmuseet (NM). N. J. Termansen 1963 (detaljer af altertavle, kalker).

Litteratur. C. T. Engelstoft, »Historisk-statistisk Beskrivelse af Øen Thurø«, *Historisk Tidsskrift* III, 1, 1858-59, 331-428 (Engelstoft 1859). – T. M. Michelsen, *Historiske og statistiske Oplysninger om Øen Thurø samlet efter trykte og utrykte Kilder i Anledning af Hundredeaarsfesten for Øens Overgang til Selveje*, Svendborg 1910 (Michelsen 1910). – Bernhard Hansen, *Thurø før og nu*, Svendborg 1960 (Hansen 1960). – Bernhard Hansen, *Thurø anno 1970. Supplementskrift til Thurø før og nu*, Svendborg 1970 (Hansen 1970).

Historisk indledning ved Rikke Ilsted Kristiansen, kirkens omgivelser og bygning ved Pia Katrine Lindholt, glas- og kalkmalerier, inventar og gravminder ved Rikke Ilsted Kristiansen, heraf dog orgler ved Kristian Lumholdt. Arkivalielæsning ved Bjørn Westerbeek Dahl, Kathrine Faust Larsen og Andreas Broby Åberg-Jensen m.fl. Oversættelse til engelsk ved James Manley (engelsk). Korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet oktober 2019.

¹ *Biskop Hans Mikkelsens dagbøger 1626-41*, Anne Riising og Mogens Seidelin (udg.), Odense 1991, 185.

² Navnet optræder tidligst 1723; RAO. *Bjørnemosé Gods*. Indførselsforretning på Thurø 1722-23, jf. også Engelstoft 1859 359, der nævner, at navnet var så godt som glemt på øen i 1859.

³ *Diplomatarium Danicum* nr. 14210000011, online siden: 2018, besøgt: 2019-08-09+02:00, URL: <http://diplomatarium.dk/dokument/14210000011>.

⁴ For Thurøes ejerhistorie, se J. P. Trap, *Danmark*, 5. udg., Niels Nielsen, Peter Skautrup og Povl Engelstoft (red.), Kbh. 1957, V, 2, 700 f. Bag købet af øen 1810 stod 28 gårde og 40 huse; Kirkens arkiv. Synsprot.; jf. også RAO. *Svendborg Amtsprøvti*. Synsprot.

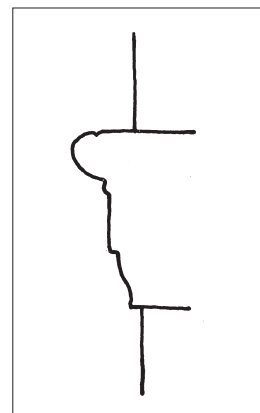
⁵ Engelstoft 1859 352 f., der antager, at øen med sit tårnkapel (s. 2438) også i middelalderen blev betjent fra Svendborg.

⁶ *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551-1660*, Rigsarkivet (udg.), Kbh. 1885-2005 (22. okt. 1624).

⁷ RAO. *Bispeark*. Sunds Hrds. Breve.

⁸ *Kancelliets Brevbøger* (note 6) (12. marts 1640); jf. også Engelstoft 1859 358. 2. jan. 1640 mødtes præsten i

Fig. 108. Profil af korbuens kragsten (s. 2378). 1:10. Målt af Pia K. Lindholt 2017, tegnet af Thomas Bertelsen 2018. – *Profile of chancel arch corbels*.

Bregninge med biskop Hans Mikkelsen for at tale om et kapel på Thurø; 8. januar talte biskoppen med Ellen Marsvin om samme emne; *Hans Mikkelsens dagbøger* (note 1), 179-80

⁹ Hansen 1960 50.

¹⁰ *Kancelliets Brevbøger* (note 6) (12. marts 1640); jf. også Ellen Marsvins fundats 12. april 1645 i Hans de Hofman, *Samlinger af publice og private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve* VI, Kbh. 1760, 52 f., hvor præsten blev tillagt flere indtægter mod til gengæld at holde lige så mange gudstjenester om vinteren som om sommeren.

¹¹ Evald Tang Kristensen, *Danske Sagn* III, Silkeborg 1895, 83 (nr. 439).

¹² Engelstoft 1859 356.

¹³ RAO. *Sogneark*. Kaldsbog.

¹⁴ Kirkens Arkiv. Synsprot.

¹⁵ Det nævnes 1929, at udvidelsen endnu ikke var tilendebragt; RAO. *Menighedsrådsark*. Sager; Kirkens Arkiv. Synsprot.

¹⁶ RAO. *Provstiark*. Synsprot.

¹⁷ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.

¹⁸ RAO. *Provstiark*. Sager.

¹⁹ Engelstoft 1859 356; J. P. Trap, *Kongeriget Danmark*, 4. udg., Gunnar Knudsen (udg.), Kbh. 1923, IV, 700.

²⁰ Trådhegnet omtales første gang 1935 som et 'dyrehegn'; det blev fornyet 1954 og 1987. Placeringen af trådhegnet omkring udvidelsen mod nord var omdiskuteret, da ikke hele området var inddraget til kirkegård endnu. RAO. *Provstiark*. Sager; *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; Kirkens Arkiv. Synsprot.

²¹ RAO. *Provstiark*. Justitsprot. m.m.

²² RAO. *Bispeark*. Syn over kirker og præstegårde; Kirkens Arkiv. Synsprot.

²³ Porten ses på et postkort fra 1986 i Thurø Lokalar-kiv (2008/41). 1988 nævnes, at hovedporten skulle flyttes mod øst, men det er uvist, om det blev gjort. Kirkens Arkiv. Synsprot.

²⁴ RAO. *Bispeark*. Sunds og Sallinge hrdr.; Kirkens Arkiv. Synsprot.

²⁵ Samme port ses sandsynligvis på et ældre postkort i Thurø lokalhistoriske Arkiv (B9773), hvor den dog

Fig. 109. Langhusets mur set fra våbenhusets loft (s. 2368). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Nave wall seen from porch loft.

har granitstolper. RAO. *Sogneark.* Kaldsbog; Kirkens Arkiv. Synsprot.

²⁶ 1952 nævnes også en låge mod nord. Det kan være samme låge, som nævnes 1969; den havde trådnæt. Kirkens Arkiv. Synsprot.

²⁷ RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.; Kirkens Arkiv. Synsprot.

²⁸ RAO. *Bispeark.* Syn over kirker og præstegårde; *Sogneark.* Diverse embedssager 1863–1946.

²⁹ Ifølge BBR-registret opført 1989, men godkendt 1984; Korrespondance i NM.

³⁰ Korrespondance i NM.

³¹ RAO. *Menighedsrådsark.* Sager; Kirkens Arkiv. Synsprot.

³² RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.; Kirkens Arkiv. Synsprot.; Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark.* Thuro K.

³³ RAO. *Bispeark.* Indb. om kirker og kirkegårde.

³⁴ RAO. *Menighedsrådsark.* Sager.

³⁵ Forskellen på målene er pga. et terrænfald mod nord. Muligvis kan kampestenene være genbrugt fra det nedrevne $\dagger$ kapel; Hansen 1960 41.

³⁶ Fra våbenhusets loft ses en række kampesten nederst i langhusets synlige sydmur (fig. 109). Murværket omkring døren mellem våbenhuset og langhuset er formentlig helt sat i kampesten, som våbenhusets mure.

³⁷ NM. *Engelstoft.*

³⁸ Trappeløbets vægge er muret af teglsten. Både trin, vægge og overdækning er meget kraftigt kalket, så kun teglstenenes højde på 7 cm kan bestemmes.

³⁹ Overdøren ind til pulpituret har samme form som bygningens øvrige åbninger, som alle er ombygget i nyere tid. Der er derfor muligt, at den også er blevet det.

⁴⁰ Engelstoft nævner 1855, at der i gavltrekanen mod øst var en blanding med en korsformet glug, og derover en stor åbning til en lem. NM. *Engelstoft.*

⁴¹ Gavltrekanen kan have været muret i blokskifte som langhusets østgavl, men da der kun er bevaret en enkelt løber i det øverste skifte, er det usikkert.

⁴² *Engelstoft* 1859 376.

⁴³ RAO. *Bjørnemose Gods.* Indførselsforretning på Thuro 1722–23.

⁴⁴ I *Engelstoft* 1859 359 og *Tiap* 5. udg. (note 4), 700, nævnes, at tagrytteren blev opsat 1742, men i indberetningen 1755, som Engelstoft henviser til (KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755), står der 'for et par år siden'; RAO. *Bispeark.* Sunds Hrds. breve.

⁴⁵ Både 1853 og 1868 manglede spiret spåner. RAO. *Sunds Herreds Provsti.* Forskelligt 1851–75; Kirkens Arkiv. Synsprot.

⁴⁶ Den ældste $\dagger$ tagrytter kunne enten være oprindelig

Fig. 110. Våbenhusets gavltrekan set fra loftet (s. 2382). Nederst i venstre hjørne ses en rest af den oprindelige $\dagger$ gavltrekan (s. 2372). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Pediment of porch seen from the loft. In the bottom left-hand corner, remains of the original $\dagger$ pediment.*

eller opsat 1697 (jf. s. 2372). RAO. *Bjørnemosse Gods. Indførselsforretning på Thurø 1722-23; Engelstoft 1859* 359.

⁴⁷ NM. *Engelstoft; Engelstoft 1859* 386.

⁴⁸ *Engelstoft 1859* 387.

⁴⁹ Loftet trængte stadig til reparation 1829; RAO. *Svendborg Amtspræst. Synsprot.*

⁵⁰ 1827 nævnes også, at kirken trængte til nye vinduer; RAO. *Svendborg Amtspræst. Synsprot.*

⁵¹ Han foreslår, at de kan være indsat 1785, men kilderne tyder mere på 1830. NM. *Engelstoft.*

⁵² Inden opførelsen af tagrytteren blev det overvejet at bygge et muret tårn oven på våbenhuset; RAO. *Bispeark. Sunds Hrds. breve.*

⁵³ Engelstoft nævner 1855, at gavlene ikke har udsmykning, hvorfor denne gavl er yngre. NM. *Engelstoft.*

⁵⁴ Ombygningen af kirken er beskrevet i K. Varming, »Beskrivelse af Arbejdet ved Tilbygning af et Kor m.m. til Thurø Kirke«, o. 1905, i RAO. *Menighedsrådsark.* Sager.

⁵⁵ Hvælvet minder om et nethvælv, dog uden ribber, som fra middelalderen kun kendes i den tidligere kapitelsal ved karmeliterklostret i Helsingør (DK *Frborg* 515). I Lønstrup Kirke (Hjørring Amt), opført 1926-28, er et nethvælv udført med ribber.

⁵⁶ Ifølge arkitektens tegninger (fig. 15) var der en høj 'dør' med et indfyringshul til kakkelovnen i skibet for-neden.

⁵⁷ Kirkens Arkiv. Synsprot.; Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark.* Thurø K.

⁵⁸ RAO. *Bispeark.* Syn over kirker og præstegårde.

⁵⁹ Granitkvadrene lå allerede i gulvet ved istandsættelsen 1996-97, men hvornår de er nedlagt vides ikke. Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark.* Thurø K.

⁶⁰ RAO. *Svendborg Amtspræst. Synsprot.*

⁶¹ RAO. *Provstiark.* Justitsprot. m.m.; Breve fra biskop m.fl.

⁶² Dette kan ikke besigtiges pga. isolering på loftet.

⁶³ Spærrene over koret var angrebet af orm 1996. Kirkens arkiv. Synsprot.

⁶⁴ Det er ikke muligt at besigtige spirets konstruktion.

⁶⁵ Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark.* Thurø K.

⁶⁶ Vinduerne ses også på et fotografi o. 1900 (fig. 21).

⁶⁷ 1909 skænkede skibsreder P. Bom kirken penge til en ny ovn. Muligvis blev den gamle ovn genopsat efter restaureringen, og en ny ovn først placeret der efter donationen. RAO. *Sogneark.* Kaldsbog.

⁶⁸ RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.; Korrespondance i NM.

Fig. 111. Kalkmalerier i korbuen, 1909, udført af Jens Møller-Jensen (s. 2384). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Wall paintings in the chancel arch, 1909, by Jens Møller-Jensen.*

⁶⁹ Kirkens Arkiv. Synsprot. På loftet står resten af skorstenen fra 1905 endnu i det nordøstre hjørne.

⁷⁰ *Trefoldighedskirken på Thuro*. Usigneret og udateret folder i kirken.

⁷¹ Korrespondance i NM.; *Fyns Amts Avis* 27. nov. 1992.

⁷² RAO. *Sogneark*. Kaldsbog. H. F. Svendsen havde 1894-95 udført kalkmalede dekorationer og malet inventaret i Svendborg Skt. Nikolaj Kirke (s. 166 og 170).

⁷³ RAO. *Sogneark*. Kaldsbog. Jens Møller-Jensen havde deltaget i udsmykningen af Københavns Rådhus med kalkmalerier 1898-1905. Jens Møller Jensen, »Min Vej og mit Maal i det danske Kunsthåndværks Tjeneste«, *Skønvirke. Meddelelser fra Selskabet for dekorativ Kunst*, 1916, 54.

⁷⁴ En af englene har foran sig et nodeblad med de sidste syv noder af en melodi til salmen *Jeg vil mig Herren love*, komponeret af sognepræst Valdemar Lauritz Schram og anvendt i Thuro Kirke. RAO. *Sogneark*. Kaldsbog.

⁷⁵ NM. Indb. ved Hans Frederiksen 1996.

⁷⁶ *Engelstoft* 1859 376 f. Indskriften var 'kommet til syne' 1852, og Engelstoft gengav den efter en afskrift, der var lavet på det tidspunkt; jf. også *Hansen* 1960

46. Degnens navn var Morten Clemmensen Viborg, jf. gravsten nr. 2 og *Engelstoft* 1859 398.

⁷⁷ Der kan dog også være tale om et våbenskjold for en af de følgende ejere af Thuro.

⁷⁸ RAO. *Thuro Sogn*. Enesteministerialbog 1752-1814. I beskrivelsen af gaverne anføres: »paa Messehagelen 1 Kors af Sølv Kniplinger og 3de støker paa altarklædet«; i så fald formentlig et stort kors flankeret af to mindre. En sådan udsmykning vil dog være en afvigelse fra vanlig praksis.

⁷⁹ RAO. *Thuro Sogn*. Enesteministerialbog 1752-1814.

⁸⁰ En gruppe unge kvinder skænkede desuden gardiner i hedebosyning til vinduerne. RAO. *Sogneark*. Kaldsbog.

⁸¹ Sissel F. Plathe og Jens Bruun, *Danmarks Middelalderlige Altertavler – og anden billedbærende kirkeudsmykning af betydning for liturgien og den private andagt* 1-2, Odense 2010, 1015-17.

⁸² KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755 og Christian Jürgensen Thomsens beskrivelse i Nationalmuseets accessionsprotokol 1830; jf. også sammes senere affattede beretning om sin besigtigelse af tavlen på Thuro i sommeren 1828 i *Engelstoft* 1859 420-23 (bilag X).

⁸³ En beretning om istandsættelsen synes ikke at foreligge.

⁸⁴ NM. Indb. ved N. J. Termansen 1963. Enkelte blærer i kridtgrunden på venstre sidefløj blev behandlet af Verner Thomsen 1966.

⁸⁵ En detaljeret redegørelse for konstruktionen findes i NM. Indb. ved N. J. Termansen 1963.

⁸⁶ I Nationalmuseets accessionsprotokol 1830 har Christian Jürgensen Thomsen noteret, at der 'forhen' havde været baldakiner over sidefelterne. Antagelig var baldakinerne faldet af under transporten, sådan som det også synes at have været tilfældet med predellaens tekstplade. Der har ikke kunnet påvises spor efter en baldakin over midtskabets centrale rum, hvilket kan skyldes, at rummets to indervanger ligesom bagklædningen er afsavet foroven. Rummet kan oprindeligt have været højere og haft en baldakin svarende til siderummenes, eller der kan have været et egentligt $\dagger$ topskab med en relieffremstilling og særlige fløje med malerier, idet de eksisterende fløje ikke har kunnet dække et sådant. NM. Indb. ved N. J. Termansen 1963. Altertavler med topskab kendes fra bl.a. Egvad (o. 1475-1500, *DK Sjyll* 1754), Århus Domkirke (1479, *DK Århus* 489) og Ulkebøl (o. 1515-20, *DK Sjyll* 2336).

⁸⁷ Predellaens plader er afsavede i enderne, og det er muligt, at den forreste og den bageste plade oprindeligt har været ført op i en bue fra den nederste plade og ud under den øverste. NM. Indb. ved N. J. Termansen 1963.

⁸⁸ En detaljeret redegørelse for de sekundære tilføjelser findes i NM. Indb. ved N. J. Termansen 1963.

⁸⁹ Fornylserne, til dels i lindetræ, omfatter de tre kon-

Fig. 112. Indre set mod øst, 1896. I Thurø lokalhistoriske Arkiv. – *Interior looking east, 1896.*

soller på baldakinen over den venstre engel samt tre fialer, den midterste konsol og enkelte krabbeblade på baldakinen over den højre engel. NM. Indb. ved N. J. Termansen 1963.

⁹⁰ Baldakinernes lofter er muligvis fornyet. NM. Indb. ved N. J. Termansen 1963.

⁹¹ Én nagle var bevaret 1830, jf. Christian Jürgensen Thomsens beskrivelse i Nationalmuseets accessionsprotokol 1830 og sammes beretning i *Engelstoft 1859* 420 (bilag X).

⁹² Ved indkomsten i Nationalmuseet 1830 manglede engels hånd og svøben, men begge dele må være nyudført, formentlig ved restaureringen o. 1880, idet de ses på ældre fotos i NM (i dag mangler svøben). Jf. Christian Jürgensen Thomsens beskrivelse i Nationalmuseets accessionsprotokol 1830 og sammes beretning i *Engelstoft 1859* 421 (bilag X).

⁹³ 1830 manglede tappen i Kristi hoved, hvorved et hulrum blev synligt; jf. Christian Jürgensen Thomsens

beskrivelse i Nationalmuseets accessionsprotokol 1830. I dag mangler tappen i den højre engels hoved.

⁹⁴ NM. Indb. ved N. J. Termansen 1963.

⁹⁵ Forgylningen er udført 1963 som erstatning for en ældre, næsten afslidt forgylning. NM. Indb. ved N. J. Termansen 1963.

⁹⁶ De sekundære brokademønstre er skrabet i kridtgrunden, mens den var våd, og ikke som det oprindelige mønster, hvoraf er bevaret mindre partier (jf. ndf.), skåret i kridtgrunden. Mønstrene har gotisk præg og er antagelig kopieret efter rester af de oprindelige mønstre eller andre forlæg. NM. Indb. ved N. J. Termansen 1963. I forbindelse med Magnus Petersens restaurering 1885–86 af Claus Bergs altertavle i Odense Domkirke (o. 1515–23) påførtes adskillige figurer nyere brokadeimitationer, her dog fremstillet af lærred eller papir med malet mønster, jf. *DK Odense* 658 note 406.

⁹⁷ Ikke hhv. mandlige helgener på den ene engel og kvindelige på den anden, som anført i Christian Jür-

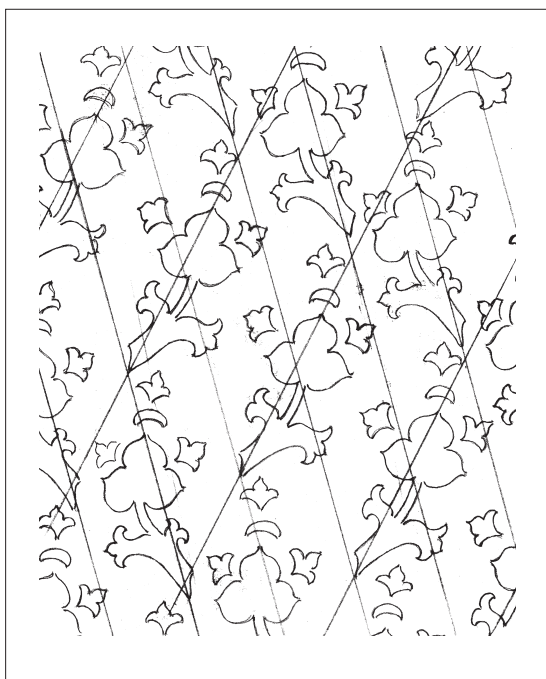

Fig. 113. Treklovermønster fra brokadeimitation på Marias kjole (s. 2392). Detalje af *altertavle nr. 1. Kalke ved N.J. Termansen 1963. I NM. – *Trefoil pattern from brocade imitation on the Virgin's dress. Detail of *altarpiece no. 1.*

gensen Thomsens beskrivelse i Nationalmuseets accessionsprotokol 1830. Dette kan dog skyldes, at kun mindre partier af båndenes oprindelige staffing er bevaret i dag, mens det øvrige er opmalet o. 1880 (jf. ndf.).

⁹⁸ Jf. f.eks. en korkåbe i Århus Domkirke fra 1500-tallets første fjerdedel, der langs forkanten har en vævet og applikeret bort med helgenfigurer under søjlebal-dakiner (DK Århus 515) samt otte broderede *helgenfigurer fra o. 1500 i NM, angiveligt fra en †korkåbe fra Odense Domkirke (DK Odense 563).

⁹⁹ Jf. også Erling Svane, *Det danske Rigsvåben og Kongevåben - udvikling og anvendelse*, Viborg 1994, 87.

¹⁰⁰ En detaljeret redegørelse for forekomsten af oprindelig kridtgrund og farve findes i NM. Indb. ved N. J. Termansen 1963. Stafferingen er yderligere undersøgt af Mogens Larsen o. 1979, hvor der også blev lavet spektralanalyse af ti farvesnit, jf. sammes bidrag til en påtænkt bog om Thurøtavlen ved Susanne Bender, Mogens Larsen og Erik Moltke; i NM.

¹⁰¹ Vingernes forside er helt glat, men må antages at have haft graveret fjerdrag i den forsvundne, oprindelige kridtgrund. NM. Indb. ved N. J. Termansen 1963.

¹⁰² Herover fandtes rester af smalte fra en tidligere istandsættelse; NM. Indb. ved N. J. Termansen 1963.

¹⁰³ KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755.

¹⁰⁴ Jf. Christian Jürgensen Thomsens beskrivelse i Nationalmuseets accessionsprotokol 1830.

¹⁰⁵ På maleriernes figurer er dragternes brokade lagt med pensel og farve på gylden grund, jf. Mogens Larsens bidrag til en påtænkt bog om Thurøtavlen ved Susanne Bender, Mogens Larsen og Erik Moltke; i NM.

¹⁰⁶ NM. Indb. ved N. J. Termansen 1963. Mønsterets kontur er skåret i kridtgrunden og baggrunden udfyldt med trambulørstik, hvorefter det er forgyldt. Efter forgyldningen har fløjene fået rig ciselering, udført dels som almindelig punsling langs yderkanten af glorierne og baggrundsbrokadens blade, dels som punktsetter langs fyldningernes yderkanter. Desuden en fin punktering, der tegner bladenes ribber. Jf. Mogens Larsens bidrag til en påtænkt bog om Thurøtavlen ved Susanne Bender, Mogens Larsen og Erik Moltke; i NM.

¹⁰⁷ Antagelig har den arkitektoniske ramme været ens på de to fløje: et hvælvet rum, med et vindue i venstre side, hvorigennem sås blå himmel, og et vindue i højre side med en blyindfattet rude.

¹⁰⁸ Sammenkædningen med Bernt Notke er tidligst foretaget af Francis Beckett, *Altartavler i Danmark fra den senere Middelalder*, Kbh. 1895, 45, og samme, *Danmarks Kunst*, II, Kbh. 1926, 161 og 428; den er underbygget i V. Thorlacius-Ussing, »Einige Arbeiten in Dänemark aus Bernt Notkes Werkstatt«, *Acta Archaeologica* VIII, Kbh. 1937, 213-17, og Erik Moltke, »Medieval Wooden Sculpture in Sweden I-V. Granskning af et afsluttet korpusværk«, *Fornvännen* 76, 1981, 107 med note 4-5, samt i sammes bidrag til en påtænkt bog om Thurøtavlen ved Susanne Bender, Mogens Larsen og Erik Moltke; i NM. Tilskrivningen er opretholdt i nyere litteratur, jf. Kerstin Petermann, *Bernt Notke. Arbeitsweise und Werkstattorganisation im späten Mittelalter*, Berlin 2000, 241-43; Anu Mänd, *Bernt Notke. Between Innovation and Tradition*, Tallinn 2010, 84 f.; Jan Friedrich Richter, »Corpus-Christi-Retabel«, *Lübeck 1500. Kunstmetropole oim Ostseeraum*, Jan Friedrich Richter (red.), Petersberg 2015, 169-71.

Som det fremgår, har Bernt Notke været genstand for en omfattende forskning, jf. Peter Tångeberg, *Wahrheit und Mythos – Bernt Notke und die Stockholmer St.-Georgs-Gruppe. Studien zu einem Hauptwerk niederländischer Bildschnitzerei*, Ostfildern 2009, 17-38 (der ikke nævner Thurøtavlen) og Matthias Weniger, »Bernt Notke. Enigma trotz Erfolg«, *Lübeck 1500. Kunstmetropole oim Ostseeraum*, Jan Friedrich Richter (red.), Petersberg 2015, 81-90. Forskningen har bl.a. diskuteret Notkes profession (billedskærer og/eller maler eller måske snarere entreprenør) og værksted(er) samt de mange værker, der gennem tiden er til- og fraskrevet ham.

¹⁰⁹ Ud over disse to værker kan Notke med sikkerhed knyttes til triumfkrucifikset i Lübeck Domkirke

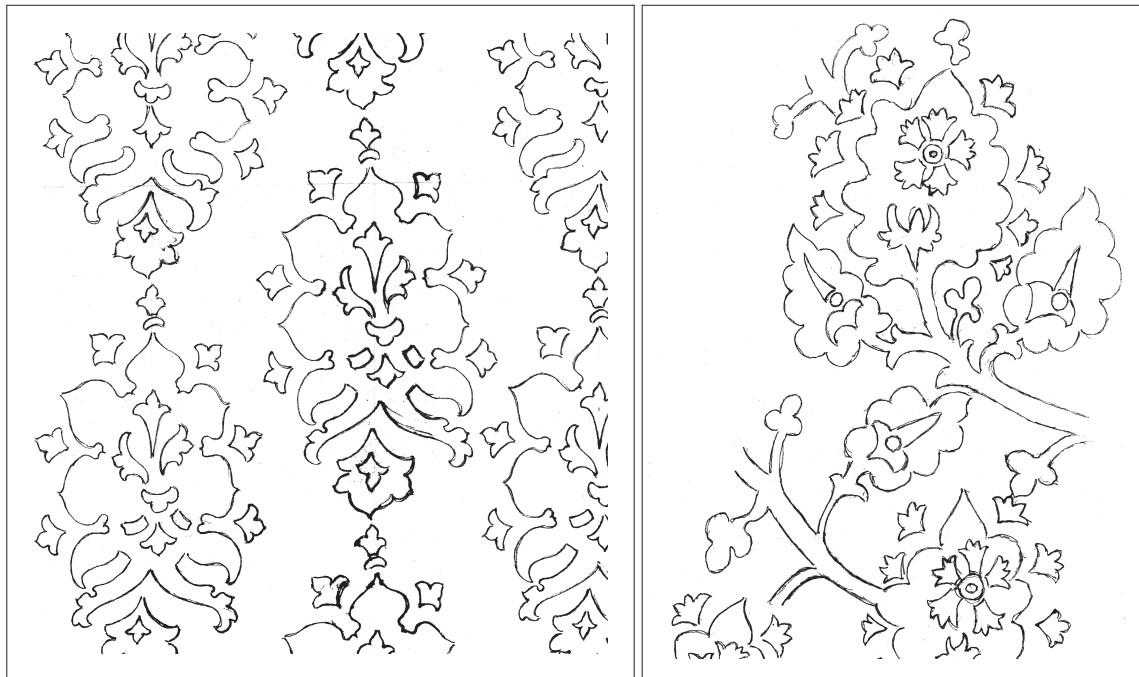

Fig. 114–115. Brokademønster på englenes kjortler og kåber (s. 2392). Detalje af *altertavle nr. 1. Kalker ved N. J. Termansen 1963. I NM. – *Brocade pattern on the angels' tunics and cloaks. Detail of *altarpiece no. 1.*

1477, mens alle de øvrige værker, der er sat i forbindelse med Notke, er tilskrivninger; jf. Bodil Franck, »Bernt Notke«, *Weilbachs Kunstnerleksikon*, Sys Hartmann (red.), 6, Kbh. 1997, 193 f.; *Tångeberg 2009* (note 108), 125. Om altertavlerne i Århus og Tallinn, se Erik Moltke, *Bernt Notkes altertavle i Århus Domkirke og Tallinntavlen*, I-II, Kbh. 1970; *Petermann 2005* (note 108) 70–108.

¹¹⁰ Moltke 1981 (note 108), 112 og Erik Moltke, »Hvad véd vi nu om Bernt Notke?«, *Polykrom skulptur og maleri på træ*, Steen Bjarnhof og Verner Thomsen (red.), Kbh. 1982, 113.

¹¹¹ Plathe og Bruun 2010 (note 81), 1015. Beslægtede fremstillinger kendes fra bl.a. et maleri fra 1420/30 i Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg (inv. nr. GM 1531), og fra et stenrelief af Hans Morinck 1612 i Badisches Landesmuseum, Karlsruhe (inv. nr. C 3246), jf. Gundis Bringéus, *Nådafadern. Et passionsmotiv i senmedeltida kyrkokonst*, Lund 1998, 68–75 og 201 f., der har valgt at betegne motivet »Smertensmanden og Maria».

¹¹² Om dette tema, se Miri Rubin, *Corpus Christi. The Eucharist in Late Medieval Culture*, Cambridge 1992.

¹¹³ Ulla Haastrup, »Et kalkmalet Kristi Legemsalter«, *Danske Kalkmalerier. Sengotik 1475–1500*, Kbh. 1991, nr. 28; Henrik v. Achen, »Helgenikonografi og moralteologi. Kirkekunstens teologiske funktioner i senmiddelalderen – en ikonologisk skitse«, *Tro og bille i Norden*

i Reformasjonens århundre, Martin Blindheim m.fl. (red.), Oslo 1991, 9–27; jf. også Otto Norn, »Det gotiske krusifix og den gotiske messe«, *Kristusfremstillinger. Foredrag holdt ved det 5. nordiske symposium for ikonografiske studier på Fuglsang 29. aug.–3. sept. 1976*, Ulla Haastrup (red.), Kbh. 1980, 227–36.

¹¹⁴ Richter 2015 (note 108), 169.

¹¹⁵ Denne opfattelse findes i præsteindberetningen 1707, jf. RAO. *Fyn i alm.* 6. Udskrift af indgivne beretninger, og KB. GKS. 2351. 4°. *Antegnelser om Kirkerne i Fyen*, samt i Erich Pontoppidan, *Marmora Danica selectiora sive Inscriptionum* 1, Kbh. 1739, 234, og i Erich Pontoppidan, *Den danske Atlas* III, Kbh. 1767, 535 (der i øvrigt begge fejlagtigt anfører, at tavlen findes i Svendborg Skt. Nikolaj). I den fyldige beskrivelse af tavlen i præsteindberetningen 1755 er de afbildede figurer ikke identificeret, men det nævnes, at det kongelige danske våben er malet nederst på fløjene og på englenes brystspænder, jf. KB. *Kallske saml.* 377. 4°. *Beskrivelse over kirkerne 1755*. Se også E. C. Werlauff, *Monument over Kong Hans og Dronning Christina*, i *St. Knuds Kirke i Odense*, Kbh. 1827, 29–31, som i øvrigt antog, at altertavlen var gået til.

¹¹⁶ Christian Jürgensen Thomsens beskrivelse i Nationalmuseets accessionsprotokol 1830 og sammes beretning i *Engelstoft 1859* 421–23 (bilag X).

¹¹⁷ Christian Jürgensen Thomsens beskrivelse i Nationalmuseets accessionsprotokol 1830 og sammes beret-

Fig. 116. Stilerede rosetter og blade fra brokadeimitation på (†)altermaleri nr. 1 (s. 2395). Detalje af *altertavle nr. 1. Kalkede ved N. J. Termansen 1963. I NM. – Stylized rosettes and leaves from brocade imitation on (†)altar painting no. 1. Detail of *altarpiece no. 1.

ning i *Engelstoft 1859* 423 (bilag X); jf. også *Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Kunst*, Christian Molbech (udg.), 2, Kbh. 1828, 639–41; »Efterretninger om fundne nordiske Oldsager samt om større Mindesmærker fra Oldtiden og Middelalderen«, *Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed* 1, Kbh. 1832, 197–99; *Danske malede Portrætter. En beskrivende Katalog* E. F. S. Lund (udg.), IX, Kbh. 1903, 251. Der findes flere kopier af malerierne, bl.a. en kopi fra midten af 1500-tallet i Frederiksborgmuseet (inv.nr. 2890), jf. Otto Andrup, *Udvalg af Museets Erhvervelser 1913–1925: Katalog udarbejdet til Udstillingen på Charlottenborg November 1925*, Kbh. 1925, 1 f.

¹¹⁸ Jf. også *Beckett 1895* (note 108), 44. Tavlen må være bestilt i perioden mellem Christian I's død 1481 og dronning Dorotheas død 1495.

¹¹⁹ *Plathe og Bruun 2010* (note 81), 1015; jf. også Christian Jürgensen Thomsens beretning i *Engelstoft 1859* 421 (bilag X); *Beckett 1895* (note 108), 43.

¹²⁰ Om kongelige sjælegaver, herunder fra Christian I og dronning Dorothea, se f.eks. Birgitte Bøggild Johannsen, »Fore wor (...) sjæle bestands og salighetz skild». Om kongelige stiftelser og sjælegaver fra kong Hans' og dronning Christines tid«, *Kirkehistoriske Samlinger* 1999, 7–49. Thurotavlen er omtalt s. 18 f.

¹²¹ Teorien er tidligst formuleret i J. O. Arhnung, *De hellige tre Kongers Kapel ved Roskilde Domkirke*, Kbh. 1965, 230–35. Jf. også Vivian Etting, »Tiderne skifter 1400–1536«, *Roskilde bys historie – tiden indtil 1536*, Frank A. Birkebæk, Ernst Verwohlt og Mette Høj (red.), Viborg 1992, 319–22; Birgitte Bøggild Johannsen, »Fra reformation til hovedrestauration: sogn og kirke i nyere tid«, *Svendborg Sct. Nicolai*, Kaare Lund Rasmussen (red.), Gylling 2008, 122–23; s. 566 med note 210 og *DK Odense* 2850 med note 124.

¹²² Spørgsmålet om tavlens proveniens, herunder en gennemgang af mulige lokaliteter med argumenter for og imod, er behandlet i et upubliceret bidrag til en påtænkt bog om Thurotavlen ved Susanne Bender, Mogens Larsen og Erik Moltke, samlet o. 1979; i NM.

¹²³ Således i præsteindberetningen 1707; RAO. *Fyn i alm.* 6. Udskrift af indgivne beretninger, og KB. GKS. 2351. 4°. *Antegnelser om Kirkerne i Fyen*; endvidere i *Danske Atlas III*, 1767 (note 115), 535. I Hans de Hofman, *Den danske Atlas VI*, Kbh. 1774, 722, meddeles blot, at tavlen er ført til Thuro andetsteds fra.

¹²⁴ I præsteindberetningen 1755 anførtes, at tavlen 'efter beretning' skulle være overført fra Holckenhavn, jf. KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755, og dette gentages i indberetningen til Oldsagskommissionen 1809, jf. NM. Indb. ved Joachim Begtrup 1809.

¹²⁵ Jf. Christian Jürgensen Thomsens beretning i *Engelstoft 1859* 420 (bilag X). Allerede *Beckett 1895* (note 108), 42, fastslog dog, at denne antagelse var meget usikker. I *Plathe og Bruun 2010* (note 81), 1014, er der sket en forveksling, således at det under kirkens nuværende altertavle (nr. 2) er anført, at den muligvis oprindeligt stammer fra Dalum.

¹²⁶ N. J. Termansen konstaterede, at tavlen var istandsat to gange, og at ændringen af dens form var sket først; NM. Indb. ved N. J. Termansen 1963. I den grundige beskrivelse af tavlen i præsteindberetningen 1755 omtales et †topskab ikke; KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755.

¹²⁷ Ved en undersøgelse af tavlen o. 1979 konstaterede Mogens Larsen, at der mange steder fandtes oprindelig, blå azurit, der var overmalet med smalte, som anvendtes i 1600-tallet; jf. sammes bidrag til en påtænkt bog om Thurotavlen ved Susanne Bender, Mogens Larsen og Erik Moltke; i NM.

¹²⁸ RAO. *Provstiark.* Justitsprot. m.m.; RAO. *Svendborg Amtsprovsti.* Synsprot.

¹²⁹ Christian Jürgensen Thomsens beskrivelse i Nationalmuseets accessionsprotokol 1830 og sammes beretning i *Engelstoft 1859* 421 f. (bilag X).

¹³⁰ Flytningen til loftet skete angiveligt, fordi præsten var bekymret for, at tavlen ville blive ødelagt i det lille våbenhus, hvor forbigående let kunne røre ved den. Brev fra sognepræst J. C. A. Krebs til Thomsen 22. febr. 1831, i NM.

¹³¹ NM. Høyen, notebog VII, 1830, 63. Om knæleportrætterne noterede han, at 'nu er hovederne rent affaldne'. Endnu sås dog det hvide hovedtøj, og Høyen lavede en skitse af det og af våbnet på den højre englefigners spænde. Om Christian Jürgensen Thomsen virkelig 1828 kunne se så meget på malerierne, som anført i hans beskrivelse (*Engelstoft 1859* 421–23), eller der er tale om afsmitning fra hans kendskab til deres kopier, er uvist; såfremt det første er tilfældet, blev maleriernes tilstand drastisk forværret forud for Høyens besøg.

¹³² 'Skønt malerierne på Thurø gamle og mærkelige altertavle har lidt meget, så er dog det udskaarne arbejde for godt til, at også det skulle rent ødelægges, ligesom også malerierne på predellaen' (dvs. nr. *3); brev fra N. L. Høyen til Christian Jürgensen Thomsen 4. nov. 1830, i NM.

¹³³ Brev fra sognepræst J. C. A. Krebs til Chr. Jürgensen Thomsen 23. nov. 1830, i NM. Under transporten blev tavlens malerier yderligere ødelagt, og sognepræsten fik siden hård, men måske ikke fuldt berettiget kritik, dels for opbevaringen af tavlen på kirkeloftet, dels for dens utilstrækkelige indpakning ved transporten til København, jf. korrespondance i NM (breve fra J. C. A. Krebs til Chr. Jürgensen Thomsen 23. nov. 1830 samt 12. og 22. febr. 1831); Christian Jürgensen Thomsens beskrivelse i Nationalmuseets accessionsprotokol 1830 og sammes beretning i *Engelstoft 1859* 422 (bilag X).

¹³⁴ Der synes ikke at findes en beskrivelse af arbejderne, som formentlig er sket forud for tavlens opstilling i museets udstilling, hvor den tidligst nævnes 1883. Den blev i første omgang udstillet uden fløje, jf. *Det Kongelige Museum for de Nordiske Oldsager. Veiledning for Besøgende*, Kbh. 1883, 77 (nr. 233). Jf. også Mogens Larsens bidrag til en påtænkt bog om Thurøtavlen ved Susanne Bender, Mogens Larsen og Erik Moltke; i NM.

¹³⁵ Ved restaureringen 1963 (jf. ndf.) fastlagdes den oprindelige kridtgrund, der næsten overalt var løs, mens den sekundære kridtgrund var fastsiddende og ikke behøvede behandling. NM. Indb. ved N. J. Termansen 1963.

¹³⁶ *Plathe og Bruun 2010* (note 81), 1014 f.

¹³⁷ I sin oprindelige skikkelse var tavlen muligvis udformet som en femfløjet tavle (pentaptych) med to sæt hængslede og bevægelige fløje, jf. *Plathe og Bruun 2010* (note 81), 1014; herom vides dog intet sikkert. Fire indskæringer i skabets bagkarm menes at være spor efter tåstøtterelevler for bagklædningen. NM. Indb. ved Mogens Larsen 1970. Sikre spor efter, at tavlen oprindeligt var femfløjet, omtales ikke i beretningen.

¹³⁸ *Engelstoft 1859* 402; jf. også J. Magnus-Petersens arkiv, i NM.

¹³⁹ Der er imidlertid ikke tale om rester af farver fra en bemaling 1896, men om farver tilføjet direkte på træet efter afrensningen af tavlen 1976 (jf. ndf.). NM. Indb. ved Bent Jacobsen 2016.

¹⁴⁰ Også rammeværket vil blive nymalet ligesom felternes baggrund vil blive forgyldt. NM. Indb. ved Bent Jacobsen 2016; Korrespondance.

¹⁴¹ Breve fra H. F. Svendsen og Rahbek maj-juni 1896, i NM.

¹⁴² *Engelstoft 1859* 402 f.; Korrespondance i NM samt indb. ved V. Koch 1890 og Mogens Larsen 1970; RAO. *Bispeark*. Syn over kirker og præstegårde.

¹⁴³ Korrespondance i NM; jf. også Achton Friis, *De danskes Øer* 1, Kbh. 1926, 82. Stafferingen omfattede rødbrunt og blå på rammeværket, kølbuebaldakinerne blev cinnoberrøde med tidselblade og rankeslyng i rødt, grønt og hvidgråt, og til relieffernes figurer anvendtes lys hudfarve med røde kindpletter og på dragterne sølv med gul- og rødbrune lasurer samt rødt, blå og sort. Predellaen var sortmalet med rødbrun ramme og gylden frakturskrift. NM. Indb. ved Mogens Larsen 1970.

¹⁴⁴ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot. Røjebæk havde 1972 farvesat den senmiddelalderlige altertavle i Kværndrup Kirke (s. 2259).

¹⁴⁵ NM. Indb. ved Mogens Larsen 1970.

¹⁴⁶ NM. Indb. ved Mogens Larsen 1970; *Plathe og Bruun 2010* (note 81), 1015.

¹⁴⁷ *Plathe og Bruun 2010* (note 81), 1015 og 1369; jf. også Hans Krongaard Kristensen, *The Franciscan Friary of Svendborg*, Svendborg 1994, 77.

¹⁴⁸ Tidligst påpeget af *Engelstoft 1859* 403.

¹⁴⁹ Joachim Begtrup, *Forsøg til en Beskrivelse over Svendborg Kjøbstad*, Odense 1823, 59.

¹⁵⁰ Der kunne muligvis også være tale om en henvisning til en (skåret eller malet) fremstilling af Bønnen i Getsemane på tavlens tåpredella (jf. s. 566).

¹⁵¹ NM. Indb. ved Chr. Jürgensen Thomsen 22. juli 1828 (Svendborg Gråbrødre Klosterkirke).

¹⁵² RAO. *Svendborg Kloster Kirkeinspektion*. Diverse dokumenter 1656–1829; jf. også tåGråbrødre Klosterkirke s. 590 (note 209); *Engelstoft 1859* 400 f. Peter Jørgensen tilbød desuden at lade altertavlen restaurere, men i hvilket omfang dette skete, er uvist ('Da nu Klosterkirken skulle nedbrydes, og Inspektionen var anmodet om at bevare dens ornamenter, klokke osv., tilbød sig kirkens værge (dvs. Peter Jørgensen), der er født på Thurø, at han ville lade Klosterkirkens altertavle restaurere, når den tillige med krucifikset måtte blive opsat i Thurø Kirke'). Brev fra sognepræsten ved Skt. Nikolaj Kirke i Svendborg J. C. A. Krebs til Chr. Jürgensen Thomsen 22. febr. 1831, i NM). Ifølge den lokale tradition var Peter Jørgensen ikke bare formidler, men ligefrem giver af altertavlen, hvilket dog ikke kan bekræftes, jf. *Engelstoft 1859* 401 f.; *Hansen 1960* 43. Traditionen hænger formentlig sammen med en

Fig. 117. En engel med en kalk til at opsamle blodet fra Kristi sår. Detalje af altertavle nr. 2 (s. 2398). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *An angel with a chalice for catching the blood from the wounds of Christ. Detail of altarpiece no. 2.*

seddel indlagt i korbuekrucifikset, hvor det er anført, at dette og altertavlen blev foræret af købmand Peter Jørgensen 30. aug. 1828 (jf. note 182).

¹⁵³ NM. *Engelstoft*; brev fra H. F. Svendsen 16. marts 1896.

¹⁵⁴ Breve fra H. F. Svendsen og Rahbek maj-juni 1896, i NM. Fornyetelserne omfattede de fleste lanser og spyd, en del hænder, bl.a. Longini højre hånd og hele venstre arm på soldaten med lansens ved hans side samt reparationer på Stefaton og Pilatus(?). I korsbæringsrelieffet manglede den forreste soldat venstre hånd, og i opstandelsesrelieffet manglede fingre på flere figurer. Også Kristi kors i Golgatasenen er fornyet, uvist hvornår. NM. Indb. ved Mogens Larsen 1970. Jf. også J. Magnus-Petersens arkiv, i NM.

¹⁵⁵ NM. Indb. ved Mogens Larsen 1970. Jf. også J. Magnus-Petersens arkiv, i NM. Endvidere er der i Kristusfigurens ryg indridset årstallet »1896«, jf. meddelelse fra konservator Bent Jacobsen 2019.

¹⁵⁶ NM. Indb. ved Bent Jacobsen 1990.

¹⁵⁷ *Plathe og Bruun 2010* (note 81), 1017.

¹⁵⁸ 1895 antog Beckett, at predellaens malerier var udført af den samme maler, som havde malet Christian

II's *altertavle fra Helsingør Skt. Marie Kirke (siden 1843 i Nationalmuseet (inv.nr. 7278)); *Beckett 1895* (note 108), 154 f. 1926 tilskrev Beckett Helsingørtavlen og dermed Thuropredellaen til den nederlandske maler Jan Mostaerts værksted; *Beckett 1926* (note 108), 244 f.; jf. også *Plathe og Bruun 2010* (note 81), 1017. I forbindelse med Danmarks Kirkers beskrivelse af Skt. Marie Kirke blev tavlen indgående undersøgt med den konklusion, at den var så præget af istandsættelser, at det var umuligt at knytte tavlen til en bestemt kunstner; man måtte nøjes med at fastslå, at den var malet af en nederlandsk skolet kunstner eller i et nederlandsk præget miljø (*DK Frborg 372*). Senest er tavlen dog overbevisende henført til den nederlandske maler Jakob Cornelisz van Oostsanens værksted o. 1526; Daantje Meuwissen og Andrea van Leerdam, »The Last Judgement with Christian II of Denmark and Isabella of Austria. A Memorial Piece from the Workshop of Jacob Cornelisz. van Oostsanen?«, *Living Memoria. Studies in Medieval and Early Modern Memorial Culture in Honour of Thuis van Bueren*, Rolf de Weijert m.fl. (red.), Amersfoort 2011, 333–45. *Predellaen er ikke behandlet i denne forbindelse.

¹⁵⁹ Selve predellaen beskrives som 'et langt skab, som ventelig (dvs. sandsynligvis) i de papistiske tider er blevet brugt til gemme relikvier i'; KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755.

¹⁶⁰ NM. Høyen, notebog VII, 1830, 63; jf. også note 132 (Høyens brev til Thomsen).

¹⁶¹ Christian Jürgensen Thomsens beretning i *Engelstoft 1859* 420 (bilag X); C. Engelhardt, *Museet for de Nordiske Oldsager. En kort Ledetraad for de Besøgende*, Kbh. 1867, 34 f. (nr. 180).

¹⁶² *Hofman 1760* (note 10), 41, *Danske Atlas VI*, 1774 (note 123), 722.

¹⁶³ Chr. A. Bøje, *Danske guld og sølv smedemærker for 1870*, II, Kbh. 1982, nr. 4067. Samme guldsmed har bl.a. udført altersættet i Viby Kirke 1641 (*DK Odense 4551*) og kalken i Blåhøj Kirke (oprindelig Hover) 1652 (*DK Vejle 2687*). Jf. også Finn Grandt-Nielsen, *Fynsk kirkesølv*, Odense 1983, 78.

¹⁶⁴ NM. Indb. ved Søren Weittemeyer 2005.

¹⁶⁵ *Danske Atlas VI*, 1774 (note 123), 722; *Grandt-Nielsen 1983* (note 163), 34 og 103.

¹⁶⁶ *Bøje 1982* (note 163), nr. 4086.

¹⁶⁷ Stemplet kan muligvis tydes som et H mellem to C'er, hvoraf det første C er spejlvendt. Identifikationen er venligst foreslået af Henrik Jakobsen, Malling.

¹⁶⁸ RAO. *Sogneark.* Kaldsbog; Kirkens arkiv. Synsprot.

¹⁶⁹ Beslægtede stager findes i bl.a. Hylke Kirke (*DK Århus 4641*).

¹⁷⁰ Anne-Grethe Thestrup, »Messehagler i Svendborg Provsti«, *Årbog for Svendborg & Omegns Museum* 1991, 108; RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.

¹⁷¹ Skriftlig oplysning fra Grethe Sørensen, marts 2019.

¹⁷² RAO. *Sogneark.* Kaldsbog; *Menighedsrådsark.* Sager.

Fig. 118. Kranium, orm, hofteskål og skrubtudse. Forkrænkelighedssymboler på altertavle nr. 2 (s. 2398). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Skull, worm, hip socket and toad. Symbols of corruption on altarpiece no. 2.*

¹⁷³ *Engelstoft 1859*, 361. O. 1855 noterede Engelstoft, at dåbsfadet stod på fire simple ben; NM. *Engelstoft*.

¹⁷⁴ I sin indberetning til Oldsagskommissionen 1809 anførte sognepræsten, at dåbsfadet var skænket af Ellen Marsvin og overført fra Holckenhavn. Han indsendte samtidig en tegning af fadet; denne synes dog ikke bevaret. NM. Indb. ved Joachim Begtrup 1809.

¹⁷⁵ V.Thorlacius-Ussing, *Billedskæreren Claus Berg*, Kbh. 1922, 68-70 og 126 (katalog nr. 23); Jan Friedrich Richter, *Claus Berg. Retabelproduktion des Spätmittelalters im Ostseeraum*, Berlin 2007, 95-97 og 364 (katalog nr. 25a). Samme opfattelse var angiveligt fremført af J. Magnus-Petersen 1896; RAO. *Sogneark*. Kaldsbog.

¹⁷⁶ Jf. f.eks. *korbuekrucifiks fra Odense †Gråbrødre Klosterkirke (DK Odense 1808 og 1573). Lågene, der skulle lukke hullerne, mangler, og det i et med korpus skårne stykke mellem hullerne er bortskåret. NM. Indb. ved Mogens Larsen 1970.

¹⁷⁷ Nummereringen var angivet ved en til syv prikker. NM. Indb. ved Bent Jacobsen 1994a. Sammenlign f.eks. med det restaurerede korstræ i korbuekrucifikset i Skamby Kirke (Odense Amt), jf. *Thorlacius-Ussing 1922* (note 175), 44, og *Richter 2007* (note 175), 92-94.

¹⁷⁸ På figures pande sås fire farvelag, heraf tre med blodstænk, og på brystet seks farvelag, hvoraf det oprindelige var en blå- og rødpigmenteret hvid farve på kridtgrund. Denne blev gentaget to gange, hvorefter kom en gråviolet hudfarve på grå undermaling, og derefter en brun bemaling, muligvis en ådring, fulgt af moderne, hvide farver. På tornekronen sås en enkelt

grøn farve på nyere kridering, og på lændeklædet fandtes kun to nyere farvelag i blå og gyldent. På korstræet konstateredes først en bleg, grøn farve på kridering, fulgt af gråt, rødbrunt og sort samt den nuværende brune farve. I firpassene sås oprindelig og sekundær forgyldning, mens indfatningen havde røde og rødbrune farvelag. NM. Indb. ved Mogens Larsen 1970.

¹⁷⁹ NM. *Engelstoft*; Indb. ved V. Koch 1890.

¹⁸⁰ Afrensningen synes at have ætset meget uensartet og til dels beskadiget den oprindelige kridtgrund. NM. Indb. ved Mogens Larsen 1970.

¹⁸¹ RAO. *Svendborg Kloster Kirkeinspektion*. Diverse dokumenter 1656-1829.

¹⁸² NM. Indb. ved Bent Jacobsen 1990 og 1994a-b. Ved restaureringen blev der fundet to sammenrullede sedler i hullet i Kristusfigures ryg. På den ene seddel stod på den ene side: »Chriestuzes og Aeltertalvelen gieviet af Kiøbman Petter Jørgensen i Svendborg 1828 30 August«, og på den anden side, delvist udvisket: »Aelter Tavel og Kr... af Kiøbmand Peter Jørgensen fød paa Thurøe 1783«. På den anden seddel stod: »Restaureret i October 1895 ved Dekorationsmaler H. F. Svendsen fra Kjøbenhavn med Assistance af do Rahbek fra Ringsted. Schram - Sognepræst«. Sedlerne blev lagt tilbage efter restaureringen.

¹⁸³ *Thorlacius-Ussing 1922* (note 175), 70-72 og 162 (katalog nr. 24), og *Richter 2007* (note 175), 113 og 364 (katalog nr. 25b).

¹⁸⁴ Nært beslægtet snitværk findes på korstolene i Gudme Kirke (Gudme Hrd.), ligeledes tilskrevet Claus

Fig. 119. Uidentificeret mesterstempel på sygesæt 1877 (s. 2409). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Unidentified stamp on communion set for the sick, 1877.*

Berg o. 1530, jf. *Thorlacius-Ussing* 1922 (note 175), 87 f.; *Richter* 2007 (note 175), 113 f. og 355 (katalog nr. 6).

¹⁸⁵ Sammenlign f.eks. med prædikestolen i Skibinge Kirke (DK *Præstø* 885).

¹⁸⁶ Undersøgelsen var koncentreret i et af stolens fag, og den påviste staffering omfattede rødbrunt rammeværk, mørkebrun fyldingsfarve og bladværk lagt med forgyldning og rød farve med rød laklatur. Fialerne havde skråløb i hvidt, rødt og sort; den nuværende forgyldning på fialernes rosetter kan stamme herfra. Bemalningen var, selv om den havde været udsat for afrensning, ret velbevaret. NM. Indb. ved Mogens Larsen 1970.

¹⁸⁷ *Thorlacius-Ussing* 1922 (note 175), 70-72 og 162 (katalog nr. 24), og *Richter* 2007 (note 175), 113 og 364 (katalog nr. 25b). Bevarede prædikestole med udkåret rankeslyng findes i Skibinge (DK *Præstø* 885) og Kirke-Skensved (DK *Kbh.Amt* 1108), begge dateret o. 1550. Endvidere antagelig på en muligvis middelalderlig $\dagger$ prædikestol fra Odense $\dagger$ Gråbrødre Klosterkirke (DK *Odense* 1812 og 661 med note 435).

¹⁸⁸ *Thorlacius-Ussing* 1922 (note 175), 70-72.

¹⁸⁹ $\dagger$ Klosterkirkens prædikestol blev 1828 bestemt til kassation og solgt til en privatperson; det udelukker dog ikke, at den kunne være viderebragt til Thurø; jf. s. 567; jf. også *Krongaard Kristensen* 1994 (note 147), 78, og *Richter* 2007 (note 175), 113. Hypotesen indebærer, at kirken på Thurø oprindeligt havde en anden $\dagger$ prædikestol, hvorom intet vides. Før 1828 er Thurøs prædikestol kun indirekte omtalt 1723 (jf. $\dagger$ prædikestolsbeklædning) og i forbindelse med en ønsket fornyelse af et vindue 1811 (s. 2381); ingen af gangene karakteriseres stolen nærmere.

¹⁹⁰ RAO. *Svendborg Amtssprovsti*. Synsprot. Der kan være gennemført en generel oprydning og istandsættelse af det eksisterende inventar i forbindelse med opsætningen af de nytillkomne inventarstykker fra $\dagger$ Klosterkirken.

¹⁹¹ Engilstoft antog, at kirken oprindeligt havde haft en anden $\dagger$ prædikestol, hvoraf nogle få ornamenten muligvis indgik i den nuværende, som han fandt stod i en 'påfaldende modsætning' til kirkens øvrige billedskærerarbejde. NM. *Engilstoft*; *Engilstoft* 1859 360 f.

¹⁹² Brev fra H. F. Svendsen 16. marts 1896, i NM.

¹⁹³ Breve fra H. F. Svendsen og H. P. Rahbek maj-juni 1896; RAO. *Bispeark*. Syn over kirker og præstegårde; *Sogneark*. Kaldsbog.

¹⁹⁴ Stolestader med gavle med apostelrækker kendes desuden fra bl.a. Grundfør Kirke, o. 1630 (DK *Århus* 1663).

¹⁹⁵ Jens Møller-Jensen har udført beslægtede stolestader i Femø Kirke 1909 (DK *Maribo* 892); jf. også *Møller Jensen* 1916 (note 73), 63.

¹⁹⁶ RAO. *Sogneark*. Kaldsbog; NM. Indb. ved Jens Johansen 1970.

¹⁹⁷ Holckenhavn (da Ellensborg) tilhørte fra 1616 Ellen Marsvin, der forøgede bygningen betydeligt og indrettede et kapel i vestfløjen, som blev udstyret med usædvanlig pragt (indviet 1637). Hans Dreyer havde ophold på slottet 1630-37 og er ud over stolestaderne tilskrevet opgang, rygpanel og himmel til prædikestolen, herskabsstolen, dørflojen og vægpanelerne i kapellet. Også de følgende år havde Hans Dreyer ophold på Fyn. Chr. Axel Jensen, »Snitværker af Mester Hans Dreier«, *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1931, 9; Birgitte Boggild Johannsen, »Hans Dreyer«, *Weilbach. Dansk Kunstnerleksikon* (4. udg.), II, Sys Hartmann (red.), Kbh. 1994, 168.

¹⁹⁸ Holckenhavngavlenes relieffer viser 11 apostle (Peter, Andreas, Jakob den Ældre, Johannes, Filip, Bartholomæus, Thomas, Judas Tadaeus, Jakob den Yngre, Simon og Paulus) samt Kristus, idet der savnes en gavl med Mattæus. Den fristende tanke, at Mattæusgavlen kunne være udtaget af rækken på Holckenhavn og over-

Fig. 120. Døbefont nr. 1, o. 1865 (s. 2411). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Font no. 1, c. 1865.*

ført til Thurø, må dog afvises, dels fordi topstykket på Thuro's Mattæusgavl er et diademhoved, mens samtlige Holckenhavngavle har englehoveder som topstykke, dels pga. gavlenes højde (gavlene på Holckenhavn måler knap 2 m og er dermed ca. 10 cm højere end de to højeste Thurogavle).

¹⁹⁹ Blandt figurerne adskiller Simon sig dog ved at være gengivet med mere bevægelse i kroppen.

²⁰⁰ Forlæggene for apostelfremstillingerne er ikke identificeret, men de er ikke sammenfaldende med de forlæg, der er anvendt på Holckenhavn.

²⁰¹ Fuldstændig udelukkes kan det ikke, at gavlene, som antaget af *Engelstoft 1859 361*, oprindeligt var udført til en anden kirke; herfor savnes dog ethvert bevis. I så fald skulle stolene være flyttet fra deres oprindelige placering, næsten umiddelbart efter at de var stillet op, hvilket forekommer mindre sandsynligt.

²⁰² I 1820'erne omtales lukkede stole, og på enkelte gavle er konstateret spor efter hængsler; jf. RAO. *Provstiark. Justitsprot. m.m.*; *Svendborg Amtsprovsti. Synsprot.*; NM. Indb. ved Jens Johansen.

²⁰³ NM. *Engelstoft; Engelstoft 1859 361*.

²⁰⁴ RAO. *Bispeark. Sunds Hrds. Breve*; Kirkens arkiv. Synsprot.

²⁰⁵ RAO. *Bispeark. Syn over kirker og præstegårde; Sogneark. Kaldsbog*.

²⁰⁶ *Engelstoft 1859 361*.

²⁰⁷ NM. *Engelstoft; Engelstoft 1859 360*.

²⁰⁸ Dørens oprindelige proveniens er uvis. På ældre fotografier anes en arkade på præstestolens dør, som kunne svare til denne (jf. fig. 112), og døren kunne muligvis være genanvendt fra *†*præste- eller degnestolen, der i så fald i hvert fald til dels har været opført af genanvendte materialer.

²⁰⁹ *Hansen 1970 31*.

²¹⁰ Jf. s. 568.

²¹¹ RAO. *Provstiark. Synsprot.*; *Menighedsrådsark. Forhandlingsprot.*; Kirkens arkiv. Synsprot. Fløjen er angivelig en kopi af *†*nr. 2.

²¹² NM. *Engelstoft*; Kirkens arkiv. Synsprot.

²¹³ Det kan ikke udelukkes, at de tre ældste brædder er middelalderlige, og dørfløjen dermed som andet inventar overført til kirken fra en anden lokalitet.

²¹⁴ Ifølge *Engelstoft* skulle Ellen Marsvins initialer findes på låsene på begge våbenhusets døre; jf. NM. *Engelstoft; Engelstoft 1859 360*. Han anfører desuden, at kirkenøglenes kam dannede de samme initialer og beskrev den som 'meget kunstfærdig'. 1926 konstaterede Achton Friis imidlertid, at låsene med initialer ikke længere var at se. Achton Friis, *De danskes Øer 1*, Kbh. 1926, 82.

²¹⁵ *Fyens Tidende 9. maj 1965*.

²¹⁶ Den blå farve i stafferingen svarede til den blå på altertavle nr. 2 og prædikestolen og skyldes formentlig H. F. Svendsen og H. P. Rahbek, jf. s. 2401 og 2415. NM. Indb. ved Mogens Larsen 1970; RAO. *Bispeark. Syn over kirker og præstegårde*; Kirkens arkiv. Synsprot.

²¹⁷ Dette år ønskedes brystningen malet. RAO. *Svendborg Amtsprovsti. Synsprot*.

²¹⁸ Benævnelse ifølge registerskilt.

²¹⁹ Kirkens arkiv. Synsprotokol. Det er ikke usædvanligt, at et harmonium også benævnes som 'orgel'. Det kan således være et og samme instrument, der omtales, når det i 1888 hed, at 'orglet' skulle repareres, og i 1905 at et 'orgelharmonium' snart ville trænge til reparation.

²²⁰ Yderligere oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant.

²²¹ RAO. *Menighedsrådsark. Sager. Forud for anskaffelsen af *†*orgel nr. 2* havde to mænd skænket kirken et harmonium, men det viste sig, at det var for svagt til kirkebrug. Efter samråd med giverne solgte man det igen for i stedet at bruge købssummen som grundkapital for indkøb af et pibeorgel. Resten af beløbet anskaffedes ved indsamling blandt sognets beboere. Slutprisen nåede op i 2.975 kr., finansieret ved indsamling af 2.261 kr., salg af harmoniet for 500 kr. samt salg af det gamle orgel (eller harmonium, jfr. note 219) for 150 kr.

²²² RAO. *Bispeark. Sunds og Sallinge hrdr*.

²²³ NM. Indb. ved Mogens Larsen 1970; Kirkens arkiv. Synsprot.

²²⁴ RAO. *Provstiark. Synsprot.*; *Menighedsrådsark. Forhandlingsprot.*; *Fyens Stiftstidende 25. april 1965*.

Fig. 121. Dør til præsteværelset bag alteret, o. 1600 (s. 2423). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – Door to priest's room behind the altar, c. 1600.

²²⁵ RAO. *Bispeark*. Syn over kirker og præstegårde; Kirkens arkiv. Synsprot. Thuro lå under Bjørnemose 1723-1805, jf. s. 2363.

²²⁶ Skibet var oprindeligt rigget som en tremastet skonnertbrig, men blev 1912 forsynet med den nuværende fuldskebsrig. Henning Thalund, *Fynske Kirkeskibe*, Svendborg 1989, 79.

²²⁷ Thalund 1989 (note 226), 79.

²²⁸ Engelstoft nævner o. 1855, at skibet er omkring 60 år gammelt. NM. *Engelstoft*.

²²⁹ Navnet optræder som både »Ellen Marie« og »Elene Marie«. Hansen 1960 47; *Svendborg Avis* 21. jan. 1960.

²³⁰ Parret blev gift 2. juni 1839, jf. RAO. *Thuro Sogn*. Hovedministerialbog 1814-99. If. Thalund 1989 (note 226), 111, blev kirkeskibet af dette navn dog ophængt allerede 1822.

²³¹ RAO. *Sogneark*. Kaldsbog; NM. *Engelstoft*.

²³² Hansen 1960 47 f. Kirkeskibet er afbildet i Bernhard Hansen, *En skibsreders saga. Skibsreder, konsul A. E. Sørensens rederivirksomhed 1918-1974*, Svendborg 1974, 64.

²³³ Thalund 1989 (note 226), 111.

²³⁴ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; Hansen 1960 48.

²³⁵ Casper Larsen var skibsreder på Thuro og har formentlig bekostet omstøbningen.

²³⁶ Hofman 1760 (note 10), 41; *Danske Atlas VI*, 1774 (note 123), 722.

²³⁷ Indskriften var allerede ulæselig ved Engelstofts besøg i kirken o. 1855; NM. *Engelstoft*.

²³⁸ NM. *Engelstoft*; *Engelstoft 1859* 398. Antagelig den

oprindelige placering, om end Engelstoft anfører, at den er indflyttet fra kirkegården.

²³⁹ Aase Faye, *Danske Støbejernskors*, Kbh. 1988, nr. 216-18.

²⁴⁰ Hansen 1960 54.

²⁴¹ Anders Bjørnvad, *Krigens Monumenter 1940-1945*, Viborg 1999, 39, 45-48 og 358; <https://www.cwgc.org/find/find-war-dead/results/?cemetery=THURO%20CEMETERY>, set 18. sept. 2019.

²⁴² Tom Kristensen, *Verdslige Sange: Digte*, Kbh. 1927.

²⁴³ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; Hansen 1960 53.

²⁴⁴ W.A. Wexels 1858, *Den danske Salmebog* nr. 224.

²⁴⁵ *Kancelliets Brevbøger* (note 6) (13. nov. 1639 og 12. marts 1640). Jf. også *Engelstoft 1859* 256 f. Den 1639 omtalte reparation er således næppe gennemført.

²⁴⁶ *Engelstoft 1859* 352.

²⁴⁷ I den lokale tradition er bygningen blevet kædet sammen med et hus, der lå sydvest for kirken. Huset blev nedbrudt 1885. I haven omkring det var der angiveligt tidligere fundet skeletter. RAO. *Sogneark*. Kaldsbog; Hansen 1960 49.

²⁴⁸ Hofman 1760 (note 10), 419; *Engelstoft 1859* 355.

²⁴⁹ Det forekommer ikke sandsynligt, at den rigt udsmykkede, sengotiske altertavle på Holckenhavn, som i sin nuværende skikkelse er sammensat af elementer fra to eller flere tavler, helt eller delvist skulle være hentet i det forfaldne og ødelagte kapel på Thuro. Jf. *Plathe og Bruun 2010* (note 81), 1170-72; jf. også *Engelsted 1859* 354.

Fig. 122-123. Christian I's og dronning Dorotheas våbenskjolde. Detaljer af ★altertavle nr. 1 (jf. fig. 29-30, s. 2392). Foto John Lee 2019. – *The coats of arms of Christian I and Queen Dorothea. Details of ★altarpiece no. 1 (cf. figs. 29-30).*

THURØ CHURCH

The church lies on the north side of the island of Thurø on a hill with a view of Skårupøre Sound between Thurø and Funen. It is situated in the northwestern corner of the old village (cf. fig. 4). The church has replaced a †*chapel* (cf. below).

Building. The church was built as a nave church with a porch to the south. The walls are of field-stone and medieval brick laid primarily in cross-bond. The doors of the church are basket-handle-arched (cf. fig. 11), and the original †windows, which have all disappeared, were probably the same. The original church building, which is now the nave, had no structural separation between chancel and nave, and it is covered by the original flat wooden ceiling. From the porch there is access to a gallery (cf. below) at the western end of the nave by a masonry staircase (fig. 13).

In 1697 the church was repaired, but the extent of the repairs is unknown. They were only mentioned in a now-vanished inscription on the north wall of the church.

Around 1755 the church was given a small †ridge turret towards the west, which was replaced in 1870 by the present ridge turret. It was given the current copperplating in 1940 (figs. 10 and 17).

The building was given new, large basket-handle-arched windows in 1830, and in 1852 a †plaster ceiling was set up (cf. fig. 24); this was taken down in 1896.

The largest restoration was in 1905, when a chancel with a polygonal termination was added towards the east (fig. 7) and a small furnace room to the north (cf. fig. 15). The chancel is in normal brick in cross-bond and there is a large, basket-handle-arched window to the south and a smaller one to the east. Between the chancel and the nave a round chancel arch with profiled corbels was built (fig. 25). The extension is covered with a composite groin vault (fig. 16). The interior of the church was most recently refurbished in 1996–97.

Wall paintings. The painted decorations on the ceiling and around the windows (cf. figs. 22, 64, 85 and 89) were done in 1896 by the decorative painter H. F. Svendsen, Copenhagen. The decorations in the chancel, and above the entrance door (fig. 23, 25, 82, 85 and 111) were painted by Jens Møller-Jensen, Copenhagen, in 1905 and 1909.

Furnishings. The church has several medieval items of furnishing transferred from other churches. This applies to the altarpiece from c. 1500 (figs. 36–45 and 117–118) and the chancel arch crucifix from c. 1525–30 (figs. 59–61), both of which were transferred from the †Greyfriars Abbey Church in Svendborg in connection with its demolition in 1828. There is also a pulpit from c. 1525–30 (figs. 62–63), whose provenance is unknown. The chancel arch crucifix and the pulpit have both been attributed to the workshop of Claus Berg in Odense. Also worth mentioning are two items of furnishing which have been in the National Museum since 1830: the church's first *altarpiece from c. 1490, which has been attributed to Bernt Notke from Lübeck and was inaugurated by King Christian I's Queen Dorothea after the death of the King in 1481 (figs. 26–35, 113–116 and 122–123). In the central aisle (fig. 28) there is a Pietà representation of a type unusual in Denmark with the standing Virgin Mary holding her also-standing, dead son in front of her, flanked by kneeling angels with instruments of martyrdom, and on the wings there are fragmentarily preserved kneeling portraits of the Royal couple (figs. 32–33). Judging from the modest size of the altarpiece it was originally used in a smallish chapel or on a side altar, but its provenance before it came, probably in 1640, to Thurø, is unknown. The same is true of a *predella from c. 1515 with Dutch-inspired paintings (figs. 46–50), on which the altarpiece was placed. Both were sent to the National Museum in 1830.

The baptismal dish (fig. 57) is a Nuremberg work from the 1500s, while the altar candlesticks (figs. 55–56) are from c. 1600; these items too may have been transferred from other churches. The Communion set (fig. 51), which is the work of Klaus Christensen, Odense, was funded by Ellen Marsvin at the consecration of the church in 1640 along with a bell; the latter was recast in 1871 (fig. 92). The oldest pew ends (figs. 64–77), a poor box (fig. 80) and a door wing (figs. 12 and 82) were also by all appearances newly made for the church in 1639–40. The wafer box (fig. 52) was made in 1678 by Johan Falentin Schwartz, Odense; the Communion set for the sick (fig. 53) is from 1877. A hymn board from c. 1850 (fig. 86) and a font from c. 1865 (fig. 120) are stored in neighbouring buildings to the church. The church ship “Philip” (fig. 89) was hung up in 1901; it was donated by the chartering agent R. W. Rasmussen.

From the restoration of 1905, which gave the church its present-day form, and from the years immediately afterwards, come the altar rail, the font (cf. fig. 85), pews (figs. 78–79), the parapet of the gallery and the hymn boards (fig. 87); everything is in an Art Nouveau style to designs by the painter, architect and artist-craftsman Jens Møller-Jensen, Copenhagen (perhaps with the exception of the font). The altar jug from 1913 (fig. 54) has stamps from S. & M. Benzen, Copenhagen; it was donated by the pastor Valdemar Lauritz Schram and his wife Anna. The chandeliers are Baroque copies procured in 1890–1940. The Communion table is from 1940, as is the

baptismal jug (fig. 58), which was donated by the wholesaler Camilla Perssen and made by C. F. Heise, Copenhagen. The church ship “Ruth” (fig. 90) was donated in 1960 by the shipowner A. E. Sørensen, who also donated the church’s organ, built by Marcussen & Søn, Aabenraa, and set up in 1965. From the same year comes the chancel carpet, sewn to a design by Ernestine Nyrop, and the board listing the incumbents (fig. 88), which was designed and carved by Emil Hansen, Ryslinge. Four chasubles were made in 2008–19 by the weaver Grethe Sørensen, Vamdrup.

Colour scheme. The chancel arch crucifix and pulpit have polychromed ornamentation done in 1895–96 after old traces of colour, while the reliefs of the altarpiece have since the 1970s been in stripped oak; reornamentation and gilding will be done in 2019. The pew ends and Art Nouveau furnishings have details in red, green and gold. In 1853 a greyish-white colour was used on the furnishings; later in the century parts were painted in imitation oak.

Sepulchral monuments. The church has two tombstones from c. 1650–1700, which have been set up in the porch (figs. 93–94). In the churchyard there are several monuments to Danish authors (figs. 104–106).

A †*chapel* is mentioned earliest in 1639 as ‘old’ and ‘abandoned’. It is said to have been on the northwestern part of the island. About the building and its furnishings no certain information has been preserved.